

T. C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA GİRİT MÜBADELESİNİ ANLATAN
ROMANLARIN TEMA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Hazırlayan
Ayhan AYPAK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Halil Hadi BULUT

MANİSA-2019

T. C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA GİRİT MÜBADELESİNİ ANLATAN
ROMANLARIN TEMA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Hazırlayan
Ayhan AYPAK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Halil Hadi BULUT

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 16.04.2019 tarih ve 13/27 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ayhan AYPAK'ın "Türk Edebiyatı'nda Girit Mübadelesini Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi" konulu tezi incelenmiş ve aday 23.05.2019 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **.90.** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Sevil Dumantepe Dr. Öğr. Üyesi Halil Hadi BULUT
Danışman

Doç. Dr. Özlem Nemutlu

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Girit Mübadelesini Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/05/2019

Ayhan AYPAK

ÖZET

TÜRK EDEBİYATINDA GİRİT MÜBADELESİNİ ANLATAN ROMANLARIN TEMA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

İnsanlık var olduğundan bu yana türlü sebeplerden, sürekli göç eden yahut göçe maruz kalan toplumlar bu göç dalgalanmalarının sonucunda ister istemez sosyal, siyasal, ekonomik kırılmalar yaşamışlardır. Yakın tarihteki göçlerden biri de 30 Ocak 1923'te Lozan Anlaşması'na bağlı olarak imzalanan Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi gereğince Batı Trakya'daki Müslümanlar; İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'daki Rumlar hariç Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye göç ettirilmesini ön gören ve daha sonra gerçekleşen mübadele göçüdür.

Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi'nin de her iki toplum üzerinde de sosyal, siyasal, ekonomik etkileri uzun yıllar süregelmiştir. Tarih çizgisiyle beraber gelişim gösteren edebiyat da bu etkilere kayıtsız kalmamıştır. Yunan edebiyatında 1930'larda, Türk edebiyatında ise 1990'larda Mübadele temalı romanlar yazıldığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda, Mübadele romanları ile ilgili yapılan çalışmalar, biraz daha spesifik hâle getirilerek sadece Giritli Mübadilleri ve Girit'ten Mübadele öncesi Anadolu'ya yerleşen göçmenleri konu alan romanlar incelenmiştir. Romanlardan bazıları, tanınmış yazarlar tarafından yazılıp popüler olurken bazıları ise ikinci ya da üçüncü kuşak mübadiller tarafından yazılmış olup çok popüler romanlar değildir.

Romanların bazılarında tür kaygısı yaşanmakla beraber on beş roman tematik açıdan incelenmiştir. Çalışmada "Giriş" bölümünde Mübadele, Girit ve edebiyatta Mübadele'nin yeriyle ilgili bilgiler verildikten sonra, birinci bölümde "Girit Mübadelesi ve Bunun Türk Romanına Yansıması" başlığında "Giritli Mübadilleri Anlatan Romanların Tanıtılması" alt başlığında incelenen romanlar yer, zaman, kişi, olay unsurları göz önünde bulundurularak

tanıtılmıştır. İkinci bölümde “Girit Mübadillerini Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi” başlığı altında “Göç”, “Yabancılaşma ve Ötekileşme”, “Aşk ve Cinsellik”, “Göçün Meydana Getirdiği Ekonomik Sorunlar” başlıkları ve yine onların alt başlıklarıyla romanların benzer ve ayrılan yönleri tespit edilmiştir. Romanlardan alıntılar yapılarak göç sonucu türlü sosyolojik ve psikolojik kırılmalar yaşayan Giritli Mübadil tipinin, Türk romanında ne şekilde yer aldığı ortaya konulmuştur. “Sonuç” bölümünde de ortaya çıkan ortak sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışma, 1990’lardan günümüze kadar yol kat etmiş Mübadele romanlarının ve içlerinde sayıları azımsanmayacak ölçüde Giritli Müslüman Türklerini konu alan romanların, Türk edebiyatı tarihindeki yeri açısından önem arz etmektedir.

ABSTRACT

Since the existence of humanity, the societies that have been constantly migrating due to various reasons or have been exposed to migration, inevitably experienced social, political and economic break downs as a result of these migration fluctuations. One of the closests big immigration in history was realized in reference of signing of the Lausanne Treaty in 30 January 1923, demanding a population exchange between Greece and Turkey in accordance with the Convention for Muslims which foresee the displacement of all the Greek people in Turkey to Greece, excluding the ones in Istanbul, Imvros and Bozcada and all the Turks/Muslims from Greece to Turkey, excluding the ones in Western Thrace.

The social, political and economic effects of Turkey-Greece Population Exchange have been ongoing for both communities since many years. The literature showing development along with the history line has not been indifferent to these effects. It is marked by various researches that Population Exchange themed novels are seen during 1930s in Greek literature and during 1990s in Turkish literature. In our study, the Population Exchange novels about the exchange population who came from Crete during the 1920's and about those migrants who came from Crete and settled in Anatolia before the population exchange due to the Lausanne Treaty took place, were examined specifically. Some of the novels were popularized by well-known writers, while others were written by second- or third-generation migrants and in that manner are not very popular novels.

While some of the novels have some kind of genre anxiety, fifteen novels have been examined from a thematic perspective. In the "Introduction" section of the study, after giving information about Population Exchange, Crete and the place of the Population exchange in literature, in the first section under the title of "The Reflection of the Cretean Population Exchange in the Turkish Novel and Literature" novels are introduced in terms of place, time, character and incidents. In the second section under the title of "Review of Novels about Crete

Exchange Population in terms of Genre", similar and different aspects of novels have been determined under the titles of "Migration", "Alienation and Alteration", "Love and Sexuality", "Migration-Related Economic Problems" topics.

In reference of the quotations from the novels it has been revealed how the Cretan Immigrant type, who has been going through various sociological and psychological breaks, was placed and positioned in the Turkish novels. In the result section of the paper, an evaluation of the joint results of the outcome was realized. The study may be of importance in terms of the place of, Population Exchange and Cretan Muslim Turks themed novels which have found its way to the present from 1990s, within the Turkish Literature history.

ÖNSÖZ

Çalışmamız, 1923'te Lozan Anlaşması'na bağlı olarak imzalanan Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı nüfus değişimini içeren Mübadele Sözleşmesi sonucunda Türkiye'ye gönderilen Giritli Müslüman Türkleri anlatan romanların tema bakımından incelenmesidir.

Yunanların Kurtuluş Savaşı sonucu Anadolu'yu terk etmeleriyle başlayan ve devam eden süreci "Felaket" olarak nitelendirdikleri, Türklerin ise "Mübadele" olarak adlandırdığı nüfus değişimi hadisesi, Yunan edebiyatında, hemen nüfus değişimini takip eden ilk yıllarda yerini alırken Türk edebiyatında ilgili konu 1990'lara kadar derinlemesine ele alınmamış, bazı romanlardaysa yüzeysel kalmıştır. 1990'larda "Mübadele romanları" olarak da nitelendirilebilecek romanlar, Türk edebiyatında yerlerini almıştır. Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan "Girit Mübadelesi'nin Türk Romanına Yansıması" başlığında da belirttiğimiz gibi Mübadele romanlarının bazılarıyla ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır ancak Giritli Mübadilleri ya da Mübadele'den önce Girit'ten göçenleri doğrudan konu alan romanları inceleyen bir çalışma yoktur. Sadece Giritlileri anlatan romanların azımsanmayacak oranda olduğu göz önünde bulundurularak çalışma bu konu üzerine yoğunlaştırılmıştır.

Çalışmamızda Girit Mübadillerini anlatan 15 roman incelenmiştir. Bu romanların tespiti ve temini kolay olmamıştır. Eserlerin bir bölümü çok yaygın ve ulaşılması kolay olmayan eserlerdir. Bunun için özel bir çaba harcanmıştır.

Çalışmamızın Giriş bölümünde Girit ve tarihçesi, 1923 Nüfus Mübadelesi, Mübadele'nin edebiyata yansıması konuları ele alınmıştır. Daha sonra genel Mübadele'den ayrı olarak Girit Mübadillerini anlatan romanlar tanıtılmıştır. Son olarak Girit Mübadillerini konu alan romanlar tematik olarak incelenirken romanlarda karşılaşılan ortak temalar sınıflandırılmış ve bu temalar belirlenen ana ve alt başlıklar içerisinde değerlendirilmiştir. Romanların benzer ya da ayrılan yönleri ortaya konmuştur.

Bu çalışmamızda romanların incelenmesi sonucunda varılan hususlar sonuç bölümünde verilmiştir. Ayrıca çalışmada incelenen romanlar ve yararlanılan diğer kaynaklar, kaynakça bölümünde sunulmuştur.

Çalışmalar esnasında, lisans ve yüksek lisans öğrenimimde engin tecrübeleriyle bana yol gösteren, desteğini ve ilgisini esirgemeyen Değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Sayın Halil Hadi Bulut'a bana kattığı her şey için sonsuz teşekkür ederim.

Ayhan AYPAK
Manisa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iii
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xi
GİRİŞ.....	1
a. Girit ve Tarihçesi	1
b. 1923 Lozan Mübadelesi.....	8
c. Mübadele'nin Edebiyata Yansıması	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
GİRİT MÜBADELESİ VE TÜRK ROMANINA YANSIMASI.....	18
1.1. GİRİTLİ MÜBADİLLERİ ANLATAN ROMANLARIN TANITILMASI... 22	
1.1.1. <i>Suyun Öte Yanı</i> (1992), Feride Çiçekoğlu, Can Yayınları, 97 s.	23
1.1.2. <i>Savaşın Çocukları</i> (1997), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 143 s.....	26
1.1.3. <i>Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı</i> (1999), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 223 s.	29
1.1.4. <i>Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi</i> (2003), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 238 s.....	33
1.1.5. <i>Ulya</i> (2010), Ahmet Yorulmaz, Kırmızı Kedi Yayınları, 140 s.	36
1.1.6. <i>Kritim / Giritim Benim</i> (2004), Sabâ Altınsay, Can Yayınları, 304 s.....	37
1.1.7. <i>Türk Olmak</i> (2012), Tevfik Yener, Sayfa-6 Yayınları, 494 s.	40
1.1.8. <i>Girit Toprağından Tarsus'a / Çilek Kokulu Üzüm</i> (2015), Güler Göfer, İkinci Adam Yayınları, 222 s.....	41
1.1.9. <i>Elveda Girit</i> (2012), Hüseyin Adıgüzel, İleri Yayınları, 455 s.....	43
1.1.10. <i>Mübadele Günlerinde Aşk</i> (2014), Belgin Karabulut, Cinius Yayınları, 252 s.....	45
1.1.11. <i>Karşı Kıyılardan Bodrum'a</i> (2006), Belkıs Öztin Koparanoğlu, Altın Kitaplar, 452 s.....	48
1.1.12. <i>Giritli Mustafa</i> (2000), Ertuğrul Erol Ergir, 223 s.....	49
1.1.13. <i>Düşlerde Kalan Girit / Eleni</i> (2014), Ferda Bozoklar Ardalı, Kanguru Yayınları, 232 s.....	52

1.1.14. <i>Sinesaf / Düşlerde Kalan Mücadele</i> (2014), Ferda Bozoklar Ardalı, Kanguru Yayınları, 240 s.....	53
1.1.15. <i>Eleni'nin Kızı Halime</i> (2011), Ferda Bozoklar Ardalı, Şenocak Yayınları, 250 s.....	55
İKİNCİ BÖLÜM.....	58
GİRİT MÜBADİLLERİNİ ANLATAN ROMANLARIN TEMA BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	58
2.1. GÖÇ.....	58
2.1.1. Girit'e Duyulan Özlem	59
2.2. YABANCILAŞMA VE ÖTEKİLEŞME	71
2.2.1. Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Dil Sorunu Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme.....	71
2.2.2. Giritlilerin İslam Algısı ve Dini İnanışlarının Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme.....	83
2.2.3. Giritlilerin Gelenek-Göreneklerindeki Farklılıklar Sonucunda Göç Sonrasında Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme.....	86
2.3. AŞK VE CİNSELLİK.....	90
2.3.1. Türk ve Yunanların Arasındaki Aşk.....	90
2.3.2. Göç Sonucu Ayrılan Âşıklar.....	94
2.3.3. Cinsellik.....	95
2.4. EKONOMİK SORUNLAR.....	98
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	106
Tematik Olarak İncelenen Romanlar.....	106
Diğer Kaynaklar.....	107

GİRİŞ

a. Girit ve Tarihçesi

Girit, Kıbrıs'tan sonra Akdeniz'deki en büyük adadır.

Girit, Batı dillerinde Krete, Creta, Crete şeklinde yazılmış ve Arapçada İkritiyye, Akritiş, İkritiş gibi isimlerle karşılanmıştır.

Girit Adası, Akdeniz ve Ege Denizi'ni birbirinden ayıran bir noktada yer almaktadır. Batı-doğu istikametinde uzunluğu yaklaşık 260 km, genişliği ise 15-50 km arasında değişmektedir.

Girit, Mora Yarımadası ile Anadolu'nun güneyindeki Toros Dağları arasında bir köprü gibidir. En yüksek dağları, Ak Dağlar ve İda Dağı'dır.

Güneyinde dağlar denize dik, kuzeyinde ise dağlar denize doğru kademeli bir şekilde indiğinden Ada'nın kuzeyine ulaşım daha rahattır. Ulaşımın kolaylığından, kuzeyde yerleşim daha fazladır. Suda Limanı, Hanya (Khania), Kandiye (Heraklion), Resmo (Rethymnon) şehirleri Girit'in kuzeyinde yer alan şehirlerdir.

Ada'nın kuzeyi, güneyine göre daha fazla yağış alır. Bundan dolayı tarım kuzey kıyılarında güneye göre daha gelişmiştir.

Ada'nın kıyılarında zeytin ve keçiboynuzu ağaçları görülürken, alüvyonlu topraklarla kaplı iç kesimlerindeki ovalarında buğday, mısır, tütün, mısır, pamuk, turunçgiller ve muz yetiştirildiği gözlemlenmiştir. Dağları genellikle çıplak olan Girit'in nüfusu, 2005 itibarıyla 650.000 civarındadır.

Girit'in bilinen ilk yerleşik halkı Minos Uygarlığı'dır. Minoslar daha sonraları "Asıl Giritliler" olarak adlandırılmışlardır. Minos Krallığının yaydığı Minos Medeniyeti, tarihte iz bırakmıştır. Minos Uygarlığı'nın kalıntıları, Kandiye yakınlarında Knossos denilen bölgede yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır.¹ Yapılan araştırmalar sonucunda Girit'te İÖ 4000 yıllarında Neolitik bir kültürün izleri görülmektedir.

Girit'te İÖ 1400 yılında Pelepones'ten gelen Akkalar ile başlayan ve ardından Dorların akınları ile sona eren Yunanlıların istila hareketleri görülmektedir.

¹ Cemal Tükin, "Girit Maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt: 14, s. 85.

Yunanistan'ın Roma hâkimiyetine girmesiyle Girit de İÖ 67-66 yıllarında Roma hâkimiyetine girmiştir.

Girit, uzun süre Roma'nın tahıl ambarı görevini üstlenmiştir. Mısır, Roma hâkimiyetine girdikten sonra Girit Adası, Barka ve Bingazi eyaletleriyle birlikte bir Roma eyaleti hâline gelmiştir. Daha sonra Büyük Konstantin tarafından İlyria (Selanik) eyaletine dahil edilmiştir. Roma İmparatorluğu bölündükten sonra Girit, Makedonya eyaletinin altı vilayetinden biri sayılmıştır.

Sonraki süreçte Girit, Emevi ve Abbasilerin istilalarına uğramıştır. Girit'in bazı yerleri Araplar tarafından istila edilmiş ve Endülüs'te isyan çıkaran birçok kişi Girit'e iskân ettirilmiştir.

Girit, 961 yılında Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Ada, Bizans hâkimiyetine girdikten sonra Müslüman nüfus, Kandiye şehrini terk etmiş ve Müslümanlar din değiştirmeye zorlanmıştır. Girit, İslam hâkimiyeti sırasında Endülüs ile sıkı ticaret ilişkileri kurmuş, Kandiye şehri önemli ticaret ve bilim merkezi hâline gelmiştir. Bizans, kısa sürede Girit'i Hristiyanlaştırmıştır.

Girit, IV. Haçlı Seferi sırasında Bizans İmparatorluğu bölüşülürken, Monferrat Markisi Bonfalace'in payına düşmüştür. Marki, Girit'i satmak istediğinde Cenevizliler ve Venedikliler Girit'i satın almak istemiştir. Marki 12 Ağustos 1204'te yapılan bir anlaşma ile Girit'i 100.000 gümüşe, Venediklilere satmıştır. Venedikliler de Romalılar gibi ana karalarından vatandaşlarını Girit'e iskân ettirmişlerdir. Venedikliler Girit'te belli askerî yapılanmalar kurmuşlar ve vergi sistemi geliştirmişlerdir.

Venedikliler, Girit'i kaybetmemek adına Menteşe ve Aydın Beylikleriyle dikkatli ilişkiler kurmuşlardır. 1353'te Aydınoglu Umur Bey'in, Girit önlerine kadar gitmesinin ardından barış antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma 1390'a kadar sürmüştür. 1390'da Yıldırım Bayezid'in Aydın ve Menteşe Beyliklerini ilhak etmesiyle antlaşmanın geçerliliği kalmamıştır.

Girit, sonraki süreçte Osmanlı-Venedik ilişkilerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Öyle ki Girit 1538'de Kanuni zamanında Osmanlı ve Venedik arasındaki savaşta en çok zarar gören yer olmuştur.

Girit'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesi hayli zaman almıştır. Venediklilerin elinde bulunan Girit, uzun süren savaşlar sonucunda, Osmanlının eline parça parça geçmiştir. Ada'nın fethine batıdan başlanmıştır. 1645'te Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa komutasındaki ordu ile Hanya'yı ele geçirmiş, ardından Deli Hüseyin

Paşa 1647'de Resmo'yu ele geçirmiştir. Yirmi iki yıl sonra 1669'da, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa komutasındaki orduyla Kandiye'nin de alınmasıyla Girit tamamen Osmanlı kontrolüne geçse de yirmi beş yıla yakın bir zaman sorunlar devam etmiş Girit'in tamamen Osmanlı toprağı sayılması 1692'de Spinalonga ile Suda Kalelerinin alınmasıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde Girit; Kandiye, Hanya, Resmo sancaklarına ayrılmıştır. Girit'in merkezi 1850'ye kadar Kandiye, daha sonra Hanya olmuştur.

Sonraları Girit'in, Mehmet Ali Paşa himayesinde bulunduğu bir dönemde Hanya, Resmo ve Kandiye'de Müslüman ve Hristiyan üyelerden oluşan bir meclis kurulmuştur.²

Girit, Osmanlı hâkimiyetine geçince nüfusun dengelenmesi adına, Anadolu'dan Müslüman nüfus Girit'e iskân edilmiştir. Girit'in fethine katılan, Bektaşilere de Ada'da toprak verilmiş ve Ada'ya iskân ettirilmişlerdir. Aynı zamanda Bektaşilere Girit'te tekke açmak için de izin veren Osmanlı, Anadolu'daki tekke ve tasavvuf unsurlarını da buraya taşıyarak Ada'nın İslamlaşma sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir.³

Ada'da yaşayan Yunanlar ve İtalyanlar aşırı hoşgörü sergileyen Bektaşilerle zamanla etkileşime geçmişlerdir. Haklarını güvenceye almak ya da daha farklı sebeplerden Hristiyan Yunan ve İtalyanlardan zamanla ihtida edip Müslüman olan birçok kişi olmuştur. Öyle ki bazı köyler papazlarıyla birlikte Müslüman olmuşlardır. Bu durum da Girit'te camide Yunanca dua edilmesi, kilise korolarında prova amaçlı salavat okunması, iki dine mensup kişilerin hep birlikte paskalya ya da kandil kutlamaları gibi ender rastlanacak sahnelere yol açmıştır.

Venediklilerle başlayan Girit'teki kentleşme süreci Osmanlı Dönemi'nde de devam etmiş ve ortaya sentez bir mimari çıkmıştır. İtalyan mimarisine ait dar taş sokakların yanlarına geniş bahçeli Türk evlerinin bulunduğu mahalleler kurulmuştur. Hanya ve Kandiye'de Sakız biçimi evler görülürken, Resmo'da daha çok bahçeli evlerle karşılaşmaktadır.

1667'den 1670'e kadar Girit'te kaldığını bildiğimiz Evliya Çelebi, o yıllarda Ada'nın dört sancak, 900 köyden oluştuğundan ve 200.000 civarında sakinin olduğundan söz etmektedir.

²Bkz. Tükin, ss. 85-93.

³Bkz. Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi-Kayıp Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

Evliya Çelebi, Ada'nın mimarisinin yeni halka göre şekillenmeye başladığını fakat Resmo, Hanya, Kandiye gibi şehirlerdeki Venediklilerden kalma dar sokaklarda da yaşamın devam ettiğini ifade etmiştir. Evliya Çelebi, yine bu yıllarda yeni camiler yapmak yerine çoğu zaman kiliselerin camiye çevrildiğini ifade etmiştir.

Girit'teki Yunanların çoğu balıkçılıkla, Türklerin çoğu da tarımla uğraşmışlardır. Akdeniz iklimine sahip olup pek çok tarım ürününe elverişli olan Girit'te zeytincilik ön plana çıkmaktadır.

Girit'te uzun yıllar bir arada yaşayan, farklı dinlere, farklı kökenlere mensup insanlar ve din değiştirerek daha da farklı bir kültürün oluşmasını sağlayan ve bu sentez kültürü taşıyan insanlara zamanla "Giritli" denmiştir.

Girit, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yüz elli yıl kadar önemli bir olay görülmezken günden güne güç kaybeden Osmanlı'nın otorite eksikliği ve Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı ile Ada'da belli kırılmalar görülmüştür.

Bazı adaların kendilerine verilmesiyle Yunanlar, Büyük Yunanistan kurma idealerinden yola çıkarak 1866'da Girit'te büyük bir ayaklanma çıkarmışlardır. Yunanların ayaklanma sebepleri arasında bir ziraat bankası kurulması, mekteplerin düzenlenmesi, liman açılması vb. olaylar yer almaktadır.

1866'daki ayaklanmada daha sonraki yıllarda çıkacak olan isyanlar için de bir sembol hâline gelen "Arkadi Manastırı Olayı" yaşanmıştır. Üç yüz kadar direnişçi ve beraberindeki beş yüz kadar kadın ve çocuk, Resmo yakınlarındaki Arkadi Manastırı'na sığınmıştır. Osmanlı'nın isyanı bastırmasıyla manastır da kuşatılmış ve direnişçilerin teslim olması istenmiştir. Teslim olmayan direnişçiler, oradaki bir keşişin barut fiçilerini ateşe vermesiyle birlikte beraberindeki kadın ve çocuklarla beraber ölümü tercih etmişlerdir. Bu olay ve benzeri olaylar Ada'daki ortamı iyice ateşlendirmiş, iki halkın arasına nifak tohumları ekmiştir.

Girit'te çıkan ayaklanmalar üzerine zaten güç kaybetmiş olan Osmanlı'nın iç işlerine yabancı devletler müdahale etme imkânı elde etmiştir.

1878'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Girit reayası yeniden ayaklanmıştır. Bu ayaklanma üzerine Osmanlı'nın görevlendirdiği Gazi Muhtar Paşa ile asiler arasında 23 Ekim 1878'de Hanya yakınlarındaki Halepa'da, Halepa Mukavelesi imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre Girit'in valisi Hristiyan olacak ve beş yılda bir Osmanlı tarafından tayin edilecekti. Girit Umumi Meclisinin üyelerinden kırk dokuzu Hristiyan, otuz biri Müslüman olacaktı. Girit'in jandarma kadrosunda

Hristiyanlar da rol alacaktı. Gelirlerin bir kısmı liman, yol, hastane yapımında kullanılacaktı. Bu meclis Osmanlı'ya bağılı olmakla beraber geniş haklarla donatılmıştı.

Halepa Mukavelesi ile Ada'da muhtar yönetim hâline gelen Yunanistan, 1885 yılında Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleştirilmesiyle Girit'in Yunanistan'a dahil olmasını istediler. Bu istek Girit'te tekrar ayaklanmaların baş göstermesine sebep oldu. Bu ayaklanmanın bastırılması için Osmanlı Hristiyan bir vali yerine vali vekili ve fevkalade kumandan sıfatıyla şakir Paşa'yı gönderdi. şakir Paşa'nın ayaklanmayı bastırması üzerine Girit'te bir vali bir kumandan bulundurulması gerekliliği elzem görüldü. Vali ve kumandanlığın bir kişide toplanabileceği fakat vali Hristiyan ise Müslüman, Müslüman ise Hristiyan bir yardımcısının bulundurulması kararı alındı. Meclisteki üye sayıları düşürüldü, ayaklanmayı çıkararı elebaşları hariç genel af ilan edildi. Bu değişiklikler dışında Halepa Mukavelesi yine geçerliliğini korudu.

Girit'teki Hristiyanlar valilik makamıyla ilgili alınan kararın Halepa Mukavelesi'ne aykırı olduğunu öne sürerek, mukavelenin uygulanması gerektiğini vurguladılar. Hristiyanların bu isteğini büyük devletler de haklı buldu. Karşılaşılan bu durum üzerine Osmanlı, 1895 yılında Kara Theodoraki Paşa'yı, Girit'e vali olarak gönderdi. Theodoraki Paşa bu karmaşayı çözemedi ve onun yerine Müslüman bir paşa olan Turhan Paşa, Girit'e gönderildi. Turhan Paşa da Ada'daki karmaşayı çözemeyince Ada'daki huzursuzluk giderek büyüdü ve 1896 yılının Nisan'ında, Başkent Hanya'da birçok can kaybına neden olan çatışmalar meydana geldi. Çatışmaların mahiyeti giderek arttığından duruma müdahil olmak için aynı yılın haziran ayında büyük devletler donanmalarını Girit'e gönderdiler. Diğer devletler karışıklıkların bitmesi adına Osmanlı'dan Halepa Mukavelesi'nin uygulanmasını ve adaya bir Hristiyan vali atamasını istediler fakat bir yanıt bulamadılar. Diğer devletler bu durum karşısında Ada'daki saldırıların ve mütecaviz hareketlerin durdurulmasını istediler ve Osmanlı Yönetimi'ne baskı uyguladılar.

Osmanlı Yönetimi, üzerinde hissettiği baskı üzerine Girit Meclisini tekrar topladı ve Halepa Mukavelesi'nin uygulanacağını vaat etti.

Büyük devletlerin, Ada'nın sükûnet bulması adına saldırıların ve desteğin kesilmesi ricası Yunanistan tarafından dikkate alınmamış, Yunanistan tarafından Girit'e askerî yardım gönderilmeye devam edilmişti. Ada'daki huzursuzlukların dinmesi adına Dışışleri Bakanı Tefvik Paşa altı büyük devlet ve Yunanistan ile

Halepa Mukavalesi'ne benzer bir mukaveleyi Ağustos 1896'de İstanbul'da imzaladı ve bu mukaveleyi uygulamaya geçirmek üzere yeni mukavele elçiler tarafından Girit Meclisinin Hristiyan üyelerine gönderildi. İstanbul, mukavele sonucunda onların isteği doğrultusunda beş yıl süreyle Beroviç Paşa'yı Girit'e vali olarak atadı. İsyancılar bu mukaveleyi de reddetmek istediler. Bu isteklerinde kurulan ihtilal komitesi de onları destekledi. Bu komitenin amacı Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kışkırtarak bir savaşa sebebiyet vermek idi. Mukavele imzalandıktan altı ay sonra Şubat 1897'de Girit'e Yunan donanması girdi ve Yunanistan, adaya asker çıkardı. Donanma kumandanı Vassos, Yunan Kralı Georgo adına Ada'yı zapt ettiğini bir bildiriyle bildirdikten sonra Fransız, İngiliz, Rus, İtalyan, Alman, Avusturya zırhlılarından kuvvetler Hanya Limanı'ndan adaya çıkarıldı. Bu büyük devletler her ne kadar Ada'yı özerk bir yapı hâline getirmek adına Girit'e hami olarak gelmiş bulunsalar da süreç içinde Yunanistan taraftarı oldukları görülmektedir. Öyle ki Ada'daki Hristiyan tebaa bu büyük devletlerinin donanmalarının Girit'te gelmelerinden memnundu.

Donanmaların karaya çıkması üzerine, 2 Mart 1897'de Osmanlı, Girit'in Yunanistan'a bırakılmayacağı ve muhtariyet ile kendi bünyesinde idare edilemeyeceğini, işgalci güçlerin altı gün içinde Ada'yı terk etmeleri gerektiğini bildiren bir nota yayımlamıştır. Büyük devletler de yayımladıkları notada, Girit halkının huzursuz olduğunu ve Ada'nın idare şeklini Girit halkına da sormak gerektiğini ifade etmişlerdir.

Türk-Yunan Savaşı, Osmanlı açısından zaferle bitmesine rağmen büyük devletler önderliğinde Girit'in muhtariyeti ilan edildi. Girit artık Osmanlı'ya bağlı muhtar bir yönetim hâline gelecekti. Ada'da, Yunan ve Türk askeri bulunmayacak ve Müslüman halkın güvenliğini dört büyük devlet, Ada'daki mevcudiyetleriyle sağlayacaklardı. Ada her ne kadar Osmanlı'nın atayacağı bir valiyle yönetilecek dense de Yunan askerinin bulunmamasına karşın Yunanistan Prensi George büyük devletler tarafından fevkalade komiser sıfatıyla Ada'ya vali olarak tayin edildi. George 22 Aralık 1898'de göreve başladı.

Prens George'nin Girit'e gelmesi, Ada'daki Hristiyanlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Bu coşku, Giritli Yunan yazar Nikos Kazancakis'in *Zorba* adlı romanında, romanın baş kahramanı Alexis Zorba tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

“... Sana söylemek istediği şey şu: Krallık gemisi bayraklarla donanmış hâlde yaklaşır toprak atıldıktan ve Prens, Girit'e ayak bastıktan sonra... Sen özgürlüğe kavuştuğu için tümünden deliren bir halk gördün mü? Hayır mı? Öyleyse zavallı patronum, kör doğdun, kör öleceksin demektir. Ben bin yıl yaşasam ve etimin yalnız bir lokmacığı kalsa bile, o gün gördüğümü unutmayacağım. Eğer insan gökteki cennetini kendi seçseydi –ki böyle olması gerek, çünkü cennet bu demektir- yaradana şöyle derdim ben: ‘Tanrım bırak benim cennetim Frenk üzümleri ve bayraklarla süslü bir Girit olsun ve Prens Yorgos’un Girit'e ayak bastığı an sonsuza dek sürsün’...”⁴

Prens George, 1900'de Hanya'da yer alan hükümet konağına Yunanistan bayrağı çekti ve Ada'nın Yunanistan'a bağlanması adına, Ada'da hami olarak bulunan dört büyük devletle görüşmeler yaptı. 1901'den itibaren yine Ada'da huzursuz bir ortam hâkim oldu. 1905'te yine bir ayaklanma çıktı. Prens George, 1906 yılında görevden ayrılınca dört büyük devlet, prensin halifenin seçilmesini, bu defa Yunanistan Kralı'na bıraktılar. Aynı yıl içinde Zaimis, Ada'ya vali olarak atandı. İstanbul bunu sadece protesto etti. Artık Müslüman halkın güvenliğinin sağlandığını ve dört büyük devletin hamilikten ve Ada'dan çekilmesini talep etti. Temmuz 1909'da dört büyük hami devletin askerleri Osmanlı'nın sıcak bakmamasına rağmen Ada'dan çekildi. Hami devletlerin çekilmesiyle Hanya Kalesi'ne Yunan bandırası asıldı. Osmanlı buna tepki gösterdi ve 18 Ağustos 1909'da dört büyük devlet Ada'ya tekrar donanmalarını yolladılar. Hami devletler, bir dereceye kadar Ada'nın Yunanistan'a bağlanmasını önlemeye çalışsalar da bunlar sonuç vermedi. Girit Meclisi Yunanistan Kralı adına açılmaya başlamış ve Müslüman vekiller meclise kabul edilmemeye başlanmıştır. Hami devletler her ne kadar bu duruma karşı dursalar da Yunan vekiller yine de tutumlarını devam ettirmişlerdir. 1911 yılında Zaimis'in görev süresi doluyordu fakat adaya yeni bir vali atanmadığı gibi Zaimis'in de görevi sona erdirilmiyordu. Aynı yıl Girit Meclisi ile Yunanistan Meclisi birleştirilmeye çalışıldı. Hami devletler bu duruma da karşı koyarak Atina'ya gitmeye çalışan yirmi beş vekili tutukladılar. Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Yunanistan, 10 Ekim 1912'de Girit ve Yunanistan Meclisi'nin birleştirilmesine muvafakat etti ve Ada'ya Yunan Vali Dragumis atandı. Osmanlı, olanları protesto etmekten ileri gidemedi. Balkan Savaşı'nın bitmesiyle Londra ve Bükreş Antlaşmaları ile 1913 yılında Girit resmen Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış oldu.

Böylece yaklaşık 250 yıllık bir zaman dilimi içerisinde yazılan Girit'teki Osmanlı tarihi, aynı zamanda burada tamamen özgün denebilecek bir insan tipinin de

⁴ Nikos Kazancakis, **Zorba**, Can Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 38-39.

doğmasına yol açmıştır. Girit'te, zamanla yerel unsurların kültürel ve sosyal değerleriyle yoğrularak geçen yıllar içerisinde Giritli olarak adlandırılacak bir karakterin oluşmasını sağlayan insanların kaderi de 1800'lerin sonundan itibaren yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak tamamen değişmişti. Ya da daha doğru bir ifadeyle dünya siyasetini belirleyen güçlerin sürdürdükleri bir oyunun sonucu itibarıyla değişmeye mecbur edilmişti. Bütün bu siyasi gelişmelerin sonundaysa, 1900'lerin başından Mübadele'nin gerçekleşeceği yıla değin yaklaşık çeyrek yüzyıl devam edecek yeni ve aynı zamanda Giritli Müslümanlar için zor olan bir dönemin kapıları da böylece açılmıştı.⁵

b. 1923 Lozan Mübadelesi

Balkan Savaşı'nın ardından 1913'te Bükreş Antlaşması ile Yunanistan hâkimiyetine giren Girit'te Türk ve Yunanların birlikte sürdürdükleri yaşantının da son on yılına girilmişti.

Balkan Savaşı'nın ardından Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Osmanlı'yı iyice bitap düşürmüştü, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştu. Cumhuriyetin temelleri atılırken düzenlenen Lozan görüşmelerine TBMM'yi temsilen İsmet Paşa gitmiştir. Lozan'da birçok konu ele alınırken Yunanistan'da yaşayan Türkler ve Türkiye'de yaşayan Yunanlar da azınlık konumunda olduklarından tehlike arz edebilecekleri için tartışma konusu hâline gelmiştir.

Lozan'da, 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol", bu sürecin önemli bir halkasıdır. Bu sözleşme, İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk uyrukları ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923'ten başlayarak zorunlu mübadelesini (değiş tokuş) içeriyordu.⁶

Sözleşme gereği Yunanistan'da yaşayan 500.000 civarındaki Müslüman Türk, Anadolu'ya, Anadolu'dan 1.200.000 civarındaki Ortodoks Yunan ise Yunanistan'a yerleştirilecekti. Bu sayılara İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri dahil değillerdi.

⁵Bkz. Gökaçtı, s. 53.

⁶Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1.

Mübadele Sözleşmesi gereğince her iki halk da ayrıldıkları ülkelerin vatandaşlıklarından çıkıp yerleştikleri ülkelerin vatandaşlıklarına gireceklerdi.

Sözleşme gereği tarafsız devletlerce kurulacak olan karma komisyon her iki milletin de mallarını tespit edecek ve vatandaşlar yerleştirildikleri yeni vatanlarında bıraktıkları mallarının aynalarına sahip olacaklardı. Mübadele Sözleşmesi gereğince 1912 yılından 1923'e dek geçen sürede kendi imkânları dahilinde Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen ve kendilerine harikzede adı verilen Türkler de Mübadele'ye tabi tutulacaklardı.

Yapılan sözleşme maddeler hâlinde her ne kadar sıralanmışsa da Mübadele'yi hayata geçirmenin çok kolay bir süreç olmadığı gözlemlenmiştir.

Mübadele'nin bir sisteme bağlanması gerekliliği göz önünde bulundurularak 5 Eylül 1923'te TBMM'de Mübadele ve İskân Müdürlüğü kurulması gerekliliği tartışılmıştır. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, böylesine önemli bir iş için müdürlüğün yeterli olamayacağını ve Mübadele ve İskân Vekaleti adı altında yeni bir vekalet kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in bu görüşü değerlendirilerek 13 Ekim 1923'te mecliste yapılan bir açık oturum ile Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti adı altında bir vekalet kurulması kararlaştırılmıştır. Vekalet sonraki bir tarihte, 6 Mart 1924'te, Adliye Vekili olacak olan İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey vekil olarak atanmıştır.⁷

İmar ve İskân Vekaleti, gelecek olan mübadiller içerisinde Yunanlara casusluk yapmış, anarşistlik, canilikle yargılanmış kişiler olmasın diye “hüviyet vesikası” denen bir vesika çıkartılmasını istemiştir. Bu vesikayı da belli yerlerde kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu verecekti. Mübadele Komisyonu ev ev gezerek hane halkı, mal, hayvan, sayım dökümlerinden sonra, hüviyet vesikası ile birlikte mübadillere aile kimlik belgesi, aşı belgesi, tasfiye taleptanesi gibi evraklar da sunmaktaydı.

Her iskeleye Hilâl-i Ahmer birim kurmuş, mübadillerin sağlık kontrollerini yapıp onlara aşı vurmuşlardır. Gelenlerin içinden ağır hastalara hastanelere sevk edilmiş, bulaşıcı hastalık taşıyanlar karantinaya (tahaffuzhaneye) gönderilmiştir. Bunların yanında mübadillere yemek ve giyim yardımı da yapılmıştır.

⁷Bkz. Arı, 2014

İzmir'e ilk göçmen kafilesi 3 Aralık 1923'te Hanya'dan gelmiştir. Gemiye 1027 kişi binmiş, bir bebeğin yolculuk esnasında dünyaya gelmesiyle⁸ 1028 kişi karaya ayak basmıştır. Mübadiller Urla'da yer alan tahaffuzhanede karantinaya alındıktan sonra İzmir'in türlü yerlerine iskân ettirilmiştir. İzmir halkının genelde mübadillere sahip çıktığı gözlemlenmiştir. Bu yakınlığın sebebinin de halkın bir kısmının Balkan Savaşı'ndan sonra kendi imkânlarıyla buraya yerleşmiş olmaları düşünülebilir. Değiş tokuşun hızlı bir şekilde tamamlanması hedeflense de Kavala, Drama, Florina, Serez, Selanik, Yenice-i Vardar, Yanya gibi yerleşim yerlerinden gelenler için 1923'ten 1926'y kadar sürdüğü bilinmektedir. Mübadele'ye tabi tutulan yerlerin içerisinde değiş tokuşun ilk tamamlandığı yer 1924'te Girit'tir. Giritli Mübadiller iskân edildikten sonra kısa süre içinde üretim sürecine entegre edilmek istenmiştir.

Mübadele sürecinde mübadillerin taşınması için özel deniz taşıyıcılığı yapan firmalarla anlaşma yapılmıştır. Gemilerin bir kısmı yolcu taşımak için uygun değildir. Mübadiller gemide buldukları açık ya da kapalı yerlere gelişigüzel yerleşmişlerdir. Yaşlıların ve çocukların kapalı kısımlarda seyahat etmeleri göz önünde bulundurulmuşsa da tamamıyla bir düzenden söz etmek mümkün değildir. Gemide mübadillere verilen gıda da çok yeterli değildir. Aileler genelde yanlarında getirdikleri azıklarla idare etmeye çalışmışlardır. Gemide tuvaletler ve su sıkıntısı en büyük sıkıntılardan biridir. Hijyen sağlamak maalesef mümkün olmamıştır. Bu durum kolera salgınını meydana getirmiştir. Bazı vatandaşlar yolculuk esnasında salgın hastalıklardan vefat etmiş, cenazeleri denize atılmak zorunda kalmıştır. Salgın hastalıklardan ötürü mübadiller indikleri limanlarda karantinaya alınmışlardır.

Mübadele sürecinde her iki halk da bıraktıkları topraklara uygun yerlere iskân edilmek istenmiştir. Şehirde yaşayıp zanaatla uğraşan ya da esnafılık yapan mübadilleri şehir merkezlerine, balıkçılıkla uğraşan mübadiller sahil şeridinde, tarımla uğraşanları, uğraştıkları tarıma uygun topraklara iskân etmek hedeflenmiştir. (Örneğin zeytincilikle uğraşan Giritlileri zeytin yetiştirilebilen Akdeniz iklimi görülen yerlere, tütüncülükle uğraşan Kavalalıları tütüne elverişli Samsun, Akhisar, İzmir gibi yerlere iskân etmek hedeflenmiştir.) İskân konusunda bu kıstaslar gözetilirken maalesef yüzde yüz başarıya ulaşılammıştır. Birçok mübadil geldikleri

⁸Mübadil yakınlarıyla yaptığımız bazı derleme çalışmaları sonucunda o gemide doğan bebeğin İzmir'de yaşamını sürdürürken 2018'de, 95 yaşındayken yaşamını yitiren Kemal Kurul olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

topraklara, iklime hiç benzemeyen yerlere iskân ettirilmişlerdir. Bu durumda yapacak iş bulamayan mübadiller ülke içerisinde kendi imkânlarıyla yer değiştirmeye başlamışlardır.

İskân sürecindeki bir diğer sorun da mübadillerin yerleştirilecekleri evlerin, Yunanlar gittikten sonra yerli halk tarafından zapt edilmesidir. Bu türden olaylar yerli halk ve mübadillerle ilgili bazı sorunlar meydana getirmiştir. Bazı sorunlar da Maliye Vekaletinin, Yunanların bıraktığı arazileri mübadiller gelmeden yerli halka icara vermesinden meydana gelmiştir. Buna benzer bir olay Çirkince'de (Şirince) meydana gelmiştir. Sabahattin Ali *Çirkince*⁹ adlı öyküsünde Giritli mübadillerin karşılaştığı bu gibi güçlükler ses olmuştur.

Mübadiller, Anadolu'da Rumların yoğunluklu yaşadıkları bölgelere iskân ettirilmişlerdir. Mübadillerin başlıca yerleştirilecekleri şehirler on farklı alana ayrılmıştır. Birinci Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum; İkinci Alan: Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu, Kırkkilise (Kırklareli), Çanakkale; Üçüncü Alan: Balıkesir; Dördüncü Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon; Beşinci Alan: Bursa; Altıncı Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak; Yedinci Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya; Sekizinci Alan: Antalya, Isparta, Burdur; Dokuzuncu Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir; Onuncu Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş'tır.¹⁰

Giritli Mübadiller, yoğunlukla İzmir, Ayvalık, Aydın, Manisa, Muğla Antalya, Adana, Tarsus gibi şehirlerde karşımıza çıkmaktadırlar.

Giritli Mübadiller diğer mübadillere göre coğrafi yönden daha şanslı olarak nitelendirilebilirler. Anadolu'da iskân edildikleri yerler ekseriyetle Girit'in coğrafyasına benzeyen, zeytin tarımına uygun bölgelerdir. Mübadele her iki taraf için de zor bir olaydır fakat Giritli Mübadilleri incelediğimizde Mübadele sonucu Anadolu'ya entegre süreçleri Türkçe bilmedikleri ya da çok az bildikleri için daha geç olmuştur. Öyle ki Anadolu'ya geldikten sonra uzun yıllar kendi aralarında "Giritçe" adını verdikleri Yunancanın Girit ağzını konuşmuşlardır. Yaptığımız incelemelerde karşımıza çıkan o ki İzmir'in Bornova, Eşrefpaşa, Buca; Aydın'ın Kuşadası; Balıkesir'in Ayvalık ve Cunda Adası yerleşim merkezlerinde halen Giritçe

⁹Bkz. Sabahattin Ali, **Sırça Köşk**, YKY, İstanbul, 2016

¹⁰Arı, s. 53.

konuşan insanlara rastlanmaktadır. Saydığımız bölgeler dışında Adana, Antalya, Manisa ve Muğla'nın belli bölgelerinde az sayıda da olsa bu dili konuşanlar vardır.

Mübadele sonrası Giritli Mübadillerin uyum sürecini geciktiren bir diğer unsur da kendilerine göre algıladıkları İslam anlayışıdır. Girit alındıktan sonra Hristiyan kadınların ihtida ettirilerek Osmanlı donanmasındaki leventlerle evlendirilmesinin meşru kılınması, Anadolu Bektaşilerinin bazı tarikatlarının oraya nispeten daha ılımlı bir İslam algısı götürmeleri yıllar sonra Giritlilerin Anadolu'ya geldiklerinde “Yarım Gavur”, “Gavur” gibi yakıştırmalarla dışlanmalarına ve kendi içlerinde kapalı bir kültür yaşamalarına sebebiyet vermiştir.

c. Mübadele'nin Edebiyata Yansıması

Tarih sahnesinde yerini alan Mübadele ve Mübadiller, doğal olarak Türk ve Yunan edebiyatına da sosyal ve siyasal birçok olay gibi yansımıştır. Aslında Mübadele öncesinde de her iki milletin edebiyatında “Türk” ve “Yunan” imgesi bazen karşı pencerelerden bazen aynı pencereden ele alınmıştır. Bu imgeleri her iki milletin roman geleneğini göz önünde bulundurarak ele aldıktan sonra Mübadele ve Giritli Mübadilleri anlatan romanları incelemenin daha anlamlı olacağı düşünülmektedir.¹¹

Türk edebiyatında, romanının başlangıcı 1872 yılında yayımlanan, Şemsettin Sami tarafından yazılan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanı kabul edilmektedir. Yunan edebiyatında ise 1830'lu yıllarda roman geleneği baş göstermektedir. Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi ile paralel giden bu süreç Yunan edebiyatında da Yunan Millî Devletinin kurulmasıyla paralellik göstermiştir. İki edebiyatın roman geleneği arasında kırk yıl civarında bir fark gözlemlenmektedir.

Her iki milletin roman yolculuğunun başından itibaren “biz” ve “ötekiler” kavramı (Türk, Rum-Yunan) imgeleri, her çağın getirdiği farklı dinamiklerden dolayı karşımıza bazen olumlu bazen olumsuz imajlarla çıkmaktadır.

Türk edebiyatında, Tanzimat romanından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun birer parçası olan Gayrimüslimler “öteki” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tebaaların içinden Yunan ve Rum imajı oldukça sık rastlanan unsurlardır. Aslında imparatorluk dağıldıktan sonra Cumhuriyet romanında da diğer milletlere

¹¹Bkz. Herkül Millas, **Türk ve Yunan Romalarında “Öteki” ve Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

rastlanmaktadır ancak yaşanmışlıklar doğrultusunda her dönem ve her bakış açısı öteki kavramını farklı konumlandırmıştır. Tanzimat ve Servetifünun Dönemi romanlarında Yunan ve Rum motifi, imparatorluk ya da Osmanlıcılık bilinciyle ele alındığından olumsuz gösterilmezken “milliyetçilik” anlayışını benimseyen Millî Edebiyat ya da Cumhuriyet sonrasında Millî Edebiyat anlayışını devam ettiren bazı Türk yazarlar, Gayrimüslimleri roman ve öykülerinde olumsuz karakterler olarak ele almışlardır. Bu durum Fazıl Gökçek’in, Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarında Gayrimüslim Osmanlıları anlattığı *Osmanlı Kapısında Büyüme* kitabından alınan şu kesitle daha iyi özetlenebilir:

“... Yazarın İstanbul Rumlarının ‘hamiyet-i sahiha-i kavmiyesi’nden söz ettiği yukarıdaki cümleden, nasıl bir Rum kimliğini arzu ettiği açıkça anlaşılmaktadır: Din, dil ve kültür olarak tamamen hür fakat siyasi ve fikri bakımdan Osmanlı Devletine bağlı bir Rum kimliği. Eserlerini verdiği yıllarda Rumların ayrılıkçı taleplerinin ortaya çıkardığı birçok problem yaşandığı hâlde, II. Meşrutiyet’ten sonra edebiyatımıza, örneğin Ömer Seyfettin, Yakup Kadri gibi yazarların eserlerinde çok yoğun bir biçimde göreceğimiz son derece olumsuz Rum imajının Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında bulunmamasının bir sebebi bu olmalıdır. Onun yazdığı yıllarda henüz kaybedilmemesi gereken bir Rum nüfus hâlâ vardı. Faydacı bir zihniyete sahip olan Ahmet Mithat Efendi’nin bu konuda da Osmanlı Devleti’nin birliği düşüncesine hizmet etmek istediği kuşkusuzdur. Fakat Rumlar veya diğer Gayrimüslim unsurlar hakkında romanlarında görülen imajda -ki bu olumlu olmakla beraber, tamamen idealize edilerek yüceltilmiş bir imaj da değildir- Ahmet Mithat Efendi’nin samimi olmadığı da söylenemez. Yukarıda sözünü ettiğimiz II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi yazarları ile Ahmet Mithat Efendi farklı zihniyetlere mensupturlar. Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat dönemi Türk aydınının samimiyetle inandığı ve teorik olarak da gerçekleşmemesi için bir sebep bulunmayan Osmanlıcılık düşüncesine bağlıydı. Çeşitli din ve kavimlere mensup milletlerin ‘Osmanlı’ üst kimliği altında toplanmasına dayanan Osmanlıcılık fikri, bu dönemin diğer yazarlarının eserlerine de yansımıştır. Ahmet Mithat Efendi’nin romanları bu fikrin en yoğun biçimde görülebileceği eserlerdi.”¹²

Romanlar ve öyküler tarih çizgisiyle paralel olarak Rumların dönemlere göre statülerini de göstermektedir. Bu noktada eserler, devrin sosyal hayatıyla ilgili ipuçları vermektedir. Örneğin çoğu eserde Rumların adı, eğlence sektörüyle birlikte anılmaktadır. Tanzimat romanında Rum karakterler babacan, sevimli Rum meyhaneci ya da vefa sahibi komşular olarak karşımıza çıkarken Millî Edebiyat Dönemi ve sonrasında “Milliyetçilik” etkisiyle yazılan eserlerde aynı karakterler olumsuz, aşağılayıcı tabirlerle karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Millî Edebiyat Dönemi, Kurtuluş Savaşı yılları ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla paralellik gösterdiğinden Türk romanına bu dönemde Yunan karakterler de girmiştir.

¹² Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 77-78.

Yunan karakterler genelde işgalci, saldırgan, mütecaviz kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

1923 Mübadelesi sonrasında ise Rumlar, Türkiye topraklarından zorunlu göçle ayrılmışlar, Anadolu'ya Müslüman Mübadiller yerleşmiştir. Türk edebiyatında Mübadele belki de ilk kez Mübadele'nin henüz devam ettiği yıllarda mübadillere yardım toplamak amacıyla İzmir'de sahnelen *Giritli Muhacir Kızı* adlı bir piyesle karşımıza çıkarken¹³ 1980-1990'lara kadar mübadiller birkaç istisna hariç Türk roman ve öykülerinde yer almamışlardır. İstisnalardan biri Sabahattin Ali'nin 1937 yılında yayımladığı *Kuyucaklı Yusuf*¹⁴ romanıdır. Romanda çok az da olsa Giritli Mübadillerden söz edilmektedir. Yine Sabahattin Ali'nin 1947'de yayımladığı *Çirkince*¹⁵ öyküsü Giritli Mübadilleri konu alan ve Giritlilerden olumlu özelliklerle bahseden bir eserdir. Sabahattin Ali, Mübadele'yi erken işleyen bir yazar olarak karşımıza çıksa da Türk romanı neredeyse 1980'lere kadar Mübadele konusunda bir suskunluk dönemi yaşamıştır.

Mübadele, 1.000.000 civarında insanın asırlardır kaldıkları topraklardan yeni neslin hiçbir fikir sahibi olmadığı anavatana dönüş hikâyesidir. Dolayısıyla geniş çaplı ve kitlesel bir harekettir ancak bu olayın Türk romanına yansımaları ilginçtir. Yukarıda da izah edildiği üzere Yunan edebiyatına bu konu hemen gerçekleştiği yıllarda yansımalarına rağmen bizde birkaç örnek hâlinde 1990'lardan itibaren bu konuda romanların yazılması, yetmiş yıllık bir gecikmeyi işaret eder. Bunun sebepleri üzerinde durmak gerekirse Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yaşanan köklü siyasi ve sosyal değişimler ile Yakup Kadri, Halide Edip'te olduğu gibi devrin havasını ve devrimlerin topluma yerleştirilmesini sağlamak üzere eserler yazıldığı görülüp Mübadele ve Mübadillerin göz ardı edildiği düşünülmektedir.

Mübadele'nin amacı Müslüman ve Türk toplumun ait oldukları yer olarak düşünülen kendi topraklarına dönmeleri gerekliliğidir. Buna karşılık Mübadillere devlet tarafından belli imkânlar tanınmış olsa bile dil, kültür, yaşayış farklılıkları Mübadillerin (Özellikle Giritli Mübadillerin) topluma entegrasyonunda sorunlar çıkarmıştır. Bu duruma bağlı olarak 1990 sonrası romanlarda tezimizde de ele aldığımız gibi bir "ötekileşme" hadisesi karşımıza çıkar. Romancıların, Mübadele'yi yetmiş sene anlatmayışı, Atatürk Devri'nin farklı konulara odaklandığı ile izah etmek

¹³Bkz. Arı, 2014

¹⁴Bkz. Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, YKY, İstanbul, 2015

¹⁵Bkz. Ali, *Sırça Köşk*

mümkün olduğu gibi yazarların ilgisizliğini bu ötekileştirme meselesine de bağlayabiliriz. Balkan Savaşı, Kurtuluş Savaşı edebiyata hemen yansırken bu kadar büyük bir göç ve entegrasyon olayının göz ardı edilmesi Türk yazarlarının dönemin olaylarına karşı kolay izah edilemeyerek bir seçici tavrı benimsediklerini düşünebiliriz.

İfade ettiğimiz gibi Cumhuriyet Dönemi'nde 1980-1990'lara kadar Mübadele'yle ilgili suskunluk devam ederken başta Sevgi Soysal, Alev Atlı, Turgut Özakman, Ayla Kutlu, Haldun Taner, Adalet Ağaoğlu, Bilge Karasu, Nezihe Meriç, Aziz Nesin, Oya Baydar, Nazlı Eray, Orhan Pamuk, Mario Levi gibi birçok yazarın eserlerinde 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs Olayları, Rumlar, Yunanlar konu edilmiştir fakat Mübadele'ye yine rastlanmaz.

Reşat Nuri Güntekin *Akşam Güneşi*¹⁶ (1926), Necati Cumalı *Yağmurlar ve Topraklar*¹⁷ (1973), *Makedonya 1900*¹⁸ (hikâye) (1976) ve *Viran Dağlar*¹⁹ eserleri az da olsa Mübadele'den söz eden eserlerdir.

1980 ve 1990'lara gelindiğinde dolaylı olarak Mübadele'yi gündeme getiren bazı eserler: Fikret Otyam, *Pavli Kardeş*²⁰ (1985); Salim Şengil, *Savrulup Gidenler*²¹ (1987); Mario Levi, *En Güzel Aşk Hikâyemiz*²² (1992) ve *Madam Floridis Dönemeyebilir*²³ (1990); Mehmet Eroğlu *Yürek Sürgünü*²⁴ (1994).

Mübadele üzerine kurulan ilk eserler Feride Çiçekoğlu'nun 1992'de yayımlanan romanı *Suyun Öte Yanı*'dır.²⁵ Ahmet Yorulmaz'ın 1997'de kaleme aldığı *Savaşın Çocukları*²⁶ ve ardından nehir roman olarak yazdığı *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*²⁷ (1999), *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*²⁸ (2002) romanları Mübadele'yi merkeze alan romanların ilklerindedir. Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* roman serisinin 1998'de yayımlanan ilk romanı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*²⁹ (1997), *Karınca'nın Su İçtiği*³⁰ (2002), *Tanyeri Horozları*³¹ (2002), *Çıplak*

¹⁶Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2010

¹⁷Necati Cumalı, *Yağmurlar ve Topraklar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016

¹⁸Necati Cumalı, *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016

¹⁹Necati Cumalı, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011

²⁰Fikret Otyam, *Pavli Kardeş*, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2002

²¹Salim Şengil, *Savrulup Gidenler*, Can Yayınları, İstanbul, 1987

²²Mario Levi, *En Güzel Aşk Hikâyemiz*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010

²³Mario Levi, *Madam Floridis Dönemeyebilir*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014

²⁴Mehmet Eroğlu, *Yürek Sürgünü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014

²⁵Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, Can Yayınları, İstanbul, 2013

²⁶Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006

²⁷Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006

²⁸Ahmet Yorulmaz, *Girit'ten Cundaya ya da Aşkın Anatomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006

²⁹Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, YKY, İstanbul, 2016

*Deniz Çıplak Ada*³² (2012) romanları da Mübadele’yi konu almakla beraber, Mübadele sonrası farklı etnik kökenlerden karakterleri konu alan romanlardır.

Mübadele’den 60-70 yıl sonra Türk edebiyatında Mübadele romanları yazılmaya başlansa da şu an Türk edebiyatında Mübadele romanları azımsanmayacak kadar fazladır. Öyle ki şu an sadece Giritli Mübadilleri anlatan romanlar dahi bugün çalışmamıza konu olacak kadar çoktur.

Mübadele, bugün Türkiye’de antropoloji, tarih, edebiyat, siyaset bilimi, halk bilimi gibi birçok bilim dalının çalışma sahasına girmiş durumdadır.

Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı yapılan nüfus değişiminin, Yunan edebiyatını da etkilediğinden söz etmiştik. Türk edebiyatında bu nüfus değişimiyle ilgili olaylar “Mübadele”, “Göç” gibi dramatik boyutlarla yazılırken Yunanlar, Kurtuluş Savaşı ve onun sonucunda Anadolu’yu terk etmelerini “Küçük Asya Felaketi” veya “Felaket” olarak tanımlamışlar ve romanlarında bu göç dalgasını daha eleştirel bir tarzda konu etmişlerdir. Aslında her iki millet de zorunlu göçe tabi tutulmuş ancak Türk edebiyatında kısaca “Mübadele romanı” olarak tanımladığımız Yunanistan’dan Anadolu’ya yaşanan göç dalgasını anlatan romanlar daha nostaljik, daha ılımlı bir bakış açısıyla yazılıp Yunanların ise romanlarında daha öfkeli ve kırgın bir tutum sergilemeleri göçü ve göçe götüren süreci “Felaket” olarak nitelendirilmeleri konunun ele alınış süreciyle alakalıdır.³³

Mübadele’nin iki millet tarafından farklı ele alınmasındaki ilk etken aradaki zaman farkı olarak düşünülmektedir. Bu doğru bir yaklaşımdır fakat her iki edebiyata ait romanlar ve yazarlar incelendiğinde Yunan edebiyatında Mübadele romanlarının çoğunlukla, bizzat Mübadele’yi yaşayan yazarlar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Türk edebiyatında ise Mübadele altmış yıl kadar sonra ele alındığından Mübadele’yi iki ya da üçüncü kuşak Mübadillerin ya da bu konuya dikkat çeken yazarların yazdığı anlaşılmaktadır. Yani Yunan romanında Mübadele, göçü yaşayan birinci ağız tarafından anlatılırken Türk romanında yaşayan değil araştıran ya da kulaktan dolma bilgilerle öğrenen yazarlar tarafından anlatılmıştır. Bu farklılık ve etkenlerin nihayetinde “Lozan Mübadelesi” ya da “Küçük Asya Felaketi” Yunan

³⁰Yaşar Kemal, **Karıncaın Su İçtiği**, YKY, İstanbul, 2016

³¹Yaşar Kemal, **Tanyeri Horozları**, YKY, İstanbul, 2016

³²Yaşar Kemal, **Çıplak Deniz Çıplak Ada**, YKY, İstanbul, 2016

³³Bkz. Prof. Dr. Damla Demiröz, “Yunan Romanında 1922: Üç Yazar Üç Anlatı”

Uluslararası Mübadele Sempozyumu Kitabı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 30 Ocak-1Şubat 2017, ss. 543-558.

romanında göçü bizzat yaşayanlar olayları “felaket” olarak ele almış, Türk yazarlar olayı bizzat yaşamadıklarından romanlara nostaljik duygular hâkim olmuştur.

Yunan edebiyatında Mübadele’yi ele alan ilk yazarlar kendisi de Ayvalık’ta doğup Mübadele’yle Yunanistan’a giden İllias Venezis (*Eolaya Toprağı*³⁴, *Numero 31328*³⁵, *Ege Hikâyeleri*³⁶) S. Doukas, S. Mirivlis gibi yazarlardır. Bu yazarlar Mübadele’yi bire bir yaşadıkları için eserleri daha gerçekçi bir dille kaleme alınmıştır. Yunan edebiyatında da olayı yaşamayıp sonradan yazmış yazarlarda Türk edebiyatındaki romantik üslup fark edilmektedir. Yunan edebiyatında Mübadele konusunu daha sonra ele alan yazarlardan bazıları: F. Kntoglou, Dido Sotiriu, L. Nakou, P. Prevelakis, Y. Theotokas, Nikos Kazantzakis, M. Loudemis; yetmiş ve seksenli yıllarda sonra Ch. Samouilidis, T. Athanasyadis, Andreas Nenedakes, Anzel Kurtyan, Y. Andreadis; son yıllarda ise M. Veinoglou, Katerina Zarokosta gibi yazarlardır.³⁷

Yunan edebiyatında Dido Santiriu’nun *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*³⁸, Kosmas Politis’in *Hacı Frangu’da*³⁹ ve Yorgos Theotokas’ın *Leonis*⁴⁰ romanları Küçük Asya Felaketi’ni ve göçü anlatan romalardır.

Benden Selam Söyle Anadolu’ya romanının Yunancadaki adı *Kanlı Topraklar Üzerinde*’dir. Roman orijinal adına ve Türklerin çevirisinde verilen ada bakıldığında zaten zorunlu göçün her iki millette ne gibi farklı hisler uyandırdığı gözlemlenmektedir. *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* Kurtuluş Savaşı sonucu Anadolu’daki insanların durumunu, yaşayışlarındaki değişiklikleri Manolis isimli karakter üzerinden anlatmaktadır. Manolis göçe tabi tutularak Yunanistan’a giden bir Rum gencidir.

Hacı Franguda’da, Yitik Kentin Kırk Yılı adını alarak Türkçeye çevrilen ve Küçük Asya Felaketi’ni ve göçü konu alan bir diğer romandır.

³⁴İllias Venezis, **Eolaya Toprağı**, Belge Yayınları, İstanbul, 2013

³⁵İllias Venezis, **Numero 31328**, Belge Yayınları, İstanbul, 2015

³⁶İllias Venezis, **Ege Hikâyeleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 2000

³⁷Bkz. Millas, 2005

³⁸Dido Sotiriyu, **Benden Selam Söyle Anadolu’ya**, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 2017

³⁹Kozmas Politis, **Yitik Kentin Kırk Yılı**, Belge Yayınları, İstanbul, 1994

⁴⁰Yorgos Theotokas, **Leonis**, İstos Yayınları, İstanbul, 2013

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİT MÜBADELESİ VE TÜRK ROMANINA YANSIMASI

Sosyal ve siyasi bir kırılma olan Mübadele'nin tarih sahnesine ve edebiyata yansımalarını araştırırken Mübadele'nin sadece Giritli Mübadilleri anlatan romanların azımsanmayacak ölçüde olduğu tespit edilmiştir.

Mübadele romanlarının edebiyata yansımalarıyla ilgili Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Mübadelesi⁴¹ başlıklı bir doktora çalışmasının yanı sıra Mübadil Türklerin Romani⁴² adlı Mübadele romanlarıyla ilgili genel bir değerlendirme çalışması yapılmıştır. Ancak doğrudan Giritli Mübadilleri merkez alan romanlarla ilgili özel bir çalışma tespit edilmemiştir.

Yaptığımız incelemelerde Ege Üniversitesinde yapılmış olan Nazım Çokişler'e ait, *Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinde, birçok Giritli Mübadil ve alt soylarıyla yapılan mülakatlar sonucu Giritlilere ait yaşam ritüelleri ve mâni, manzum hikâye, türkü gibi sözlü edebiyat ürünlerinin derlendiği tespit edilmiştir. Biz de konuya Yeni Türk edebiyatı çerçevesinden baktığımızda Giritli Mübadilleri konu alan ve sayıları azımsanmayacak oranda olan romanların bu çerçevede incelenmesi gerektiğini düşündük. Aynı tezde yer alan ve aynen alıntıladığımız kısımda da Giritlilerle ilgili roman ve hikâyelerin son yıllarda arttığından ve bu alanda çalışma yapanların az olduğundan şu şekilde bahsedilmiştir:

“1977 tarihli bir ‘Bitirme Tezi’ dışında Girit Göçmenleri Halk Bilimi açısından, yemek ve müzik kültürleri dışında herhangi bir araştırmaya konu olmamıştır. Bunun bir nedeni Girit Göçmenlerinin halk kültürünü konu alacak bir araştırmanın, birinci kuşak mübadiller hayatta iken yapılmamış olması olmalıdır. Araştırmamız sırasında bize, pek çok kaynak kişinin de üzüntü ile belirttiği gibi, bu tür bilgi ve pratikleri birinci elden bilen ve uygulayan kişiler maalesef bugün hayatta değildir. Onların mirasçıları olarak ikinci kuşak mübadillerden de bu bilgilerin derlenmesinde geç kalınmıştır. Kanaatimizce, Girit Göçmenlerinin hayat hikâyelerinden konularını alan romanların oldukça rağbet görmeye başladığı son yıllarda, onların halk kültürleri üzerine bir çalışmanın yapılmamış olmasının nedeni, belirttiğimiz sebep dolayısıyla doyurucu bilgilere ulaşabilme zorluğudur.”⁴³

⁴¹ Bkz. Harun Doğruyol, **1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2016

⁴² Atıf Akgün ve İsmail Alper, **Mübadil Türklerin Romani**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018

⁴³ Bkz. Nazım Çokişler, **Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007

Çalışmamızda Giritli Mübadillerin romana yansımalarını araştırırken edebiyat ve hakikât meselesinde de mukayese yapmak adına Uluslararası Mübadele Sempozyumu'nda *Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit* başlığıyla sunduğumuz ve daha sonra Tekirdağ Uluslararası Mübadele Sempozyumu bildiri kitabında yayımlanan bildirimiz⁴⁴ için Giritli Mübadiller ve alt soylarıyla yaptığımız mülakatlardan da canlı tanıklıklar, yaşanmış hikâyeler sonucu bir “Giritli Tipi” tespit etmiş bulunmaktayız. İncelediğimiz romanlarda bu noktadan hareketle romanların Giritli Mübadillerin yaşantılarının olumlu ya da olumsuz yönlerini hangi başlıklarda ve ne derece edebiyat dünyasına aktarıldığını da gözlemleme fırsatı elde etmiş bulunmaktayız.

Mübadele'nin Türk ve Yunan edebiyatlarına yansımından bir önceki bölümde bahsederken Türk ve Yunan romanında Mübadele ya da Mübadillerin farklı dönemlerde ve farklı bakış açılarıyla ele alındığını ifade etmiştik. Giritli Mübadilleri anlatan romanlar için de aynı şartlar geçerlidir fakat yaptığımız incelemede sadece Mübadele romanlarını tematik açıdan incelemekten ziyade bu romanlarda “Giritli Tipi”nin nasıl ele alındığını da incelemek istedik. Mübadele temalı romanlarda ve Türk romanının genelinde ortak bir “Giritli Tip”in olup olmadığını incelemeye çalıştık.

Örneğin Mübadele'den çok önce -Tanzimat Dönemi'nde- Ahmet Mithat Efendi'nin 1895'te yazdığı *Taaffüf* romanında Giritlilerden bahsedilmektedir. Romanın kahramanlarından Saniha Hanım'ın babası Daniş Bey Giritlidir. Aile İstanbul'da yaşamaktadır. Romanda Giritli Müslümanların Türkçelerinin ve birtakım gelenek-göreneklerinin diğer Müslümanlardan farklı olduğu ifade edilmektedir. Ailenin Giritli olmasından dolayı adab-ı muaşeret kurallarında, yaşadıkları topluma göre o dönemde dahi değişiklikler gösterdikleri aktarılır. Öyle ki bu durum Tanzimat romanlarının genel çerçevesinde “doğu-batı” çatışması unsuru olarak verilmiştir. Ailedeki birtakım farklılıklar, romandan alınan kesitte şu şekilde anlatılmıştır:

“Lâkin Paşaköylüler ile Girit ahâli-i müslimesi arasında hîn-i mukayesede azîm bir fark vardır. Tabîat-ı mevkiyye Girit ahalisi üzerinde pek büyük bir tesir göstermiştir. Cezire ahalisinin mine'l-kadîm muttasıf oldukları fetanet ve zekavet üzerine ahali-i İslamiyye'nin mütehallik oldukları mehâsin-i tabiatı da zammetmiştir. Türkçe tekellümündeki şîve-i lâtif akvam-ı saire-i

⁴⁴Ayhan Aypak, “Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit” **Uluslararası Mübadele Sempozyumu Kitabı**, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 30 Ocak-1Şubat 2017, ss. 667-686.

*İslamiyye'den hiçbirisine benzemez. Yine cezirenin ahali-i kadimesindeki şiveye benzer.*⁴⁵

Yine Mübadele'nin ilk yıllarında yazılıp Ahenk gazetesinde 14 Kanunievvel 1923 tarihinde ilan edilen ve İzmir'de sahnelenen "Giriş" bölümünde de söz ettiğimiz *Giritli Muhacir Kızı* piyesinde de Giritlilerden bahsedildiğini yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz veriler arasındadır.⁴⁶ Daha Mübadele'nin devam ettiği yıllarda Giritli Mübadiller edebiyata girmiştir.

Yine "Giriş" bölümünde söz ettiğimiz, Sabahattin Ali'nin 1937'de yayımladığı *Kuyucaklı Yusuf* romanında Giritli Mübadillerin iskân edildiği bir mahalleden söz edilmektedir. Sabahattin Ali'nin 1947'de yayımladığı *Çirkince* hikâyesi Mübadele sonrasında şu an Şirince adıyla anılan İzmir, Selçuk'ta bir kasaba olan Çirkince'den, Mübadele ile Yunanların gittiğinden ve onların boşalttığı kasabaya Giritli Müslümanların yerleştiğinden söz edilmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Sabahattin Ali Mübadele'yi erken işlemiş bir yazardır. Mübadele'den söz ederken her iki eserinde de özellikle Giritli Mübadillere vurgu yapmıştır.

Reşat Nuri Güntekin, 1942'de yayımladığı *Ateş Gecesi*⁴⁷ romanında Rum kızı Fofu'nun aslında Afife isimli Müslüman bir Giritli olduğu ortaya çıkar.

Bahsedilen örnekler 1990'lara kadar yayımlanan romanlar ve diğer türdeki eserler içerisinde Giritlileri bazen dekoratif bazen de yan unsur olarak ele alan romanlardır. Bu romanlar için "Mübadele romanı" tanımını yapmak çok doğru olmayabilir. Bahsettiğimiz eserler içinden roman olmasa da Sabahattin Ali'nin *Çirkince* öyküsü Mübadele'yi ve Giritlileri daha kapsamlı işlemiş hatta ana tema olarak almıştır. Ancak Sabahattin Ali bu öyküde Mübadele sistemini, dolayısıyla devleti "Toplumcu Gerçekçi" çizgisiyle eleştirmiştir.

Daha önce de bahsedildiği üzere "Mübadele edebiyatı" Türkiye'de 1980-1990'larda varlık göstermeye başlamıştır. Giritli Mübadilleri anlatan romanlar da yine bu romanların bir parçası olarak aynı yıllarda varlık göstermiştir. Bu romanlardan belki de ilki diyebileceğimiz Feride Çiçekoğlu'nun 1992'de yayımladığı *Suyun Öte Yanı* romanıdır. Romanın aynı adlı filmi de vardır. *Suyun Öte Yanı*, Cunda Adası'nda yaşayan Giritlileri konu alan bir romandır.

⁴⁵Ahmet Midhat Efendi (Hazırlayan: Necati Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen), **Cinlihan-Taaffüf-Gönüllü**, TDK, Ankara, 2000, s. 91.

⁴⁶Arı, s. 102.

⁴⁷ Reşat Nuri Güntekin, **Ateş Gecesi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008

1997’de Ahmet Yorulmaz’ın yayımladığı *Savaşın Çocukları* romanı da Girit, Hanyalı Aynakis Hasan’ın baş kahraman olduğu bir eserdir. Ahmet Yorulmaz tarafından 1999’da yayımlanan *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* ve 2002’de yayımlanan *Girit’ten Cunda’ya* romanları, *Savaşın Çocukları* romanının nehir roman olarak devamıdır. Bu nehir roman serisi Girit’te başlayıp Ayvalık ve Cunda Adası’nda sona ermektedir. Bahsedilen romanlar, Giritli Mübadillerin Girit’te ve Girit’i terk edip Ayvalık’a geldikten sonraki yaşantıları hakkında pek çok fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Yaşar Kemal’in *Bir Ada Hikâyesi* serisinin 1997’de yayımlanan ilk romanı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana* ve daha sonra serinin devamı olup 2002’de yayımlanan *Karınca’nın Su İçtiği* ve *Tanyeri Horozları*, 2012’de yayımlanan *Çıplak Deniz Çıplak Ada* romanları, Kurtuluş Savaşı sonrası Mübadilleri ve farklı etnik kökenlere sahip imparatorluktan geriye kalan halkların kaynaştırıldığı romanlardır. Giritli Musa Kazım Efendi ve ailesi, seri boyunca Giritli Mübadillerden bir örnek teşkil etmektedir.

Bahsedilen romanlar ve yazarları Mübadele konusuna dikkat çekmiştir. İlerleyen dönemde yazılan ve adını verdiğimiz romanlarla birlikte inceleyeceğimiz Giritli Mübadiller hakkında yazılan diğer romanlar şöyledir: *Giritli Mustafa*⁴⁸ (2000), *Kritimu*⁴⁹ (*Girit’im Benim*)(2004), *Karşı Kıyılardan Bodruma*⁵⁰ (2006), *Düşlerde Kalan Girit/Eleni*⁵¹ (2009), *Ulya*⁵² (2010), *Eleni’nin Kızı Halime*⁵³ (2011), *Elveda Girit*⁵⁴ (2012), *Türk Olmak*⁵⁵ (2012), *Sinesaf/Düşlerde Kalan Mübadele*⁵⁶ (2014), *Mübadele Günlerinde Aşk*⁵⁷ (2014), *Girit Toprağından Tarsus’a Çilek Kokulu Üzüm*⁵⁸ (2015).

Adını verdiğimiz romanların yazarlarını incelediğimizde çoğu genelde ikinci ya da üçüncü kuşak Girit Mübadili yazarlardır. Yazarlar, roman karakterlerini

⁴⁸ Bkz. Ertuğrul Erol Ergir, **Giritli Mustafa**, Tükemat Aş., İzmir, 2000

⁴⁹ Bkz. Sabâ Altınsay, **Kritimu**, Can Yayınları, İstanbul, 2011

⁵⁰ Bkz. Belkis Koparanoğlu Öztin, **Karşı Kıyılardan Bodrum’a**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006.

⁵¹ Bkz. Ferda Bozoklar Ardalı, **Düşlerde Kalan Girit/Eleni**, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014

⁵² Bkz. Ahmet Yorulmaz, **Ulya**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010

⁵³ Bkz. Ferda Bozoklar Ardalı, **Eleni’nin Kızı Halime**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011

⁵⁴ Bkz. Hüseyin Adıgüzel, **Elveda Girit**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012

⁵⁵ Bkz. Tevfik Yener **Türk Olmak**, Sayfa-6 Yayınları, İstanbul, 2012

⁵⁶ Bkz. Ferda Bozoklar Ardalı, **Sinesaf/Düşlerde Kalan Mübadele**, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014

⁵⁷ Bkz. Belgin Karabulut, **Mübadele Günlerinde Aşk**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2014

⁵⁸ Bkz. Güler Göfer, **Girit’ten Tarsus’a Çilek Kokulu Üzüm**, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2015

genelde aile büyüklerinden yola çıkarak yaratmışlardır. Çalışmamızda bu karakterlerin ortak özelliklerini ve ayrılan yönlerini de ele almaya çalıştık.

Yunan edebiyatında da Türklerin deyimiyle “Mübadele”, Yunanların Milli Mücadele ve göçü birlikte nitelentirdikleri “Felaket” temalı eserlerin yazıldığından söz etmiştik. Araştırmalar sonucunda Yunan edebiyatında da Girit Mübadelesi ya da Giritliler konulu pek çok eser yayımlandığını tespit etmiş bulunmaktayız.

Yunan yazar Ioannis Kondilakis, Girit’te çıkan ayaklanmaları eserlerinde konu edinmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz bazı Türk romanlarında da bu ayaklanmalar konu edilmektedir.

Andreas Nenedakis’in 1918’de yayımladığı *Büyükbaşlar-1922*⁵⁹ romanı Yunan bir yazar gözünden Giritli Müslümanları anlatan bir eserdir. Türk edebiyatında yazılmış ve Mübadele romanları olarak nitelendirdiğimiz romanlarda da Türk yazarlar, Yunanları anlatmışlardır.

Nikos Kazancakis’in *Kaptan Mihalis*⁶⁰ (1953), *El Greko’ya Mektuplar*⁶¹ (1961), *Zorba*⁶² (1964) romanları da yine Girit ve Girit’in Türk hâkimiyetindeki dönemlerini anlatan eserlerdir. Eserlerde Müslüman Giritliler de yer almaktadır.

Görüldüğü üzere bakış açıları farklı olmakla beraber bu göç olayı uzun yıllar Yunan edebiyatında da yerini almıştır.

1.1. GİRİTLİ MÜBADİLLERİ ANLATAN ROMANLARIN TANITILMASI

Bu bölüm çalışmamızın asıl konusu olan Giritli Mübadilleri konu edinen romanları içermektedir. Çalışmamızda Mübadele’nin Türk romanına 1980 ve özellikle 1990’larda girdiğinden söz edilmiştir. Bu romanlar içerisinde Girit, Girit Mübadilleri, Mübadillerin Mübadele sonrası yaşamlarını konu alan ve belli temalar özelinde inceleyeceğimiz romanlar şöyledir:

⁵⁹ Bkz. Andreas Nenedakis, *Büyükbaşlar-1922*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶⁰ Bkz. Nikos Kazancakis, *Kaptan Mihalis*, Can yayınları, İstanbul, 1993.

⁶¹ Bkz. Nikos Kazancakis, *El Greko’ya Mektuplar*, Can yayınları, İstanbul, 2003.

⁶² Bkz. Kazancakis, *Zorba*, Can yayınları, İstanbul, 2015.

1.1.1. *Suyun Öte Yanı* (1992), Feride Çiçekoğlu, Can Yayınları, 97 s.

Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* romanı Mübadele temalı romanların ilki olarak kabul edilmektedir. Romanda olaylar, 1980'lerin sonu, 1990'ların başı gibi dört-beş yıllık bir zaman dilimi içerisinde geçmektedir. Zamanda geriye dönüşler yapılarak Mübadele ve Giritli Mübadiller konu edilmiştir. Mekân, Cunda Adası'dır.

Roman 1923 Nüfus Mübadelesi üzerinden, 6-7 Eylül Olayları ve 1980 Darbesi'ni de işlemektedir. Daha çok Mübadilleri ele almış olsa da 6-7 Eylül'de Türkiye'yi terk eden Rumlar ve siyasi nedenlerle yurtlarını terk etmek zorunda kalan Türk ya da Yunanları anlatmaktadır. Romanda her tür siyasi olay ve sonuçlarının, farklı dönemlerde gerçekleşse de aynı ya da benzer şekilde yurt özlemine ve sevgiliden ayrı kalmaya sebep olması harmanlanmış bir şekilde anlatılmıştır.

Roman, Nihal ve Ertan adlı çiftin Ayvalık'tan deniz motoru ile Cunda Adası'na yolculuğu ile başlar. Çift, tatile gelmiştir ve Cunda Adası'nda Sıdika Hanım'ın pansiyon olarak da işlettiği evine yerleşirler.

Ertan, 1980 Darbesi'nde tutuklanmış siyasi bir suçludur. Pansiyona farklı sebepten gelen polisler dahi Ertan ve Nihal'i huzursuz etmektedir.

Sıdika Hanım, 15-16 yaşlarında ailesiyle birlikte Girit'ten Mübadele ile Cunda Adası'na gelmiştir. Türkçesi oldukça aksanlıdır öyle ki "ı"ları "i" şeklinde telaffuz etmektedir. Koyu renk giyimli, 70 yaşını aşmış sıcakkanlı bir karakterdir.

Nihal'in anneanesi de Selanik mübadilidir ve çocukluğu Yeşilköy'de Rumlarla birlikte geçmiştir. Sıdika Hanım, Nihal'e biraz çocukluğunu anımsatmıştır. Nihal, Sıdika Hanım'ın topladığı otlardan ve Yunan aksanlı konuşmasından etkilenir ve onunla kısa sürede bir dostluk kurar. Sıdika Hanım, sanki sürekli Mübadele'yi ve Girit'i anlatmaya hazırmışçasına Nihal'e Girit'ten, orada doğduğu evden, Girit'in toprağının ve suyunun dahi farklı olduğundan bahseder. Sıdika Hanım, Mübadele sırasında yaşadıkları zorlu yolculuğu anlatır ve bu yaşlı kadın Girit'e karşı aşırı özlem duyar.

Sıdika Hanım, genelde Giritçe konuşmaktadır ve Türkçesi oldukça aksanlıdır. Nihal'in anneanesinin Selanikli olduğunu ve onların da aralarında Yunanca konuştuklarını öğrenince Giritçenin Yunancanın farklı bir ağzı olduğunu ifade eder.

Nihal, Sıdika Hanım'ın evinde bir kitap bulur. Kitap *Oddiyessa*'dır. Nihal, kitabın sahibini sorunca kitabın daha önce Sıdika Hanım'ın pansiyonunda kalan Yunan bir avukata ait olduğuna öğrenilir. Nihal, bu durumu Ertan'a anlatır ve bu konu

oldukça ilgilerini çeker. Sıdika Hanım'ın ifadelerinden avukatın Yunanistan'da siyasi suçlu olduğu anlaşılır. Avukat, arandığı için Midilli'den Cunda'ya geçmiş ve Türkiye'de bir dönem kaçak bir yaşam sürmüştür. Nihal, kitapta yer alan Yunanca notları Türkçeye çevirirken Sıdika Hanım'dan yardım almıştır. O esnada Ertan, avukatla ilgili sorular yöneltirken Sıdika Hanım, onun çoğu zaman Ada'nın arkasına gidip Midilli'yi seyrettiğini ifade eder. Bu ayrıntı çiftin ilgisini çekmiştir.

Ertesi gün Nihal ve Ertan bir taksiyle Ada'nın arka tarafına giderler. Yolculuk esnasında şoförle sohbet ederler. Şoför on yıl kadar önce Yunan bir avukatı Ada'nın arkasına taşıdığını söylemiştir. Nihal ve Ertan şoförden de hatırasının peşinden gittikleri avukatın adını duyunca şaşırılmışlardır. Çift, şoföre avukat hakkında sorular sormuştur. Şoför, avukatın Sıdika Hanım'ın pansiyonunda kaldığını, Ada'nın arkasında yaşayan Arap Mustafa ile arkadaşlık ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine çiftin dikkati Arap Mustafa üzerine çekilmiştir. Konuşmayı seven şoför onlara Arap Mustafa'nın da Giritli olduğunu, daha önce Sıdika Hanım ile nişanlı olduğunu işittiğini ifade etmiştir. Arap Mustafa'nın sağır olduğunun, kimselerle konuşmadığının söylentiler arasında olduğunun ama Yunan avukatla sohbet ettiğini hatta Yunan avukatın ona son gelişinde bir lavta⁶³ armağan edip gittiğini söylemiştir.

Ertan ve Nihal, Arap Mustafa'nın evini artık öğrenmişlerdir. Nihal bir sonraki gidişinde onu, lavta ile Samyotisa adlı Yunanca şarkıyı çalarken bulmuş ve anneannesinden öğrendiği bu şarkıya eşlik etmiştir. Nihal, pansiyona geldiğinde Sıdika Hanım'a bu şarkıyı sorar ve yaşlı kadın dalgınlaşır. Arap Mustafa ile Girit'te başlayan aşkını Nihal'e anlatır. Mübadele ile gelirken Arap Mustafa gemide Yunanca "Özgürlük!" nidaları atıyormuş. Çok hırpalanmış ve gemiden baygın indirilip Taş Kahve'ye yatırılmış. Bu esnada lavtası denize atılmıştır. Daha sonra Sıdika Hanım'ın babası, onu zengin bir kişi olan Mehmet Ali Bey ile evlendirmiş ve çift bir daha kavuşmamıştır. Sıdika Hanım, beslediği siyah kediye "Arapaçi, Arapapulo!" diye seslenmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere yaşlı kadın halen ilk aşkını unutamamıştır.

Nihal ve Ertan, Ada'da gezerken metruk kiliseye giderler. Kilise bahçesinde yaşlı bir kadın ağacın dibinde oturmaktadır. Onları gören yaşlı kadın ürkmüştür. Yaşlılıktan zihninin bulanık olduğu belli olan kadın sürekli Giritçe bir şeyler söylemektedir. Çift, kadının ne dediğini orada işlenen ve daha sonra kadının gelini

⁶³ Lavta: Yunan müziğinde yer alan telli bir çalgı.

olduğu öğrendikleri kadından öğrenirler. Yaşlı kadın, Girit'i kastederek sürekli eve gitmek istediğini söylemektedir. Bir de yaşlı kadın boynunda asılı olan keseye sıkıca sarılmaktadır. Ertan, kesede ne olduğunu sorunca gelin, Girit toprağı yer aldığını söyler. Yaşlı kadının Girit'e duyduğu yurt özlemi Nihal ve Ertan'ı etkilemiştir.

Aradan dört beş yıl kadar geçmiştir. Ertan, Ada'ya bu kez tek başına gelir. Ertan, siyasi olaylardan ötürü yine aranmaktadır. Yıllar önce Cunda'ya sığınan Yunan avukat gibi o da Cunda'ya sığınır. Tekrar Sıdika Hanım'ın pansiyonuna gider. Sıdika Hanım, onu hatırlamakta güçlük çeker. Orada kalmaya başlar. Nihal ile postaneden gizli gizli görüşmektedir. Cunda'ya gelmesindeki amaç Midilli'ye kaçıp oraya sığınmaktır. Ertan, daha önce Nihal'le geldikleri Cunda'yı gezerken aklına hep geçmişte yaptıkları tatil gelir ve Yunan avukatın hayali sürekli gözünün önüne gelmektedir. Ertan, o avukatla arasında bir kaderdaşlık kurmuştur âdeta. Ertan Ada'yı gezerken yine kiliseye gider ve kilisenin artık kilitli olduğunu, anahtarla açılıp ziyaret edildiğini daha önce konuştukları yaşlı kadının gelininden öğrenir. Ertan, aslında kiliseyi ziyaretten çok, o yaşlı kadını görmek için oraya gitmiştir. Yaşlı kadının yakını olduğunu hatırladığı kadına daha önce geldiklerinde ağacın altında oturan yaşlı kadını sorar. Kadın, çok normal bir şekilde kayınvalidesinin öldüğünü söyler. Ertan, hemen yaşlı kadının boynunda asılı olan keseyi sorar. Bunu hatırlıyor olması kadını şaşırtmış olsa da gayet normal bir şekilde toprağı mezarına serptiklerini, keseyi de mezarın içine attıklarını söyler.

Ertan'ın iyice aklı karışmıştır. Sürekli yaşlı kadının mezarına toprak serildiğini düşünür. Kendisinin de yurdundan ayrı bir yerde gömüleceğinin ve üzerine yurdundan toprak serpileceği fikrinin kendisini üzdüğünü fark eder. Yurdu terk etmek ya da etmemek arasında gidip gelmektedir. Telefonda Nihal'e gitmek istemediğini söyler ama Nihal kaçmasını ve hapse düşmemesini istemektedir. Ertan, derdini Sıdika Hanım'a açar. Sıdika Hanım, onu Arap Mustafa'nın Midilli'ye kaçırabileceğini söyler. Sıdika Hanım, Ertan için sandığından yıllarca çıkarmadığı, Girit'ten getirdiği örtüsünü başına takar ve senelerce konuşmadığı sevgilisi Arap Mustafa'ya gider. Ona, Giritçe "Geldim!" der. Arap Mustafa onu görünce heyecanlanır ve Giritçe "Altınım!" der yüzünü okşar. Sanki aşklarına, gençliklerinde bıraktıkları yerden başlar gibilerdir. Sıdika Hanım, Arap Mustafa'ya durumu anlatır. Arap Mustafa, Ertan'ı karşıya kaçırmayı kabul eder.

Ertan, sabaha karşı Arap Mustafa'nın denize kıyısı olan evine gider. Yerden bir avuç toprak alıp yanında götürmeye yeltenir. Hayaline bir Hristiyan mezarlığında

Nihal, oğulları Nazım ve bir papaz eşliğinde defnedilmesi düşer. Nihal mendildeki toprağı mezara serpmektedir. Ertan, yurt hasreti çekip kesesinde toprak saklayan ihtiyar kadından etkilenmiş, farklı sebeplerden olsa da onunla aynı duyguları yaşamıştır. Arap Mustafa, kayığı tam çözerken Ertan yine karşısında Yunan avukatın hayalini görür. Avukat onu denize doğru çağırmaktadır. Ertan, Arap Mustafa'nın kayığı çözen elini tutar ve roman bu şekilde son bulur. Yazar, romanın sonunu okuyucuya bırakmıştır.

Suyun Öte Yanı romanı, Mübadele sonucu Girit'ten Ayvalık'a gelerek sıla özlemi çeken ve taksirli olarak sevdiklerinden ayrılmak zorunda kalan insanlarla, siyasi suçlar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalıp vatan özlemi çeken, aynı zamanda sevdiklerinden de ayrı kalan insanların dramını, aşk ve vatan özlemi temalarında birleştirerek anlatan bir roman özelliğı teşkil etmektedir.

Roman, aynı adıyla 1991'de izleyiciye sunulan sinema filminden sonra 1992'de yayımlanmıştır.

1.1.2. *Savaşın Çocukları* (1997), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 143 s.

Savaşın Çocukları Ahmet Yorulmaz'ın daha sonra nehir roman serisi hâline gelecek üç romanın ilkinin oluşturmaktadır. Romanın sunuş bölümünde 1948 yılında Ayvalık'ta vefat etmiş bir kişinin üç ayrı not defterinden yola çıkarak yazıldığı belirtilmektedir. Roman, Girit'in Hanya vilayetine bağlı Kamış köyünde başlar; Ayvalık'ta son bulur.

Romanda Türklerin Ada'ya gelişi, Ortodoks kadınların Müslüman yapılarak evlilikler meydana geldiğinden bahsedilmektedir. Padişah III. Ahmet'in annesi Emetullah Sultan'ın da Girit'ten saraya giden bir cariye olduğundan söz edilmektedir. Ada'da Türk ve Müslüman kimliğı taşıyan halk, her iki kimliğı taşıyalar da aralarında Türkçe bilen kişi sayısı hayli azdır.

Roman, başkahraman Aynakis Hasan'ın ağzından kahraman bakış açısıyla anlatılmıştır. Aynakis Hasan, romanda verilen tarihlerden yapılan çıkarıma göre takribi olarak 1883 doğumludur. Aynakis Hasan, Hanya'ya bağlı olup Türklerin Kamış, Yunanların Kalami dedikleri köyde üç çocuklu Müslüman bir ailenin en küçük çocuğı olarak dünyaya gelmiştir.

Aynakis Hasan'ın ailesi, Kamış köyünde çiftçilikle uğraşmaktalardır. Hasan'ın babası Ali Ağa'nın ifadesine göre on beş kuşaktır Girit'te yaşayan soyları

Konya'dan Girit'e getirilen Türklerdendir. Annesi Zeynep Hanım'ın soyuna dair ise hiçbir bilgi olmadığını ifade edilmektedir. Ablası Nazire, Bakkal Arif ile nişanlıdır. Ortanca kardeşi Mahmut ise Hasan'dan dört beş yaş büyüktür.

Hasan ve ailesi Kamış köyünde Yunanlarla uyum içerisinde yaşamaktadırlar. Öyle ki Hasan, Maria teyzenin oğlu Manolis'ten Yunanca okuma yazma ve matematik öğrenmektedir. Köyde Müslümanlar, Hristiyanların yortularını; Hristiyanlar ise Müslümanların bayramlarını kutlamaktadır. Ada'da ve köylerindeki bu uyum 1897 Venizelos'un çıkarttığı ayaklanma ile bozulmuştur. Ada'da Yunan çeteler Türk evlerini basıp faili meçhul cinayetler meydana getirmeye başlamıştır. Ali Ağa, tarlasını, zeytinliğini, evini satarak Türklerin toplandığı kasabaya gitmek ister. Tüm mallarını köydeki Yunanlara satıp taşınacakları sıra Aynakis Hasan'ın ağabeyi Mahmut, Yunan çeteleri tarafından kalbine şiş sokularak öldürülür. Aile, bu olayın ardından kızları Nazire'yi hemen Arif ile evlendirir ve Molla Mavruklar diye anılan komşuları, Afrika kökenli Müslüman çift ile Türklerin toplandığı kasabaya doğru yola çıkarlar. Yolda gördükleri Yunan çeteleri, Türklerin Komotini adlı kasabada toplandıklarını ve oraya gitmelerini söylerler. Henüz on üç yaşında bir çocuk olan Hasan, ailesi ve komşularıyla Komotini kasabasına gider. Sekiz yüz kadar Müslüman Türk buraya toplanmıştır. Kırk gün kadar kaldıkları kasabayı Yunanlar sarmış ve zaman zaman bombalamışlardır. Yaşanan saldırılardan, bir cuma namazı sırasında yapılan bir saldırıda Hasan'ın babası Ali Ağa vefat etmiştir. Kıtlıktan kefen dahi bulunamadığından cenazesi, geceliğiyle defnedilmiştir.

Kırkı aşkın gün sonunda Girit'te donanmalarını demirleyen Fransız, İtalyan, İngiliz, Alman zırhlılarından gelen askerler, sayıları yedi yüz civarında kalan Müslüman Türkleri o bölgeden alıp Hanya'nın merkezinde yer alan Varussi kasabasına yerleştirirler.

Hasan, burada annesi ile yaşamaya başlar. Ayaklanma durmuştur fakat ailelerinden iki kayıp veren ve varlarını yoklarını satan Hasan ve ailesinin yaşamları güçleşmiştir. Hasan, annesinin yaptığı türlü şekerlemeleri Hanya'nın merkezinde, Splatina Meydanı'nda işportacılık ile geçimlerini sağlamıştır. Zamanla Hasan'ın çalışkanlığı ve dürüstlüğü, İstanbul Rumlarından olan matbaa sahibi Kir Viladmiros'un dikkatini çekmiştir. Kir Viladmiros, Hasan'ı matbaanın dış işlerinden sorumlu olarak işe almış, zamanla karısı Kira Evangelia ile onu evlatlık almak isteyecek kadar benimseyip her hafta evlerine içkili yemeklere almışlardır.

Hasan, yirmi bir yaşına geldiğinde Ada'ya gelen Türk esirlerden Bursalı Kemalettin Bey'i ziyaretleri sırasında kendisinden Türkçe okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Bu öğrenimi patronu Kir Viladmiros, bir Türk olarak Türkçe bilmesi gerektiğini savunarak desteklemiştir.

Hasan, yine bu yıllarda maddi durumunu düzeltip annesi Zeynep Hanım ile Hanya'nın merkezinde yaşadıkları evi satın almıştır.

Hasan, şık giyimiyle etrafında farkındalık yaratan bir genç olmuştur. Ona Aynakis lakabı, bu şıklığından dolayı resmî bir işlemini halletmesini rica eden ve daha sonra iş ilişkileri bir aşk macerasına dönüşen Kör Rahmi'nin baldızı Süslü Hüsniye tarafından yakıştırılmıştır.

Aynakis Hasan, Kir Viladmiros'un matbaasında çalışmaya devam ederken, Hanyalılar tarafından Marigo diye adlandırılan Kiriya Maria'dan iş teklifi almıştır. Kiriya Maria, emlak alıp tamir ettikten sonra satan, kira gelirleri ile geçinen dul bir Yunan hanımdır. Kir Viladmiros'a bu teklifi danışan Hasan, kendisinden ve eşi Kiriya Evangiliaki'den olumlu yanıt hatta bir anlamda izin alarak Kiriya Maria'nın yanında çalışmaya başlar.

1912'ye gelindiğinde Girit, Türk hâkimiyetinden çıkmış ve Yunan hâkimiyetine katılmıştır. Girit'te karışıklıklar, tecavüz ve cinayetler olsa da Hasan Hanya'daki yaşamına devam etmektedir. Kiriya Maria'nın yardımıyla evinin yakınındaki iki evi de almış, maddi durumunu güçlendirmiştir.

Hasan bu yıllarda teyzesi gibi sevip evlerine sık sık gittiği Kir Viladmiros'un karısı Kiriya Evangeliki'yi ve annesi Zeynep Hanım'ı art arda kaybeder.

Hasan'ın Süslü Hüsniye ile ilişkisi devam etmektedir. Her hafta en az bir kez onun evinde kalıp işret etmektedirler. Hasan'ın Süslü Hüsniye ile olan beraberliği Kiriya Maria ya da Marigo diye de adlandırılan patronuna ilgi duymasıyla sarsılmıştır. Toplam üç yıl sürecek iş birlikteliklerinin son altı ayını Kiriya Maria ile şehvetle geçen bir aşk macerası ile sürdürmüşlerdir.

Aynakis Hasan, Kiriya Maria ile aşk yaşadığı sıralarda Lozan Görüşmeleri yapılmış ve Türkiye-Yunanistan arası zorunlu nüfus mübadelesi yapılacağı haberleri çıkmıştır. Yine bu yıllarda ve bu yıllara gelinene kadar Girit'te Yunan mezalimi sonucu birçok Müslüman Türk, Girit'i terk ederek Anadolu'ya kendi imkânlarıyla kaçmışlardır.

Aynakis Hasan, hangi koşulda olursa olsun vatanı saydığı Girit'i terk etmek istemez. Aynı zamanda sevgilisi Kiriya Maria'yı da bırakmak istemez. Kiriya Maria,

Hasan'a Hristiyan olmasını ve bu sayede evlenebileceklerini söyler fakat Hasan bunu kabul etmez. Hasan, Maria'ya Anadolu'ya gitmelerini teklif eder fakat kilise Hasan ile Maria'nın ilişkilerini öğrenmiştir. Hasan, Maria ile yaşadığı aşk macerası yüzünden Yunanlar tarafından öldürülmek üzere aranmaktadır. Aynakis Hasan, çok sevdiği Girit'i ve sevgilisi Marigo'yu terk etmek zorundadır. Evlerinden birini ablası Nazire'ye verip diğer iki evini de Marigo'ya satarak Marigo'nun verdiği yüklü para ile kimseye veda etmeksizin Hanya'nın Suda Limanı'ndan bir İtalyan gemisine biner. İtalya, Atina-Pire aktarmalı olarak o zamanlar Punta diye adlandırılan İzmir'in Alsancak semtine gelir. Aynakis Hasan, sevgilisi Maria'nın tavsiyesi üzerine İzmir'den bir gemiye binerek yeni vatanı olacak Ayvalık'a gitmiştir.

Savaşın Çocukları romanı, Girit'teki Türklerin varlığını on beş kuşak geriye dayandırır. Anavatan olarak Anadolu'yu belleyen Giritli Müslümanların milliyet ve dinlerine sahip çıksalar da çizdikleri profil bakımından Anadolu'daki Türklerden çok farklı özellikler teşkil ettiklerini (dil, din algısı vb.) anlatan bir romandır. Aynı zamanda romanda Girit'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Ada içindeki Müslüman ve Ortodoksların ilişkilerinin bozulması, birbirini düşman ya da dost gören iki milletten birçok insanın yaşadıkları farklı psikolojileri, aşkları, zaafı anlatan yönüyle Girit'te 1923'e kadar geçen sürece ayna tutan bir roman özelliği teşkil etmektedir. Romanın yazarı, kendisi de ikinci kuşak mübadil olup Ayvalık'ta yaşamıştır. Yazar gazetecilik, Yunanca tercümanlık, yayınevi işletmeciliğiyle uğraşmıştır. Romanları, Mübadele romanı çerçevesinde ilk örneklerden sayılıp konuları farklı bir bakışla da ele almasından dolayı ilgi görmüş, farklı akademik çalışmalara konu edilmiştir.

1.1.3. Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı (1999), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 223 s.

Roman, Ahmet Yorulmaz'a ait *Savaşın Çocukları* romanının devamı niteliğindedir. Roman Aynakis Hasan'ın Mübadele sonrasında Ayvalık'taki yaşamını anlatırken Midilli mübadili bir aileden gelen Doktor Şekip'in de yaşam öyküsünü ele almaktadır.

Roman, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda gemi doktorluğu yapan Doktor Şekip'in emekli olduktan sonra Ayvalık'a yerleşip muayenehane açmasıyla başlar. Geriye dönüşlerle Doktor Şekip'in İstanbul'da yaşadığı yıllarla Ayvalık'ta

arkadaş edindiği Aynakis Hasan'ın Mübadele'den kısa süre önce kaçarak geldiği Ayvalık'taki ilk yılları da anlatılır.

Aynakis Hasan, Ayvalık'a geldiğinde Rumlar Yunanistan'a kaçmış fakat Türkler henüz Ayvalık'a gelmemiştir. Aynakis Hasan, Ayvalık'a gelir gelmez tesadüf eseri Girit'te esir düştüğü yıllarda ona Türkçe öğreten ve Kir Viladmiros gibi hocası saydığı Yüzbaşı Kemalettin Bey'i bulur. Kemalettin Bey, ona Ayvalık'ta ev sahipliği yapar, onu çevreye alıştırmaya çalışır. Bu süreçte Aynakis Hasan ile Kemalettin Bey birbirlerine görüşmedikleri yıllardaki yaşam maceralarını anlatırlar. Aynakis Hasan, Kemalettin Bey Girit'ten gittikten sonra Kiriya Marigo ile yaşadığı aşkı, Kemalettin Bey ise anne, babası ve kız kardeşini Yunanların kesmesinden dolayı Yunanlara duyduğu kine rağmen ihtida eden bir Rum kızı ile Ayvalık'ta evlendiğini ve kinini yenerek mutlu olduğunu anlatır.

Aynakis Hasan, Ayvalık'a geldiği ilk yıllarda Ayvalık'ın boş olmasından sıkılır ve maddi güçlük çeker. Bu sebeplerden İzmir'de bir otelde yaşadığı bir dönemde, Hanya'daki ilk sevgili Süslü Hüsniye ile karşılaşır. Bu süreçte bir kez birlikte olurlar. Hüsniye'nin evlilik talebini Hasan reddeder.

Aynakis Hasan, Ayvalık'a döndükten sonra Mübadele komisyonundan bir ev ve yirmi ağaç zeytini, iskân hakkı olarak alır. Ablası Nazire, Hasan Girit'ten ayrıldıktan sonra dul kalıp Mübadele ile iki çocuğuyla Ayvalık'a gelmiştir. Hasan, ablası ve yetimlerinin de iskân heyetinden iskân hakkı almalarını sağlamış, Girit'teki varsıllığı olmasa da onlara yardımcı olmuştur.

Aynakis Hasan, Tango Turgut diye anılan Midilli Mübadili bir arkadaş edinmiştir. Tango da Hasan gibi içkiye, kadınlara düşkün yapılı bir karakterdir. Aynakis Hasan, Tango Turgut ve daha sonra Ayvalık'a yerleşerek aralarına katılan Doktor Şekip, haftanın belli günlerinde Aynakis'in Girit'ten arkadaşı Kavas Ahmet'in meyhanesinde içki içip sohbet ederler.

Tango Turgut, Aynakis Hasan'ın komisyonculukla uğraşp geçimini zor sağladığını bilse de onu, çok sevdiği için ablasının kızı Bedriye ile evlendirir. Aynakis'in Bedriye'den iki kızı olur. Aynakis, evliliğe çok sıcak bakmamış, Girit'teki son sevgilisi Kiriya Marigo'yu unutamamıştır ancak Tango Turgut'un ısrarları karşısında evliliğe razı olmuştur. Tango Turgut, Aynakis'in maddi geçimine de katkı sağlamıştır.

Midilli Mübadili Doktor Şekip anne ve babasının Buca'da hizmetli olarak çalışıp ona gönderdikleri harçlıklarla okuyup doktor olmuş, uzun yıllar gemi

doktorluğu yapıp çoğu limanı gezmiştir. İstanbul'da yaşamış aydın bir kişidir. İstanbul'da yaşadığı dönemde dul bir kadın olan Huriye ile uzun dönem ilişki yaşamıştır. Emekli olup Ayvalık'a taşınmasıyla bu ilişki sona ermiştir. Doktor Şekip, Ayvalık'ta iki katlı, büyük bir Rum evi kiralamıştır. Bu evi hem muayenehane hem ev olarak kullanacaktır. Kendisine hemşirelik yapması ve ev işleriyle ilgilenmesi için Ayvalık'ta yaşayan Midilli Mübadili Raziye Hemşire'yi ve köpeği Hitler'le ilgilenmesi adına Rasim Efendi'yi de yanına almıştır.

Doktor Şekip'in Ayvalık'a taşınması Mübadele'den hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonradır. O, taşındığı dönem Aynakis'in aile reisi olduğu dönemdir. Doktor Şekip, Ayvalık'ın yerli halkını oluşturan Midilli ve Girit Mübadillerinin 'ilginç' diye tanımladığı bir kişidir. Bu ilginçlik, kadınlı erkekli gruplarla hafta sonlarını Ayvalık Şehir Kulübünde geçiren, birbirleriyle maddiyatta yarışan, evlerine kitap-dergi girmeyen yanlış Batılılaşma örneği sayabileceğimiz Ayvalıklılar tarafından hoş karşılanmıştır. Bu tabaka, Doktor Şekip'i hafta sonu yemeklerine sürekli davet etseler de Doktor Şekip onları kültür seviyesi olarak aşağı gördüğünden onlarla çok fazla bağ kurmamıştır. Doktor Şekip, Ayvalık'a göre hayli entelektüel, birçok kitap sahibi, okuyan, araştıran, siyasi fikirleri olan bir karakterdir. Köpeğinin adının Hitler olması, İkinci Dünya Savaşı'nın müsebbibi sayılan Hitler'den kaynaklanmaktadır. Bir dedikodu furyası sürdüren Ayvalıklılar, bu köpeğin adını dahi epey tartışmış, buradan yola çıkarak Doktor hakkında karara varmaya dahi çalışmışlardır. Doktor Şekip, birçok hastalığı tedavi etmeyi amaçlarken aşılama yöntemiyle çocuğu olmayan kişileri de tedavi etmeye başlamıştır. Aşılama yöntemini kendi çabalarıyla bulmuştur ve bu konuda başına bir iş gelmesinden korkmaktadır. Ayvalık'ta Tango Turgut, Aynakis Hasan ve Kavas Ahmet'ten başka görüştüğü çok kimse olmayan Doktor Şekip, İstanbul'da zar zor ayrıldığı sevgilisi Huriye'yi unutmamakla birlikte Raziye Hemşireyle hissi olmasa da tensel bir ilişki kurmuştur.

Bir gün Aynakis Hasan, aldığı bir mektupla Girit'teki sevgilisi ve halen kendisini unutamadığı Kiriya Marigo'nun Ayvalık'a geleceğini öğrenir. Kiriya Marigo Hasanaki'den kendisini karşılamasını ve birkaç gün evinde ağırlamasını rica eder. Hasnaki, karısı Bedriye ve kızları Kiriya Marigo'yu evlerinde iki üç gün kadar ağırlarlar. Bedriye, Kiriya Marigo'yu Hasanaki'nin sevgili kimliğiyle değil de eski iş ortağı kimliği ile tanır. Hasanaki ve Kiriya Marigo birbirlerini hiç unutmamışlardır. Birbirlerini 25 yıl hiç görmemişlerdir (Kiriya Marigo'nun Ayvalık'a gelmesi tahminen 1948 yılına tekabül etmektedir.). İki de birbirlerini yaşlanmış bulsalar da

birbirlerine karşı olan hislerini kaybetmemişler, Hasanaki'nin evli olmasına rağmen birlikte olmuşlardır. Kiriya Marigo'nun monologlarından anlaşıldığı üzere Hasanaki, Girit'ten ayrıldıktan sonra hamile olduğunu fark etmiştir. Hasanki'den doğan oğluna babasının adını andırsın diye Haralambos adını vermiştir fakat ziyareti boyunca Hasanaki'den bu sırrı saklamıştır. Kiriya Marigo, dinini değiştirip kendisiyle Girit'te mutlu bir hayatı reddeden Hasanaki'ye yaşadığı yoksul yaşamı ve eşiyle çok da mutlu gitmeyen evliliğini görünce içinden daha da kızmıştır. Kiriya Marigo ve Hasanaki birbirlerine aşkla da bağlı olsalar da dinleri ve milliyetlerinden taviz vermemeleri birlikte bir yaşam sürmelerine izin vermemiştir. Tango Turgut, Aynakis Hasan ve Kiriya Marigo dünyanın siyasi gidişini, Mübadele'yi, İkinci Dünya Savaşı'nı etraflıca Yunanca tartışmışlar fakat Marigo ile ortak bir görüşe varamamışlardır. Kiriya Marigo, Aynakis Hasan vasıtasıyla Doktor Şekip ile tanışmış ve onunla Fransızca paydasında sohbet etme imkânı bulmuştur. Kiriya Marigo yaptıkları sohbet sonunda Aynakis Hasan'a Doktor'dan uzak durması gerektiğini, bahsettiği fikirlerin çok farklı olduğunu söylemiştir. Kiriya Marigo, Doktor'un icatları yüzünden öldürülme korkusunu, diğer insanlara karşı tutumlarını paranoya denen ruh hastalığı ile açıklamış ve intihara meyilli olduğunu Hasanaki'ye söylemiştir.

Marigo, giderken Hasanaki'ye bir miktar altın ve bir daha hiç göremeyeceği Girit'ten bir kese de toprak bırakmıştır.

Marigo gittikten sonra Doktor Şekip iyice durgunlaşmış, tuhaf tavırlar sergilemeye başlamıştır. Bir gün, bir kadın hastası kocasının rahatsızlığından dolayı çocuğunun olmadığını, başka bir erkekten kendisine sperm aşılarsa çocuğu olabileceğini söylemiştir. Israrları üzerine, Doktor Şekip, yanında çalışan Rasim Efendi'nin spermlerini istemiştir. Rasim Efendi, sinirlenerek ortalığı velveleye vermiştir. Bu olayın Ayvalık'a dalga dalga yayılacağını bilen Doktor Şekip, zaten devam eden dedikodulara bunun da eklenmesini kaldıramayacağını düşünerek, Aynakis Hasan, Tango Turgut, Kavas Ahmet'le geçirdiği bir gecenin ardından çenesine tabanca dayayarak intihar etmiştir.

Kuşaklar romanı, Mübadele'nin ardından İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'de Tek Parti yıllarında Ayvalık'ta farklı sosyal tabakalardan, farklı meslek gruplarından, farklı entelektüel seviyelerden mübadillerin yaşantısını gözler önüne sermektedir. Mübadillerden çoğu anavatanlarına kavuşsalar da asıl vatanları saydıkları Girit veya Midilli'yi aşklarıyla, orada bıraktıkları mezarlarıyla, evleri, malları, anılarıyla birlikte

unutamamışlardır. Giritlilerin çoğu, aralarında Giritçe konuşmayı sürdürmüşler fakat yaşanan acılardan çocuklarına bahsetmekten kaçınmışlardır. Mübadillerin yaşadığı iskân sıkıntıları, ihtida sonucu farklı dinlerden kişilerin evlilikleri ya ihtida etmeme sonucu âşıkların ayrılması yine romanda işlenen temalar arasındadır.

Savaşın Çocukları'nin devamı niteliğinde olan roman, Mübadele sonrasında Mübadillerin duydukları her türlü özleme rağmen geldikleri yeni vatana farklı şekillerde alıştıklarını anlatmaktadır. Mübadiller aynı kökten beslense de her biri yaşamın getirileri ya da götürüleri sonucu farklı hayatlar sürmüşlerdir. Öyle ki aydın tabakayı temsil eden Midilli Mübadili Doktor Şekip, diğer Mübadillerden oldukça farklı yapıdadır. Bu farklılık zamanla uçuruma dönüşerek diğerlerinin dedikodu furyasından kaçmanın yolunu intiharda bulmuştur.

1.1.4. *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi* (2003), Ahmet Yorulmaz, Remzi Kitabevi, 238 s.

Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi Ahmet Yorulmaz'ın nehir roman üçlemesinin sonuncusudur. *Savaşın Çocukları* ve *Kuşaklar*'da anlatılan Aynakis Hasan ve Kiriya Marigo ile olan ilişkisi bu romanda nihayete kavuşur.

Romanın ana kahramanı, Kiriya Marigo'nun *Kuşaklar* romanında anlatılan Ayvalık'a gelişinde, Aynakis Hasan'a söylemediği ve ondan dünyaya getirdiği oğlu Haralambos'tur. Kiriya Marigo, Aynakis Girit'ten ayrılmadan kısa bir süre önce hamile kalmıştır. Önceki romanlarda da anlatıldığı gibi din ve milliyet engelini aşamadıklarından ve ilişkilerini toplum tarafından hoş karşılanmamasından dolayı Aynakis'in Ada'dan gitmesi gerekmiştir. Kiriya Marigo, Aynakis Hasan'a hamile olduğunu söylememiştir. Aynakis, Girit'ten ayrılınca Marigo da Girit'in güneyinde yer alan Aya Nikolas'a yerleşmiş, çocuğunu onu kimsenin tanımadığı Aya Nikolas'ta dünyaya getirmiştir. Kiriya Marigo'nun Aya Nikolas'ta yardımcısı ve aynı zamanda Ayanakis Hasan'la ilişkilerini şahit olmuş ve içten içe Hasanaki'ye âşık olan Ariyatni'den başka tanıdığı yoktur. Marigo, yeni şehrinde hamileliği sırasında dul kaldığını duyurmuş, inançsız olmasına rağmen saygınlık kazanmak adına kiliseye düzenli bağışlar yapmıştır. Marigo, saygın bir ticaret erbabı olarak oğlunu büyütmüştür.

Kiriya Marigo, oğlunun eğitimine özen göstermiş, Fransızca'yı çok iyi öğrenmesini sağlamıştır. Haralambos lise çağına gelince Kiriya Marigo oğlunu

İyerepetra şehrinde bir liseye yazdırmıştır. Marigo, Haralambos'u Spridakis ailesinin evinde kiralık bir odaya yerleştirmiştir. Bay ve Bayan Spiridakis, kızları Despina ile yaşadıkları evde Kiriya Marigo'nun aylık ödediği ücret karşılığında Haralambos'un her türlü hizmetini karşılamışlardır.

Kiriya Marigo, Haralambos'a babasını hiç anlatmamış, Türk olduğunu söylemekten biraz da çekinmiştir. Kiriya Marigo, Haralambos'u sevgilisi Hasnaki'ye benzetmiştir ve bu durum ileri giderek oedipal problemlere, kıskançlıklara kadar varmıştır. Kiriya Marigo'nun bu sıkıntıları, oğlu ile Despina arasında bir ilişki yaşanabileceği fikriyle artmıştır. Despina'yı oğluna uygun görmeyip her gelişinde Spridakislere kız hakkında ileri geri konuşsa da Haralambos, Despina ile ilk cinsel tecrübelerini yaşamıştır.

Kiriya Marigo oğlu İyerepetra'da yaşarken bir gün gelip onu bir tavernada yemeğe çıkararak hem içki adabını öğretmiş hem de babasının bir Türk olup Anadolu'ya göç eden Aynakis Hasan olduğunu söylemiştir. Kendilerinin aslen Hanyalı olduklarını, kendisinin dinî değerlere sahip olmadığını ve oğlunun ileri gitmediği sürece istediği dinî inanca sahip olabileceğini anlatmıştır. Haralambos, babasını Türk olmasını olgunlukla karşılarken Kiriya Marigo derslerde anlatılan Türk düşmanlığının doğru olmadığını, aslında Türklerin Girit'te yaşadıkları dönemde aralarında din ve milliyetten başka sosyokültürel anlamda ayrılık olmadığını ifade etmiştir.

Haralambos, okulu bitip askerlik çağına geldiğinde askerlik görevi Yunanistan'ın kuzeyindeki Aleksandropolis şehrine çıkmıştır. Marigo, oğlunun şehir hayatını görmesi, ufkunun genişlemesi açısından askerliğini Atina'da yapmasını istediye de Haralambos bunu başta kabul etmemiştir. Askerde evci iznini annesinin desteğiyle Atina'da geçiren Haralambos, oradaki tiyatrolar, kütüphaneler, tavernalar, Rembetlerle tanışmıştır. Haralambos, Atina'dayken bir gün kütüphanede araştırma yaparken tanıştığı Madam Klio ile ilişkiye başlamıştır. Bunun üzerine, annesine askerlik yerini Atina'ya aldirtmiştir.

Madam Klio, neredeyse Kiriya Marigo yaşındadır. Haralambos, kadının entelektüel duruşuna, yaşına hayran olmuş hatta annesini andırdığı için ona âşık olmuştur. Buradan yola çıkarak Haralambos'ta da oedipal kompleks olduğunu gözlemlemekteyiz. Askerliğinin kalan zamanında ilişkilerine devam eden Klio ve Haralambos, askerliğin bitip Haralambos'un Girit'e döneceği dönem bir sıkıntı yaşamışlardır. Klio, Haralambos'tan ayrılmamak için onu kendi kızıyla evlendirmek

istemiştir. Haralambos bu duruma tepki göstermiş, sapkınlık olarak nitelendirmiştir. Sonunda Klio'yu terk etmiştir.

Haralambos, Girit'e döndüğünde annesi Kiriya Marigo, babası Aynakis Hasan'ı bulmaya Ayvalık'a gitmiştir (*Kuşaklar*'da anlatılan ziyaret). Kiriya Marigo, Aynakis Hasan bekarsa Ayvalık'a yerleşmeyi ve oğlunu da oraya alarak bir aile olmalarını düşünürken Hasanaki'nin evli olduğunu görünce bir oğulları olduğunu dahi ona söylemeden Girit'e dönmüştür ve hayata küserek üç ay içinde vefat etmiştir.

Haralambos, annesi Marigo'nun ölümüyle beraber bu ölümden kısa bir süre önce taşındıkları Hanya'da yalnız kalmıştır. Haralambos, annesinin bıraktığı yüklü serveti Girit ve Midilli bankalarına yatırarak Midilli üzerinden Ayvalık'a gelmiştir. Babası Aynakis Hasan'ı bulup kendisini tanıtmıştır. Annesinin ölümünü, babasına haber vermiştir. İlk buluşmanın ardından baba-oğul o gece Ayvalık, Çamlık'ta güzel bir yemek yemiş, içki içmişlerdir. Aynakis Hasan, gece geç vakitte evine dönmüş ve bir oğlu olduğunu karısı Bedriye ve kızlarına söyleyemeden hemen o gece felç geçirmiştir. Aynakis'in felç geçirdiğini duyan tüm arkadaşları dostları, ablası Nazire evine gitmiştir. Haralambos'a da Aynakis'in meyhane arkadaşları haber vermiş ve o da babasını ziyarete gitmiştir. Aynakis Hasan o gün vefat etmiştir. Haralambos tüm defin işlemlerini yapmıştır. Haralambos o günden sonra üvey annesi Bedriye, kız kardeşleri Zeynep ve Nazire'yi ailesi gibi görmüş ve maddi manevi desteğini esirgememiştir.

Haralambos, Ayvalık'a yerleşerek halası Nazire ile yaşamaya başlamıştır. Babası ile kuramadığı aileyi ondan geriye kalan akrabalarıyla kurmaya çalışmıştır. Cunda'da yaşayan emekli konsolos aracılığıyla Türk vatandaşlığı almak için müracaat etmiştir. Tek partili yılların son, çok partili yılların ilk yıllarında geçen zamanda Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir. İnançsız da olsa Müslüman olarak babasının adını almış ve babasının kütüğüne kaydedilmiştir. Haralambos, vatandaşlığa geçmek için tanıştığı emekli konsolosun evine sık sık Cunda'ya gider. Cunda'yı çok beğenmektedir. Bu ziyaretleri sırasında o evin müdavimlerinden olan, konsolosun kızı gibi sevdiği Elfiye Öğretmen'le birbirlerinden etkilenirler ve ilişkiye başlarlar. Elfiye Öğretmen, Haralambos'tan altı yaş büyük, halasının oğluluyla bir ilişki yaşadktan sonra bekaretini kaybetmiş bir kadındır. Elfiye Öğretmen, aydın bir kişi olsa da toplumun baskısından bakire olmamasını evliliğe engel görmüştür. Haralambos ile yaşadığı aşk hayatını değiştirmiştir. Haralambos da halasının onu evlendirme çabalarına karşın Ayvalıklı değil de okumuş, aydın bir kadınla evlenmek

istediğini söylemiştir. Elfiye Öğretmen de bu noktada Haralambos'un ruhuna hitap etmiştir. Elfiye Öğretmen evlilik teklifinde bulunan Haralambos'un teklifini Hristiyan olup Hasan değil Haralambos ismini kullanması şartıyla kabul etmiştir. Bu sayede Haralambos ile Elfiye Öğretmen evlenmiş, Haralambos da aslına rücu etmiş, Cunda'da yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Girit'ten Cunda'ya romanı din, dil, milliyet kavramlarının aşk, özlem, aile bağları ile üstesinden gelinebileceğini göstermiştir. Ayankis Hasan ve Kiriya Marigo toplumun dayattığı değerler yüzünden birlikte bir ömür geçirememişler ve hazin bir şekilde ölmüşlerdir. Oğulları Haralambos, bu kavramları alt üst ederek o dönem Anadolu'ya gelmiş, evlilik yapmış ve Cunda'ya yerleşmiştir.

Romanda Mübadele'nin yansıması sonucu ortaya çıkan vatan özlemi, aşk ayrılıkları, fakirlik gibi temaların yanında cinsellik ve dinî inançsızlık da sık sık işlenen temalardır.

1.1.5. Ulya (2010), Ahmet Yorulmaz, Kırmızı Kedi Yayınları, 140 s.

Roman Mübadele ile Tuzla'ya gelen Ulya ve ailesinin hikâyesiyle başlamaktadır. Romanda geriye dönüşlerle Ulya'nın evlilikleri, aşk hayatı, geçim sıkıntıları, kimlik arayış anlatılmıştır.

Ulya, Hristiyan olmasına rağmen eşi Hüseyin ve ikinci eşinden olan oğlu Mustafa'nın Müslüman olmasından bir şekilde yararlanıp Girit'ten Mübadele vapuruna binmeyi başarmıştır. Vapur Tuzla'ya geldiğinde ise Türk görevliler Ulya Hristiyan olduğu için onu kabul etmemişlerdir. Orada sözü geçen bir ahabap olan Vasıf Efendi sayesinde Girit'ten evlilik cüzdanları gelmiş ve Ulya Anadolu'ya iskân edilmiştir.

Ulya, dördüncü eşi Berber Hüseyin ve ikinci eşi Fenerci Ali'den olma oğlu Mustafa ile Ayvalık'a yerleştirilmişlerdir. Ulya, o dönem bir Mübadil yerleşkesi olan Ayvalık'ta dil ve giyim bakımından kendilerinden çok da farklı olmayan sadece dinleri farklı olan Müslüman Mübadiller tarafından kısmen dışlanmış. Ulya, bu durumu kendisine çok da sorun etmemektedir. O sadece eşi Hüseyin'e hizmet etmeyi ve birlikte cinsel doyuma ulaşmayı amaç edinmiştir.

Ulya, Hanya'da terzi çıraklığı yaptığı yıllarda, patronunun yanına gelen kadınların yaptığı müstehcen muhabbetlerden etkilenerek patronunun eşi ve oğlu tarafından bazı cinsel tecrübeler yaşamıştır. Öyle ki patronunun oğlu Niko ile evlilik

düşüncesiyle uzun süreli gizli bir birliktelik yaşamışlar ancak bu düşünce gerçekleşmemiştir.

Ulya, ilk evliliğini Marangoz Manosakis ile yapmış ve bir oğlu dünyaya gelmiştir. Manosakis İngiltere'ye çalışmaya diye çıkıp gitmiş ve Ulya oğluyla yalnız kalmıştır. Ulya, eşinin kendisine para yollamaması üzerine oğlunu kayınına vermiş ve Fenerci Ali ile evlenmiştir. Ali ile de güzel bir birliktelik yaşamış ve Mustafa adında bir çocuk dünyaya getirmiştir. Fenerci Ali, Ulya'nın din değiştirmemesi üzerine yapılan evliliği Hristiyanlar tarafından kendisine bir tehlike görmüş ve Ulya'yı boşayarak İzmir'e kaçmıştır. Yine bir oğluyla yalnız kalan Ulya, çok etkilenmese de yoksulluktan Bakkal Osman ile üçüncü evliliğini yapmıştır. Bakkal Osman, Ulya'ya göre muhafazakâr ama evine bakan bir erkek olması yönünden Ulya'ya yeterken ani bir kalp kriziyle vefat etmiştir. Ulya, oğlu Mustafa ile yine yalnız kalmıştır. Bu yalnızlık sonucunda da Ulya, Berber Hüseyin'le dördüncü kez evlenmiştir. Berber Hüseyin, üvey oğlu Mustafa'ya öz babası gibi davranmıştır. Ulya da eşine aşkla bağlıdır. Öyle ki Aslında Hristiyan olsa bile Girit'i bırakarak Anadolu'ya gelmeyi göze almıştır.

Berber Hüseyin, Ayvalık'ta kadın kuaförü açıp oraya gelen birkaç müşteriyle kendisine ihanet etse de Ulya, bunları kendi bekarlığında yaptığı çapkınlıklara denk sayarak problem yaratmamıştır. Berber Hüseyin'in de ani bir kalp kriziyle vefatıyla Ulya dördüncü kez dul kalmıştır. Artık yaşlandığı için beşinci bir evliliğe kendisini hazır hissetmemiştir. Yine temiz ama artık simsiyah üst başıyla, Ayvalık'ta sakin bir ömür geçirmeye başlamıştır.

Ulya romanında Mübadele ile birlikte sık karşılaşılan vatan özlemi teması karşımıza çok çıkmaz. Vatan özlemi Ayvalık'ta yaşayan diğer Mübadiller tarafından dile getirilir. Romanda daha çok kadın-erkek ilişkileri işlenmiştir. İmparatorluğa bağlı bir Ada'da Hristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadıkları karma toplumda kadın-erkek ilişkilerinin nasıl farklı şekillendiği anlatılmıştır. Kişiler isterse din ya da milliyetin bir öneminin olmadığı anlatılan olaylarla gözler önüne serilmiştir.

1.1.6. *Kritimü / Giritim Benim* (2004), Sabâ Altınsay, Can Yayınları, 304 s.

Roman, Girit'in Hanya şehrinde, Mübadele'den önce geçen yaklaşık yirmi dört yılı kapsamaktadır. Roman, Mübadillerin gemiye binmeleriyle son bulmaktadır.

Romanın başkahramanı Yarmakamis lakaplı Kuyumcu İbrahim'dir. İbrahim, Hanya'nın merkezinde Kanevero Çarşısı'nda babasıyla kuyumculuk yapmaktadır. Çarşıda Hristiyan ve Müslümanların dükkanları bir aradadır. 1896 ayaklanmasının ardından can kayıpları yaşansa da bir ahenk içinde günlerini geçirmektedirler. 1898'de dört hamî devletin Girit'e muhtariyet vermesiyle ve Yunanistan Prensi Georgo'nun Ada'ya vali olarak atanması, tüm Türkler gibi İbrahim'i ve ailesini de etkilemiştir. İbrahim bu karmaşa ortamına kayıtsız kalmayıp, ailesini Yunanlar katlettikten sonra dağa çıkan ve ailesinin katillerini bularak katleden arkadaşı Piçiriko ile bir dönem dağa dahi çıkar ve yaralanır. Yaralanma olayından sonra Yarmakamis Mustafa Bey ve eşi Azize Hanım, oğulları İbrahim için endişelenirler ve onu nişanlısı Cemile ile evlendirirler.

İbrahim ve Cemile birbirlerine uzun zamandan beri âşıklardır. İbrahim'e mücevher sipariş eden bazı kadınlardan birliktelik teklifi gelse de İbrahim Cemile'ye asla ihanet etmez. İbrahim ile Cemile'nin mutlu birlikteliği evlenmelerinin dokuzuncu ayında Cemile'nin, kızları Azize'yi doğururken ölmesiyle sona erer. İbrahim çok sıkıntılı bir süreç geçirir. Kızı Azize'yi ailesiyle birlikte büyütür. Yarmakamis Mustafa Efendi bir gün torunu Azize'nin isteğini kırmayıp Seriso'ya gitmelerini istemesi üzerine Piçiriko'yu da alarak faytonla yola çıkarlar. Seriso köyündeki tüm Hristiyanlar kilisede Venizelos'un, Prens Geirgos'a karşı düzenlediği toplantıdadırlar. Yunanlar Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını istiyor ve dört büyük devletin her dediğini yapan Prens Geirogos'u bunun için engel görüyorlardı. Kilise ahalişi faytonu fark edip onlara kötülük yapmak istemişler ancak Venizelos öne çıkarak onları serbest bırakmıştır. Bu üzüntülü durum, Yarmakamis Mustafa'nın kalbine ağır gelmiş ve o gece evinde vefat etmiştir. Babasının ölümüyle kardeşlerinin, annesinin ve kızının tüm mesuliyeti, dükkân tamamen İbrahim'e kalmıştır. Bu süreçte halk, Prens Geirgios'a karşı ayaklanmaya başlamış ve çok insan ölmüştür. İbrahim tedirgindir. Girit'in siyasi çalkantılarının Müslümanların tamamen aleyhine olduğu ortadadır. Kara Todori Paşa'nın vali olması da Müslümanların sözde kaza ile ölümlerine bir çare olmamış, aksine artmıştır. İbrahim, Doktor Ragıp ve Gazeteci Hüseyin Aziz ile birlikte İttihatçılardan haber alırlar ve Balkanların, Osmanlının genel duruşundan Girit'te çok uzun yıllar kalamayacaklarını anlayarak halkı diri tutmak adına gazete ve bültenler yayımlarlar.

İbrahim, kendisini tamamen ailesine, işine ve vatan müdafaasına vermiştir. İbrahim bunca sorumlulukla beraber Cemile'nin yasını tutmaya da devam etmiştir.

İbrahim bu ruh halindeyken evliliği hiç düşünmez ancak annesi ve Doktor Ragıp'ın önerisiyle Afet Öğretmen'in yeğeni Fatma ile evlenir. Fatma da İbrahim'in kızı Azize gibi öksüzdür. İbrahim, bu ortak nokta sayesinde Fatma'nın, kızı Azize'yle de iyi anlaşabileceğini düşünür. Fatma ve İbrahim'in üç kız, iki erkek çocukları olur. İbrahim'in ilk kızı Fikriye'nin doğum mevlidi Hanya'nın Splantsia Meydan'ındaki camide okunurken, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiği haberi gelir ve cami önünde çıkan arbedede İbrahim arkadaşı Piçiriko'yu da kaybeder.

Yunanistan hakimiyetinde geçen on bir yılda Türklerin Girit'te söz hakları kalmamış, neredeyse azınlık konumuna düşmüşlerdir. 1896'dan beri Ada'dan kaçarak Anadolu'ya yerleşen Müslümanların sayıları artmıştır. İbrahim, Anadolu'ya gitmeyi hiç düşünmüyor, vatanı olarak kabul ettiği Girit'te huzur içinde olmasa da yaşamını sürdürüyordu. Dükkanına gidemiyor, mallarını elinden çıkarmak zorunda kalıyordu. Müslümanların katledilmesi, günden güne artıyor, sokakta belli saatten sonra yürümek imkânsızlaşıyordu. Katliamların artmasını Anadolu'da bozguna uğrayan Yunan askerlerinin Adalara kaçmasıyla ilişkilendiriliyordu.

Doktor Ragıp'ın Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'nda cepheye hekimlik yapması İbrahim için bir haber kaynağı oluşturmuştu. İbrahim, Doktor'un mektuplarından, Ada'dan ayrılacaklarını seziyordu. Lozan Anlaşması'nın ardından Mübadele'nin duyulmasıyla İbrahim ve Fatma da diğer Mübadiller gibi eşyalarını hüznün içinde toplamaya başlamışlardır. İbrahim ve Fatma, çocuklarını alarak Hanya Kalesi'ne çıkmışlar, oradan Girit'e son kez bakıp çocuklarına kendileri için özel olan yerleri göstermişlerdir. İbrahim, vatanı olarak Anadolu'yu değil Girit'i saymış kendisi için vatanını bırakıp gurbete gitmenin yanında anne, babasının, Piçiriko'nun ve ilk eşi Cemile'nin mezarlarını orada bırakmak çok güç gelmiştir. İbrahim, Hanya Mezarlığı'na giderek orada ve çarşıda zaman geçirdikten sonra çocuklarını, eşi Fatma'yı, Doktor Ragıp'ın kendisine emanet ettiği eşini, evlendirdiği ve hamile olarak gemiye binecek, kızı Azize ile damadını, Fatma'nın teyzesi Öğretmen Afet Hanım'ı ve gemide vefat edeceğini düşündükleri eşini, eski eşi Cemile'nin annesi Devran Hanım'ı da yanlarına alarak Ekim 1923'te, Çanakkale, Ayvalık, İzmir yolcularını taşıyacak olan Bahr'ül Cedid gemisiyle Anadolu'ya doğru yola çıkmışlardır. Girit'e son kez bakıp "Kritimu! Omorfi nisi! Kritimu! Kritimu!

Kritimu!” (Girit’im! Güzel adam! Girit’im! Girit’im)⁶⁴ madinarisini (halk koşuğunu) söyleyerek Girit’ten ayrılmışlardır.

Yazarın son sözünde İbrahim Yarmakamis’in önce Küçükkuşu’ya ardından Çanakkale’ye iskân edildiklerini ve Altınsay soyadını aldıklarını öğreniyoruz. Yine yazarın verdiği bilgiye göre Yarmakis İbrahim’in dedesi, Fatma Hanım’ın da babaannesi olduğu bilgisine ulaşıyoruz.

Kritimu da incelenen birçok roman gibi Girit Mübadili olan aileye mensup bir yazar tarafından yazılmış olup zaman geçişleri kronolojik bir şekilde verilmiştir. Olay örgüsüne Girit’in son yıllarındaki karmaşık ortam, vatan özlemi, profesyonelce yerleştirilmiştir. 1896 ayaklanması sonrasında 1923’te Türker Ada’yı terk edene kadar geçen zamanda Girit’in muhtariyeti, Yunanistan’a bağlanması Yarmakis İbrahim ve ailesinin hayatıyla iç içe, kronolojik bir şekilde ve roman türüne özgü teknikler göz önünde bulundurularak kaleme alınmıştır.

1.1.7. *Türk Olmak* (2012), Tefik Yener, Sayfa-6 Yayınları, 494 s.

Roman, 1896-1909 yılları arasında geçmektedir. Roman, Girit’te, Hanya’da Saraylızadeler ailesinin Mübadele’den çok önce, Girit henüz Osmanlı hakimiyetindeyken İstanbul’a gelmelerini konu edinmiştir. Saraylızade Rüknettin Efendi’nin oğlu Mehmet Ali Bey, Osmanlı Ordusu’nda subaydır. Karısı Hatice ve dört çocuğuyla birlikte Saraylızade Çiftliği’nde yaşarlar. Mehmet Ali’nin en yakın arkadaşı Arnavut Cafer hem kan kardeşi hem de çalışma arkadaşıdır. Mehmet Ali ve Cafer’in adı bir cinayet ve tecavüz olayına karışınca zaten o yıllarda karışık olan Girit’te kalamazlar ve göçe mecbur olurlar. Mehmet Ali ve ailesi, Cafer, Mehmet Ali’nin kayınbiraderi Doktor Adnan, Adnan’ın eşi Hürrem İstanbul’a göç etmek zorunda kalırlar. Rüknettin Efendi eşi ve Yuna zulüm ve kıyımından kaçıp gelen Giritli Müslümanlarla Saraylızade Çiftliğinde yaşamaya devam eder. Yolculuk sırasında Mehmet Ali’nin iki kızı hastalanarak ölür. Eşi Hatice kocasının suçsuzluğuna inanmamaktadır. Hatice, yerlerinden göç etmelerinde, kızlarının ölümünde Mehmet Ali’yi sorumlu görür. Romanda da gerçek suçlular Mehmet Ali ve Cafer olarak gösterilir fakat ileriki sayfalarda aslında cinayetleri Yunan eşkıyaların yaptığı ortaya çıkar. Romanda Mehmet Ali ve Cafer’in diyalogları da

⁶⁴ Saba Altınsay, **Kritimu**, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 304

cinayeti kendilerinin işlediği yönündedir. Bu bakımdan romanı okurken okur yanılığa düşmektedir. Romanda olay örgüsü ve kadro geniş olmakla birlikte olaylar dağınıktır. Roman Mübadele'den on dört yıl önce sonlanmış, Girit'teki ayaklanmalarda kaçarak Anadolu'ya gelen Türkleri dönemin siyasi olaylarını, zorlu yolculuğu anlatmıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisi, Abdülhamit'in düşüşü ve birçok farklı konu işlenerek olaylar yoğunlaşmış ve dağılmıştır. Romanda her olay için sık sık başlık verilmiş, zaman geçişleri de yine başlıklarla ifade edilmiştir. İstanbul ya da Girit'te eşzamanlı anlatılacak olaylar özellikle ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu ayrıntılar romanın akıcılığını bozmaktadır.

Romanın sonunda ikinci romanın da yazılacağı ifade edilmiş ve henüz yayımlanmamış olan ikinci eserle ilgili başlıklar, bahsedilecek konular liste şeklinde verilmiştir. Yapılan bu uygulama roman tekniğinde karşımıza çok sık çıkan bir uygulama değildir.

Teknik bakımdan birtakım olumsuzluklarla karşılaştığımız *Türk Olmak* Girit mübadili bir aileye mensup olan bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Yazar kendi aile bağlarını kurguyla birlikte okura vermek istediğini ifade etmiştir.

Türk Olmak başlığıyla kaleme alınan roman, başlığının çağrışımlarıyla da örtüşmemektedir.

1.1.8. Girit Toprağından Tarsus'a / Çilek Kokulu Üzüm (2015), Güler Göfer, İkinci Adam Yayınları, 222 s.

Üç bölüme ayrılan eserin ilk iki bölümü kahraman anlatıcı tarafından anlatılmış olup edebî metin özelliği gösterse de anı türüne daha yakındır. Kitabın üçüncü bölümü Girit'te başlayıp Mübadele'yle Tarsus'a iskân ettirilen yazarın kendi ailesini konu alan kısa bir edebî metin özelliği göstermektedir. Bu sebeplerden kitabın türünü belirlemek güç bir hadisedir.

Eserin ilk iki bölümü Girit mübadili bir ailenin Tarsus ve Mersin'deki yaşamlarını anlatmaktadır. Yazar anne ve babasına ithaf ettiği kitapta ailesinden öğrendiği görgü kurallarını, babasının bir eğitimci olmasından ve aile bağlarından sıkça söz etmiştir. Yazar mesleki kariyerindeki başarısını da ailesine bağlamaktadır. Eser bu yönleriyle bir kişinin ailesine armağan ettiği vefa kitabı gibidir.

Eserin üçüncü bölümü yazarın babaanne ve dedesi olduğunu öğrendiğimiz Fatma Hanım ve Ali Bey'in Girit'ten Tarsus'a mübadil olarak gelmelerini öykülemektedir.

Ali Bey, Girit'te son günlerini geçirirken doğup büyüdüğü toprakları bırakacak olmanın üzüntüsünü çekmektedir. Doğduğu toprakları, atalarının mezarlarını, bağ ve bahçesini nasıl bırakacağını bilemez. Her şeyden öte, çocukluğundan beri kardeş gibi büyüdüğü, birlikte çilek kokulu üzüm yetiştirdiği arkadaşı Dimitri'den ayrılmak kendisine çok güç gelmektedir.

Ali Bey Girit'ten ayrılmadan önceki gün, bağını ve mezarları ziyaret eder. Döndüğünde eşinin metanetli bir şekilde evlerinde kendilerinden sonra oturacaklar için evi temizlediğini, yolculuk için çocuklarını yıkadığını ve yiyecekler yaptığını görüp biraz güç alır. Eşi Fatma Hanım'a yarın yola çıkacaklarını ve Kandiye'nin merkezine kadar yapacakları yolculuk esnasında saldırıya uğrayıp altınlarının çalınabileceği riskini söyler. Ali Bey, altınları Dimitri'ye emanet edip kendileri gemiye bindikten sonra Dimitri'nin arkalarından gemiye bir şekilde altınları sokabileceği fikrini eşiyle paylaşır. Fatma Hanım da Dimitri'ye güvendiğini ve altınları ona emanet edebileceklerini söyler. Ali Bey, gece yarısı altınları Dimitri'ye götürür ve eğer altınları limana getiremezse kendisini afiyetle harcayabileceğini söyler. İki arkadaş bir daha görüşemeyeceklerini bilerek sarılıp ağlarlar.

Ertesi sabah Ali Bey ve Fatma Hanım çocuklarıyla, köylerinden Kandiye Limanı'na doğru yol alırlar. Gemiye bindiklerinde Dimitri henüz ortada yoktur. Ali Bey dalgın dalgın düşünürken Dimitri'nin bir sandalla gemiye yaklaştığını görür. İner ve altınları alır.

Ali Bey ve ailesi Anadolu'da, Tarsus'a iskân edilir. Tarsus'ta da iskân mallarıyla bağıklık yaparlar fakat Ali Bey zeytine de özlem duyar. Ali Bey, içinde zeytin ağaçları olan ve Girit'te geçen bir rüya görür. Ertesi sabah Fatma Hanım yağın bittiğini söyleyerek kendisini yağhaneye gönderir. Ali Bey, yağhanede zeytinyağı kokusunu kokladıktan sonra orada yığılır ve eve getirildikten sonra eşi Fatma Hanım'a "Pantolonum senindir." diyerek ölür.

Fatma Hanım, eşi öldükten sonra bağ ve bahçeyle, işçilerle kendisi ilgilenir. Bir gün torunu (daha sonra yazarın kendisi olduğunu ifade edilir) babaannesine bağda bir asmadan üzüm yediğini ve üzümün çilek koktuğunu söyler. Fatma Hanım, torunundan kendisini o asmaya götürmesini ister ve kendisi de tattığında o üzümün eşinin Girit'te Dimitri ile birlikte yetiştirdiği üzüm cinsi olduğunu anlar. Ali Bey'in o

üzümü Girit'ten getirip Tarsus'ta da yetiştirerek memleket özlemini giderdiğini anlayınca duygulu anlar yaşar.

Bahsedildiği üzere mübadil bir aileden gelen yazarın eserinde, tür kaygısı bulunmakla beraber, Giritli Mübadillerin yaşantısıyla ilgili olaylar sunmakta ve incelenen romanlardaki olay ve karakterlerle örtüşmektedir.

1.1.9. *Elveda Girit* (2012), Hüseyin Adıgüzel, İleri Yayınları, 455 s.

Elveda Girit, diğer Mübadele romanlarından farklı olarak Girit'te bulunan bir Bektaşî Tekkesi etrafında geçmektedir. Romanın, Girit'in Yunanistan'a bağlandığı sırada geçtiği tahmin edilmektedir. Romanda aşk ve göç temaları işlenmesine rağmen Bektaşî tarikatına mensup tekke eşrafının vatanları ve dinleri uğruna canları pahasına savaşmaları olay örgüsünde belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sinan, küçük yaşta yetim kalmış ve annesi tarafından Bektaşî tekkesine derviş olması için verilmiştir. Sinan, tekkede tarikat kurallarına göre yetişmiştir. Sinan, delikanlılık çağlarına geldiğinde tekkede saygı duyulan ve sözü geçen bir derviş olmuştur.

Zehra Kadın da Bektaşî tekkesine intisap etmiş dul bir kadındır. Gülendam adında kızı ve Şahin adında oğlu vardır. Şahin ile Sinan iyi arkadaşdır. Gülendam ve Sinan da ergenlik çağlarından itibaren birbirine âşıklardır.

Sinan, güvenilir bir kişi olduğundan tekkenin sürü başı tayin edilmiştir. Sinan koyunları otlatırken Katina adlı Yunan bir kız ona âşık olmasına rağmen o Gülendam'a ihanet etmemiştir.

O yıllarda Girit, büyük siyasi çalkalanmaların içindedir. Ada'daki Yunan çeteler sıkça Türk köylerine saldırmaktadırlar. Ada'daki Türkler huzursuz bir yaşantı sürmektedirler. Tekke de tedirginlik içerisinde.

Girit'teki piskoposluk Hacı Mihail adlı çete kaptanına yüklü bir para vererek Türk köylerine saldırmalarını ve tüm Türkleri öldürmelerini istemiştir. Kilisenin desteklediği örgütlü yapıdan haberdar olan tekke, Osmanlı askerine önlem almaları için haber vermiş fakat bu haber önemsenmemiştir. Bunun üzerine tekke, Kandiy'e'de yaşayan ve sözü geçen bir paşadan asker istemiştir. Paşa, bir yüzbaşı ve birtakım askeri Hanya yakınlarındaki tekkeye göndermiştir. Yüzbaşı, Sinan ve Şahin'le iş birliği içerisinde tekke müntesiplerini ve tekkenin bulunduğu Malia köyündeki Müslüman erkeklere askerlik eğitimi vermişlerdir. Bu sırada köydeki Yunanlar da

şehir merkezine göç etmişlerdir. Köye ve tekkeye saldırı yapılacağı ve Türklerin katledileceği bu sayede açığa çıkmıştır. Köydeki Müslüman kadın ve çocukları daha güvenli olduğu için Kandiye'ye göndermişlerdir. Tekke, Resmo ve diğer yerleşim yerlerine de baskın yapılacağını haber vermiştir. Onlar da önlem almaları konusunda uyarılmıştır.

Yılbaşından sonra Yunan çeteler Resmo ve İsteve gibi yerleşim yerlerine saldırmışlar ve çok sayıda Müslüman'ı katletmişlerdir. Tekke bu haberleri takip etmiş ve uyarılarını dikkate almadıkları için hem kızmışlar hem üzölmüşlerdir. Yüzbaşı, Sinan ve Şahin önderliğinde Malia köyü korunmaktadır. Köyde kadınlardan sadece Zehra Ana, Güendam ve annesi diğer Yunanlarla köyü terk etmeyip Güendam ve Zehra Ana'ya sığınan Katina kalmıştır. Katina, zamanla Güendam ve Sinan'ın ilişkisini kabullenmiştir. Güendam ve Yüzbaşı arasında yeni bir aşk doğmuştur. Savaş ortamı nihayet bulunca çiftler evlenmeyi planlarlar. Çevreleri de bu evlilikler için heveslidir.

Civar köylerden gelen istihbaratlarla Yüzbaşı, Şahin ve Sinan gerilmektedirler. Yüzbaşının ajanları köyden bazı Türklerin Yunanlarla iş birliği yaptığını iletmiştir. Bektaşilikten gelme bir insan sevgisiyle vatana ihanet eden bu kişiler idam edilmeyip köyden gönderilirler. Bu şahıslara para getiren piskoposun yardımcısı Papaz Leon yakalanır ve paraları alınır. Kiliseden ganimet olarak aldıkları paralarla kendi birliklerine silah alırlar. Papaz Leon serbest bırakıldıktan sonra Müslümanların kendilerini müdafaa ettiklerini, kilisenin ise kıyım yaptığını düşünerek Malia köyüne giderek Sinan ve tekkeye sığınır. Papaz Leon'u aralarına kabul ederler ve ona tekke adabını, düşünce sistemlerini açıklarlar. Katina ve Leon'u sıhhiye çadırında istihdam ederler. Artık Malia köyüne de saldırılar başlamıştır. İlk çarpışmalarda kendilerini çok iyi müdafaa etmişler, Yunanlara oldukça kayıp yaşatmışlardır. Mali köyü ile tekke Hacı Mihalis ve piskoposun alınacağını tahmin ettikleri sürenin geçmesine rağmen alınamamıştır. Piskopos oldukça huzursuzlanmış ve kendisi için bir tehdit olarak gördüğü Hacı Mihalis'i, onun en sadık adamına öldürtmüş ve ona Malia köyü ile tekkenin bir an önce alınmasını emretmiştir.

Birçok saldırıyı başarıyla püskürtmüş olan tekke, yine hazırlıklı bir şekilde saldırıları beklemiştir. Şahin'in cephesine yapılan bir saldırıda Şahin, askerin geri çekilmesine rağmen süngü takıp askerlere hücum emri vermiş ve yüzden fazla askerin şehit olmasına sebep olmuştur. Bu yıkım üzerine tekke oldukça güç kaybetmiştir. Etrafları ablukaya alınmış ve kaçma ihtimalleri de sıfırlanmıştır.

Yapacakları son saldırıya Gülendam ve Katina bile asker kıyafetiyle katılmışlardır. Son saldırıda hepsi şehit olmuş ve hayatlarını kaybetmişlerdir. Papaz Leon işkenceyle öldürülmüştür. Yüzbaşının görevlendirdiği iki muhaberatçı hepsinin ölüsünü bulmuştur. Muhaberatçılar, tekkenin kutsal emanetlerini bularak 1924'te Mübadele ile İstanbul'a gelip kendi yazdıkları notlarla birlikte İstanbul'da bir şeyhe bırakmışlardır. Romanın sonundaki notlardan öğrendiğimize göre bu roman da o notlardan yola çıkılarak yazılmıştır.

Elveda Girit, Girit'te varlığını bildiğimiz Bektaşî tekkesinin işlevi ve tekke etrafındaki yaşantıdan bir kesit niteliğindedir. Tekke müntesipleri, insan sevgisi, vatan, milliyet ve din kavramları uğruna ölümü göze almalarıyla ve diğer Giritli Türklerin aksine Ada'da Türkçeye sahip çıkmalarıyla incelediğimiz diğer romanlardaki karakterlerden biraz daha farklı özellikler göstermektedirler. Romanda Ada'daki ayaklanmaların kaynağı olarak kilise gösterilmektedir. Kilise ve Hristiyanlık dejenere ve militan bir şekilde aksettirmektedir. Bektaşîliğin getirdiği hümanizm barıştan yana, kilise ise savaştan yana lanse edilmektedir. Katina ve Papaz Leon'un Türklerin safına geçerek onlarla birlikte ölmeleri ise farklı din ve milliyetlere sahip olmalarına rağmen aslında şahısların kendi aralarında kardeş olduğunu ifade etmekle beraber taraflı bir gözle kaleme alınmıştır.

Romanda yan tema olarak işlenen iki aşk öyküsünde de kavuşma meydana gelmemiş ve tüm kahramanlar ölmüştür.

Romanda incelediğimiz diğer romanlardan farklı olarak göç kavramına yer verilmemiş, sadece köydeki kadın ve çocuklar çatışmadan korunmak adına Ada içinde göç ettirilmişlerdir. Roman, Mübadele'den çok önce geçtiği gibi karışıklık yıllarında Anadolu'ya kaçarak göçen Giritlilere de romanda rastlanmamıştır.

1.1.10. Mübadele Günlerinde Aşk (2014), Belgin Karabulut, Cinius Yayınları, 252 s.

Roman Girit'in Resmo şehrinde, Girit'in mübadele öncesinde Türk-Yunan uyuşmazlığının ortaya çıktığı dönemden, 1980'li yıllara kadar geçen bir süreyi kapsamaktadır.

Sare ve Adras birbirlerine âşık iki gençtir. Türkler ve Yunanların arasındaki çatışmalardan ötürü iki aile birbiriyle çok samimi de olsa Sare'nin babası Reşat Bey izdivaca karşı çıkmaktadır. Sare ve Adras ailelerini hiçe sayarak kaçarlar. Sare'nin

annesinin hastalandığını öğrenince geri dönerler. Bu dönüşün ardından Adras Sare'ye bir mektup bırakarak kaçar. Adras, çatışmalara son verilmesi amacıyla Yunan çetelere katılır ve basacakları Türk köylerine haber vererek katliamları önler. Çeteciler bunu fark edince Adras'ı öldüresiye döverler fakat Adras içlerinden birinin yardımıyla iyileşir. Resmo'ya Adras'ın öldüğü haberi gider ve Sare âdeta hayata küsmüştür. Sare'nin annesi de vefat edince babası onu beslemeleri Nesibe ve aile dostları Behiç Bey ile İzmir'e göndermek ister. Sare, babasından ayrılmak istememesine rağmen onun da daha sonra İzmir'e geleceğine inanarak İzmir'e gelir. Güzelyalı'da Behiç Bey vasıtasıyla Zafer Bey, Jülide Hanım ve Sare yaşlarındaki kızları Revna ile yaşamaya başlar. Zorunlu Nüfus Mübadelesi çıkınca Reşat Bey'i İzmir'e almak isterler fakat Reşat Bey, Girit'te ölmüştür.

Sare, babasının ölümünü öğrenince Nesibe ile bir eve çıkar ve Behiç Bey de alt katlarına yerleşir. Sare, aradan uzun yıllar geçmemesine rağmen öldü sandığı Adras'ı hiç unutmamıştır. Adras da kendisini tedavi için getirdikleri bir ana kızın yanında bir süreliğine yaşarken evin kızıyla ilişkiye girmiş ve bir oğlu olmuştur. Bundan habersiz Adras'ın öldüğünü sanan Sare 1930'ların başında rüyasında sürekli Adras'ı görmektedir. Rüyalar sonucunda, davranışları değişiklik göstermektedir. Sare, çevresindekilere onun gerçekten geldiğini, onunla birlikte Resmo'da gezdiklerini, ona annesi ve babasını gösterdiğini anlatmaktadır. Sare, bir de çekinerek Adras'ın kendisine uzun süredir ilgi duyduğu bilinen Behiç Bey'le evlenmesi gerektiğini ve o sayede kavuşacaklarını söylediğini ifade etmektedir. Nesibe ve Revna bu durumu iyi görmezler. Bir gün sürpriz bir şekilde Adras'ın kardeşi Adora'nın, Sare'yi ziyaret edip Adras'ın tam da Sare'nin o rüyaları gördüğü dönemde öldüğünü söylemesi üzerine herkes şaşırır. Sare Adras'a hâlâ güvenen bir tavırla Behiç Bey ile evlenir. Behiç Bey'den Kemal adına bir oğlu olur. Kemal yetişkinlik çağına gelince onu Mahide'yle evlendirirler. Sare, bu evlilikten kısa bir süre sonra birtakım vasiyetlerde bulunarak, gündün güne elden ayaktan düşer ve Adras'a kavuşacağını söyleyerek ölür.

Sare'nin ölümünden sonra Kemal ve Mahide'nin kızı Elay dünyaya gelir. Nesibe, Elay'ın hâl ve tavırlarını sürekli Sare'ye benzeter. Bu konuyu sadece Revna ile konuşur çünkü Mahide bu durumdan rahatsızdır. Zamanla Elay da hiç görmediği babaannesi Sare gibi tuhaf rüyalar görür ve bunları Nesibe babaannesi ile paylaşır. Nesibe, duydukları karşısında Elay'ın içinde bulunduğu durumu Sare ile özdeşleştirir. Elay, rüyasında çocukluğundan beri yüzünü görmediği ve kendi yaşıtı

olan bir erkek çocuğu görür. Rüyasındaki çocuk, kendisini bulmasını, kimseyle evlenmemesini söyler. Elay, bu rüyaların etkisiyle lisede ve üniversitede çok iyi flörtleri olmasına rağmen onlardan ayrılır. Elay'ın bu tavırları arkadaşı Feryal'i kızdırır. Feryal, onun rüyalarını saçma bulur.

Elay, bir gece gördüğü rüyayı Nesibe babaannesine anlattığında, Nesibe artık kesinlikle Sare'nin bir mesaj vermek istediğini anlar. Elay'a, Sare'nin sandığını açarak Adras'ın mektubunu ve Elay'ın rüyasında gördüğü elbiseyi verir. Elay, rüyasında Adras ve Sare'nin buluşma ağacını görmüştür. Tarif ettiği yer Resmo'dadır ve tarif ettiği elbise Sare'nin Adras ile buluşacağı zaman giyeceği elbisedir. Nesibe'nin tüm olanları anlatması üzerine Elay, arkadaşı Feryal ile Girit'e gitme kararı alır.

Elay ve Feryal Girit'e gittiklerinde Elay, sanki o sokakları biliyor gibidir. Bazı noktaları, evleri daha önce bırakmışçasına benimser. Yemek yedikleri bir restoranda gördüğü tabloyu beğendiğini söylemesi üzerine oradaki bir delikanlı resmin ressamıyla kendisini tanıştırabileceğini söyler. Elay, buluşma günü ve saatinde gitme konusunda karsız olsa da buluşma yerine gitmiştir. Buluşma yerine gittiklerinde ressamın aslında restoranda kendisine o buluşmayı ayarlayan delikanlı olduğunu görür. Ona dikkatlice baktığında onun aslında rüyasında çocukluğundan beri gördüğü çocuk olduğunu anlar. Delikanlının adı Adel'dir. Adel, Elay'ın babaannesi Sare'nin sevgilisi, Adras'ın torunudur. Elay, bunları öğrendiğinde çok etkilenir. Adel'in de yıllardır kendisini beklediğini öğrenir. Birlikte sokakta gezerken bazı yaşlılar onları Adras ve Sare sanırlar. Elay'ın en çok ilgisini çeken ve ayrılmadığı sokak ve evin babaannesi Sare'ye ait olduğu anlaşılır. Elay, halen hayatta olan Adora ile de görüşür ve tüm hikâyeyi ondan da baştan sona dinler. Resmo'daki herkes bu gelişi ve kavuşmayı bekler gibidir. Elay da hayatını geçireceği kişiyi ve onun babaannesinin sevgilisinin torunu olduğunu Nesibe başta olmak üzere tüm ailesine anlatmak üzere İzmir'e dönmeyi beklemektedir.

Mübadele Günlerinde Aşk romanı altmış beş, yetmiş yıl gibi geniş bir zaman diliminde geçmektedir. Romanın başkahramanı Sare'nin ölümünden sonra doğan torunu Elay romanın başkahramanı olmuştur. Elay babaannesinin reen Karnesi gibidir. Elay'ın babaannesi, Girit ve tanımadığı bir çocukla ilgili uzun yıllar gördüğü rüyalar sonucunda romanın çözümlenmesi farklı bir kurgu ortaya çıkarmaktadır.

Romanın yazarı, romanı mübadillere ve babaannesine ithaf ettiğinden yazarın da bir mübadil torunu olduğunu anlamaktayız. Romanda nostalji duygusu oldukça

öne çıkmakla beraber inanılması çok güç tesadüflere yer verilmiştir. Bu durum da roman tekniği açısından çok profesyonel bir eser olmadığını ifade etmektedir.

Aşk temasıyla birçok Mübadele romanında yan tema olarak karşılaşılrken bu romanda adeta öne çıkan tema aşktır. Vatan özlemi ve geçmiş yaşantıya özlem de aşk üzerinden anlatılmıştır.

1.1.11. *Karşı Kıyılardan Bodrum'a* (2006), Belkis Öztin Koparanoğlu, Altın Kitaplar, 452 s.

Eser büyük çoğunluğu Girit'ten olmakla birlikte Rodos ve Kos'tan gelerek Bodrum'a yerleşen Mübadillerin gerçek hayat hikâyelerinden yola çıkarak anlatılan 11 farklı anlatıdan oluşmaktadır. Anlatıların çoğu hikâye özelliği göstermekle beraber bazı hikâyelerde oldukça ayrıntıya yer verilmiştir.

Göç Etmek Çok Mu Goley? hikâyesi aile kökleri İskenderiye'den Girit'e, oradan Kos'a, oradan da Bodrum'a göç eden Recep'in yaşam hikâyesidir. Hikâyede kısa zamanda birkaç farklı yere göç eden bir ailenin Bodrum'da kurmaya çalıştıkları yaşamları ve yaşadıkları güçlükler anlatılmıştır. Recep, ailesinin yükünü üstlenerek Bodrum'dan İzmir' çalışmaya gitmiş ve güçlüklerle göğüs gererek çalışmıştır. Cevat Şakir'in de karakterize edildiği hikâyede göç teması ön plana çıkarken bununla birlikte aidiyet problemi, dil sorunu (Giritçe), maddi güçlükler de yansıtılmıştır.

Bir Demet Anı hikâyesi Bodrum'da yaşayan Ahmet Bey'in atalarının yaşadığı Girit'e gidip ata topraklarını ziyaret etmesiyle başlar. Ahmet Bey Girit'te Eleni isimli yaşlı bir kadınla tanışır. Eleni de Bodrum'dan Girit'e Mübadele giden bir Yunan'dır. Eleni, ona Girit'te tanıdığı Türk aileleri sorar ve duygulu anlar yaşarlar. Daha sonra Ahmet Bey'in çocukluğundan itibaren aile yaşantısı, Bodrum'daki Giritlilerin yaşantıları, ömrünün son yıllarına yaklaştığı hissettirilerek kendi düşünceleriyle aktarılmıştır.

Daleveraçi hikâyesinde Rodos'tan Bodrum'a gelip yerleşen bir ailenin başından geçenler anlatılmaktadır. Olay örgüsü diğer hikâyelere göre uzundur. Daleveraçi (Dalavaracı) lakaplı Ali, ailesini Rodos'tan Bodrum'a taşır ve ailesini terk ederek Rodos'a döner. Oğlu Mehmet ve karısı Giritli Mahallesi'ne yerleşirler. Mehmet ve annesi kötü koşullarda çalışarak küçük kardeşlerinin ve kendilerinin hayatlarını idame ettirirler. Cevat Şakir, bu hikâyede de Mehmet' yardım eden bir

karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Giritlilerin ve Giritçe diyalogların da geçtiği hikâyede Rodos göçmeni bir aile örnek alınarak göçün etkileri anlatılmıştır.

Galimyalı Eleni hikâyesinde küçük bir kızken ailesiyle birlikte mübadil olarak Bodrum'dan Galimya Adası'na göç eden ve daha sonra Kos'a yerleşen Eleni'nin Bodrum'daki evini ziyarete gelmesi, evin küçük kızı tarafından anlatılmaktadır. Eleni, oğluyla birlikte Bodrum'a gelir ve doğduğu evi ziyaret eder. Evin Türk sahipleri onu özenle ağırlarlar. Eleni, çocukluk arkadaşı Zehra'nın hayatta olduğunu öğrenir. Zehra Hanım'ı da eve davet ederler ve iki arkadaş yıllar sonra Yunanca muhabbet ederler. Birbirlerine mendil armağan ederler. Hikâyede göç ve vatan özlemi ön plana çıkarken farklı din ve milliyetlere sahip kişilerin dostluk içinde yaşadıkları dönem ifade edilmektedir.

Geçmişten Sayfalar hikâyesinde Girit'in Kandiye şehrinden küçük bir çocukken göçen Mehmet Ali Bey'in Bodrum'da anne ve babasını art arda kaybettikten sonra yaşam mücadelesi vermesi anlatılmaktadır. Öyküde yine Bodrum'un Giritli Mahallesi, yeni vatan alışma süreci dile getirilmiştir. Mehmet Ali Bey'in aşk yaşamı da aşk temasını ortaya çıkarmaktadır.

İçerisinden farklı hikâyeler tanıttığımız *Karşı Kıyılardan Bodrum'a* Bodrum eksenindeki tüm mübadilleri içeren bir eserdir. Eserdeki Giritli tip ve karakterler diğer eserlerdekiyle örtüşmektedir.

1.1.12. *Giritli Mustafa* (2000), Ertuğrul Erol Ergir, 223 s.

Roman, Girit'in Resmo'da şehrinde doğup, çocuk yaşta Karşıyaka'ya mübadil olarak gelen Mustafa'nın yaşam öyküsünü anlatır.

Tek çocuk olan Mustafa, anne ve babası ile birlikte Resmo'da yaşar. Maddi durumları iyidir. Mustafa ve ailesi Yunan komşularıyla sıkı diyaloglar içerisindedir. Öyle ki Mustafa'nın süt annesi Despina Tete (teyze) dediği komşularıdır. Despina'nın kızı Sofia da Mustafa'nın hem süt kardeş hem de en yakın arkadaşıdır. İki aile din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin sıkı ilişki içerisindedir. Mustafa'nın ilk aşkı Eleni de Sofia'nın yakın arkadaşıdır. Mustafa ile Eleni ilk gençlik yıllarında bir aşk macerası yaşarlar. Daha sonra Eleni'nin babası Yorgo Efendi'nin kaptanlık yaptığı sırada İzmir'i beğenmesi üzerine baba-kız İzmir, Alsancak'a göç ederler. Mustafa'yla Eleni yalnızca Sofia aracılığıyla mektuplarla görüşebilirler. Bu yıllar

Mustafa için zor geçmektedir. Eleni'nin İzmir'e yerleşmesi ve Girit'te iki milletin arasının gerginleşmesi aşklarını çıkmaza sürüklemektedir.

Mustafa, annesini kaybetmesinin ardından Mübadele yasası çıkmıştır. Mustafa, babası ve Hristiyan iken ihtida ederek Aliye adını alan dadısı Hirisula ile birlikte mallarını Sofia'nın babası Dimitrios Efendi'ye emanet eder. Mustafa Dimitrios Efendi'den borç alarak babası ve dadısı Aliye'yle İzmir'e yerleştikten sonra Sofialarla mektuplaşarak iletişime geçer. Mustafalar onlara malları satıp paralarını da kullanabileceklerini söylerler. Sofia'nın ailesinin maddi durumlarının kötü olmasına rağmen malları satıp borç verdikleri tutarı içerisinden aldıktan sonra parayı Sofia'nın üzerine, bir bankaya yatırıp emanetlerini almaları gerektiğini yazarlar.

Mustafa ve babası Karşıyaka Kordon'da bir evde yaşayıp ticaretle uğraşmaktadırlar. Mustafa'nın amcası ve yengesi Cunda Adası'na iskân edilmişlerdir. Mustafa, askerliği sırasında amcası ve yengesini ziyaret amacıyla Cunda'ya gitmiştir. Cunda'yı fiziksel ve sosyokültürel yapısıyla Resmo'ya benzetmiştir. Girit Mübadillerinin yoğun olduğu bölgelerde olduğu gibi Cunda'da da halen Yunancanın Girit ağzı olan Giritçe konuşulmaktadır. Mustafa bu durumu Cunda'nın ada olmasıyla, anakaradan ayrı olmasıyla da ilişkilendirmiştir. Mustafa, annesini ve Girit'i andığı Cunda'da, amca ve yengesi tarafından Zeynep adında, kendileri gibi Giritli bir kızla tanıştırılır. Mustafa kısa süre sonra Karşıyaka'da Zeynep'le evlenir.

Mustafa ve Zeynep'in bir kız bir erkek çocukları dünyaya gelir. Mustafa Sofia'yla mektuplaşmalarına devam eder. Sofia paralarını alması için Mustafa'ya sürekli çağrı yapmaktadır. Mustafa, iki ülke arasındaki anlaşma gereği Yunanistan doğumlu Türklerin Yunanistan'a gitmeleri yasak olduğundan Girit'e bir türlü gidemez.

Mustafa 1944 Ayvalık depreminde yengesi Nazife Hanım'ı kaybeder ve dadısı Hirisula'yı (Aliye'yi) Cunda'ya, amcasının yanına yerleştirir. Zamanla art arda onlar da vefat ederler. Mustafa artık İzmir'de işlerini ve ailesini büyütmüş, torunları olmuştur. Eşi Zeynep ile görücü usulü evlenmelerine rağmen birbirlerine sevgi bağı ile bağlanmışlardır. Mutlulukları Zeynep'in vefat etmesiyle bozulmuştur. Eşinden kısa süre sonra Mustafa'nın babası da vefat etmiştir. Mustafa işleri oğluna devrederek daha sakin bir yaşam sürerken oğlu kendisine bir sürpriz yapıp babasına bir pasaport ve Yunanistan vizesi çıkartmıştır. Mustafa Atina aktarmalı olarak Girit'e

gitmiştir. Sofia'yı hayli yaşlı ve çökmüş bir hâlde bulmuştur. Sofia'nın maddi durumu da iyi değildir ama Mustafa'nın emanet parası halen bankada durmaktadır.

Mustafa, Sofia ile uzun uzun sohbet eder. Sofia, Mustafa'ya ilk aşkı Eleni'nin Mübadele yıllarında babasının ölümünden sonra Mübadele sırasında tecavüze uğrayarak aklını yitirdiğini anlatmıştır. Eleni, Atina'da kimsesiz bir hâlde akıl hastanesinde yatmış, tesadüfen Giritli olduğunun öğrenilmesi üzerine Sofialar kendisiyle ilgilenmesi için bulunmuştur. Eleni'ye, ömrünün kalan kısmında k Sofia bakmış, iki yıl önce de Eleni vefat etmiştir. Mustafa, Eleni'nin hikâyesine, annesinin mezarının bulunduğu Müslüman mezarlığının çocuk parkı olmasına, çocukluğunun geçtiği evi bulduğunda aklına gelenlere hayli hüzünlenmiştir.

Sofia, Mustafa'ya parayı bankadan almasını istemiştir. Bu sırada bankada paranın faiziyle ilgilendiği zamanlarda o bankada işe girdiğini, Banka Müdürü'nün kendisine evlenme teklif ettiğini ama teklifi reddettiğini ifade etmiştir. Mustafa ve Sofia bankaya gittiklerinde Banka Müdürü Nikos ile Mustafa da tanışmıştır. Nikos, kibar, görgülü bir kişidir. Mustafa ve Sofia'nın işlemlerini yapar. Mustafa aldığı parayı banka kasasına kilitler. Mustafa Nikos ile iyi anlaşmıştır. Nikos'un ailesi de İzmir'den Girit'e iskân edilmiş Yunan bir ailedir. Mustafa, Nikos ve Sofia'yla gittikleri bir tavernada Nikos'un isteğini görmesi üzerine Sofia'yı da evliliklerine ikna etmiştir. Sofia'nın kendisine verdiği parayla onlara güzel bir ev ve nişan yüzükleri almıştır. Tüm bunları hallettikten sonra onlara haber vermeden bir mektup bırakarak Girit'ten ayrılır.

Giritli Mustafa, ön sözünde kendisinin de Girit mübadili bir aileden olduğunu ifade eden yazar, yine belirttiği ifadeye göre *Giritli Mustafa*'nın gerçek yaşam öyküsü üzerine kurgulanmış bir roman olduğunu söylemektedir. Kitabın "Giriş" bölümünden önce "Öz geçmişim ve Sunuşum" diye bir başlık açan yazar kendi hayatında bahsetmiş, romanda yazarın kendi hayatından da izlere rastlanmıştır. Roman, incelenen Girit mübadillerini anlatan diğer romanlar gibi aşk, vatan özlemi, aidiyet duygusu, Giritçe ve bu dilin sosyokültürel etkileri gibi temaları temas etmektedir. *Giritli Mustafa*'nın roman olarak değerlendirilmesiyle birlikte, kitabın roman türünde alışılmışın dışında başlık ve bilgilere yer verilmesi, son dört bölümünde Girit tarihi, belge ve resimler, Girit'te kullanılan Türkçe kelimelerle ilgili öğretici metinler yer aldığından tür kaygısı ile karşılaşılmaktadır.

1.1.13. *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* (2014), Ferda Bozoklar Ardalı, Kanguru Yayınları, 232 s.

Roman, Fatma'nın dedesinin notlarından yola çıkarak yaptığı Girit seyahatini konu edinmektedir. Fatma Girit kökenli bir aileden gelmiştir. Fatma'nın dedesi Cemal'in günlüğüyle Girit turuna çıkmıştır. Romanda Cemal'in notları geçmiş zaman, Fatma'nın o günlük ve notlarla yaptığı seyahat şimdiki zaman olarak anlatılmıştır.

Cemal, Yunanlarla çok iyi arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri olmalarına rağmen, Girit'teki siyasi ve sosyal karmaşıklıklardan dolayı kardeşi Orhan'ı kaybedince Türk çetelerine destek vermiştir. Cemal bu faaliyetlerden ötürü Girit'i terk etmek zorundadır. Girit'ten ayrılma konusunu sevgilisi Eleni'ye söylediğinde Eleni de Cemal'le birlikte gitmek istediğini ifade etmiştir çünkü Eleni hamiledir. Cemal ve Eleni, Yahudi kökenli Mimi teyzenin yardımıyla Girit'ten gemiyle ayrılırlar. Sakız Adası'na yaklaştıklarında Eleni, gemide doğum yapar ve gemi Çeşme açıklarına gelmeden ölür. Cemal, Halime adını verdiği kızıyla birlikte karaya çıkar.

Fatma, dedesinin günlüğünden ve babaannesinden dinlediklerinden yola çıkarak Sakız üzerinden Girit'e gider ve günlüğü de yanında götürür. Fatma Girit'te birtakım dostluklar edinir, burada atalarının izlerini arar. Fatma, Girit'te gezerken ve Yunanlarla kurduğu sosyal ilişkiler sırasında ailesiyle, özellikle babaanesiyle benzeşen birçok nokta bulur. Bunların yanı sıra Fatma, Girit'te gezerken birinin kendisini takip ettiğini sezer fakat kim olduğunu bir türlü anlayamaz.

Fatma, Vasili isimli bir Yunan ile yemek yerken annesinden aldığı bir telefonla babaannesinin vefat ettiğini ve İzmir'e dönmesi gerektiğini öğrenir.

Roman, Girit mübadili kökenli bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Romanda kahraman bakış açısıyla şimdiki zaman anlatılırken, bir günlük vasıtasıyla da geçmiş zaman birbirine girişik bir şekilde anlatılmaktadır. Romanda, Girit tarihi açısından önemli sayılabilecek nitelikte pek çok tarihi bilgiye yer verilmiştir. Türk-Yunan ilişkileri açısından genel geçer konulara sıkça değinilmesi yer yer roman akışını ve anlamını popülist bir çizgiye taşımıştır. Bunlarla beraber genel anlamda Giritlilerin sosyokültürel yapılarıyla ilgili örnekler verilmiş, diğer romanlarda da karşımıza çıkan Giritli tipi aktarılmıştır. Aynı yazara ait *Sinesaf* romanı da bu romanın devamı niteliğinde olup ayrıca incelenecektir. *Eleni'nin Kızı Halime* romanı

da bu romanda yer alan Cemal'in notlarının, kızı Halime ile yaşadığı İzmir yaşantısından söz etmekte olup ayrıca incelenecektir.

1.1.14. Sinesaf / Düşlerde Kalan Mübadele (2014), Ferda Bozoklar Ardalı, Kanguru Yayınları, 240 s.

Sinesaf, Ferda Bozoklar Ardalı'ya ait olup daha önce *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* romanı değerlendirilirken de ifade edildiği gibi bu romanın devamı niteliğindedir.

Roman, *Düşlerde Kalan Girit / Eleni*'de dedesinin ve diğer aile köklerinin peşinden Girit'e giden Fatma'nın babaannesi Sinesaf Hanım'ın ölüm haberini alması üzerine Girit'ten İzmir'e dönüş macerasıyla başlar. Fatma'nın Girit'ten İzmir'e cenazeye dönmesi oldukça sorunlu olmuş ve bu süreçte birçok Yunanla tanışıp arkadaşlık kurmuştur. Fatma, zorlu bir süreçten sonra İzmir'e gelip cenazeye yetişir.

Romanda cenaze töreninden sonra, geriye dönüş yapılarak Sinesaf'ın Girit'te doğup büyüdüğü çevre, aile ortamı, Mübadele ile Anadolu'ya geliş süreçleri, yolculukları anlatılır. Bu kısma kadar Giritli mübadillerden bir portre çizen roman daha sonra roman Mübadele, Girit ve Sinesaf'tan tamamen ayrılarak Türkiye'den yurtdışına yapılan tarihi eser kaçakçılarını konu edinerek yönünü bambaşka bir tarafa çevirmektedir.

Sinesaf, anne-babası, kardeşleri, annene ve dedesiyle birlikte kalabalık bir ortamda Hanya'da, Girit'in Balkan Savaşı sonrasındaki çalkantılı döneminde büyümüştür. Aile ve çevredeki Müslümanların çoğu Türkçe bilmeyip Girit Yunancası (Giritçe) konuşmaktadırlar. Sinesaf'ın babası geçimlerini terzilikle sağlamakla birlikte maddi durumları iyidir. Komşularından Emine Hanımlar ve kızlarıyla son derece samimi ilişkiler içerisindeyler. Sinesaf, Emine Hanım'ın kızı Nesibe'yle çocukluk arkadaşıdır. Nesibe, Yunan bir gence âşık olur fakat Girit'teki siyasi ortamın karışık olmasından dolayı böyle bir birliktelik hoş karşılanmayacaktır. Nesibe sevgilisiyle ilgili sırlarını hep Sinesaf ile paylaşmaktadır. Geleneksel ve dindar bir yapıya sahip olan Sinesaf, arkadaşının anlattıklarından dolayı dahi kendisini suçlu hisseder.

Mübadele anlaşmasının imzalandığının duyulması üzerine Girit'teki birçok Müslüman gibi Sinesaf ve ailesi de doğdukları toprakları terk etmek istemeseler de altınlarını yastık ve ekmeklerin içine gizleyerek yolculuğa hazırlanmaktadırlar.

Doğdukları toprakları terk etmek hepsine zor gelmesine rağmen Sinesaf'ın anneannesi Ayşe Hanım için ilerleyen yaşı göz önünde bulundurulursa daha zordur. Ayşe Hanım, birçok eşyanın içinde bir saksı içerisindeki sardunyasını kök saldıği Girit toprağıyla birlikte Türkiye'ye götürmek ister.

Yolculuk için limanda beklerlerken Nesibe'nin orada olmadığı fark edilir. Annesi Emine Hanım, büyük bir telaşa düşer. Kısa süre sonra Nesibe'nin Yunan sevgilisine kaçtığı, din değıştirerek Hristiyan olacağı ve Girit'te kalacağı öğrenilir. Bu durum Emine Hanım için Mübadele olayıyla da birleşince oldukça güç bir durumdur. Emine Hanım, tüm ilgisini hamile bir hâlde gemiye binen kızı Zehra'ya vererek avunmaya çalışmaktadır. Sinesaf, kardeşleri Hesna, Hatice ve annesi Atike Hanım da onları yalnız bırakmamaktadırlar. Ayşe Hanım, gemiye bindiklerinde son derece hasta ve bitkindir. Sinesaf, Hesna, Hatice ve anneleri Atike Hanım yaşlı kadını bir kamaraya yatırır ve hiç yalnız bırakmazlar. Bu sırada Zehra farklı bir kamarada ikiz bebekler dünyaya getirir. Bebeklerin adını Girit ve Mübadele koyarlar. Girit Bebek doğumdan kısa süre sonra ölür. Gemi durdurularak bebeğın cansız bedeni denize atılır. Kısa süre sonra Sinesaf'ın anneannesi Ayşe Hanım da gemide vefat eder. Ayşe Hanım'ın cenazesini de şartlar gereğı denize atarlar, ardından yanında getirdiğı sardunya saksısından toprak serperler. Yolculukta fiziksel şartlar son derece olumsuzken yaşanan kayıplar, gidilecek yerin belirsizliğı Sinesaf, ailesi ve diğeri mübadilleri huzursuz etmektedir. Mübadillere umut veren çok az şeyden biri Mübadele Bebek'tir.

Mübadiller, daha sonra farklı yerlere iskân edilmek üzere Çanakkale'ye geldiklerinde karantinaya alınırlar. Kendileri böyle bir işleme tabii tutulacaklarından habersizlerdir. Tahaffuzhane denilen temizlenme ve arınma noktasında kadınlar ve erkekler ayrı bölmelerde yıkanır. Üstlerine toz serpilir. Gerekli muayyeneler yapılır ve bir hastalık saptanmazsa iskân işleminin için gerekeneler yapılmaktadır. Tüm bu işlemlerin insanlık gururuna dokunan yanlarının yanı sıra, Giritli mübadiller Türkçe bilmemeleri ve esmer olan ten renklerinin gemideki olumsuz şartlardan dolayı yıkanamamalarından dolayı daha da kararması, kendilerini karşılayan yerliler tarafından "Gavurlar" diye anılmalarına sebep olmuştur.

Roman, ilmekli anlatım tekniğıyle Fatma'nın babaannesi Sinesaf ve ailesinin Girit'ten mübadelesini anlattıktan sonra yönünü bambaşka bir yöne çevirerek Fatma'nın Girit gezisinde tanıdığı Yunan arkadaşlarının İzmir'e gelmesi ve İzmir'de Selçuk'a, Efes Harabeleri'ne yaptıkları gezilerde tanıdıkları ve daha sonra tarihî eser

kaçakçısı oldukları anlaşılan kişilere çevrilmiş, Türkiye’den yurtdışına yapılan tarihi eser kaçakçılıkları anlatılmıştır.

Romanın, Girit Göçü temalı bir roman olan *Düşlerde Kalan Girit / Eleni*’nin devamı olması ve bu romanda da Girit’ten, Sinesaf’ın oradaki yaşamında ve göçünden bahsetmesinin ardından yönünü birdenbire tarihî eser kaçakçılığına çevirmesi konu bütünlüğü açısından çok tutarlı bir tutum ifade etmemiştir. Mübadil torunu olup romanlarda kendi ailesinden bahsettiğini ifade eden yazar, tarihî eser kaçakçılığıyla romanın temasını değiştirmiştir. Bunlarla birlikte roman Girit’teki Türklerin yaşantısı, Mübadele, gemi yolculuğu ve bu esnada yaşanan dramları anlatması; vatan özlemi, aşk, iki dillilik gibi kavramları da yansıtması açısından çarpıcı örnekler sergilemiştir.

1.1.15. *Eleni’nin Kızı Halime* (2011), Ferda Bozoklar Ardalı, Şenocak Yayınları, 250 s.

Roman, *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* romanındaki Cemal’in, sevgilisi Eleni’nin Girit’ten gemi ile kaçarak Türkiye’ye gelirken dünyaya getirdiği kızı Halime ile Eleni’nin doğumda ölmesinin ardından İzmir’de sürdükleri yaşam anlatılmaktadır. *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* romanında “Cemal” olarak geçen karakter bu romdan “Ahmet Cemal” olarak geçmektedir. Romanda Halime ve babasının İzmir’de sürdükleri yaşantının yanı sıra Balkan Savaşı sonrasında İzmir’in kozmopolit durumu, Yunan işgali, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı, Yunanların İzmir’den gidişi ve İzmir Yangını gibi tarihi, siyasi ve sosyolojik olaylar da işlenmiştir.

Ahmet Cemal, kızı Halime’yi İzmir’de yalnız büyütürken, Girit’te Yunan mezalimine dayanamayan ailesi de yanına gelmiştir. Halime, bu tarihe kadar farklı tebaadan bir dadiyla büyümüştür. Komşuları arasında Rumlar ve Ermeniler yer almakla birlikte, Halime’nin en yakın arkadaşı Katina’dır. Katina, Halime’ye annesinin Yunan olduğu için aslında kendisinin de Yunan sayıldığını aşılmaya çalışsa da Halime Giritçe konuşmasına rağmen babasının öğretilerinden çıkmamış ve her daim Türk ve Müslüman olduğunu savunmuştur.

Ahmet Cemal, ailesinin İzmir’e gelmesiyle kendileri gibi Giritli bir aileden olan Şahsine ile evlendirilmiştir. Şahsine’nin gelenekçi yapısına karşın Halime, Katina’nın da etkisiyle daha modern tavırlar sergilemeye başlamıştır. Bu süreçte

Halime, babasının, annesiyle ilgili anlattığı sınırlı bilgilerle yetinmeyip babasının günlüğünü bulmuştur. Anne ve babasının Girit'ten nasıl kaçtığını ve kendisinin dünyaya gelirken annesinin nasıl vefat ettiğini öğrenmiştir. (*Günlük Düşlerde Kalan Girit / Eleni* romanında geçen günlüğün bire bir aynısıdır) Halime, babasının gizlice görüştüğü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olup kendisinden yaşça da biraz büyük olan İbrahim'e âşık olmuştur. Babasının karşı çıkmasına rağmen İbrahim ile evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. Aynı yıllarda Kurtuluş Savaşı çıkmıştır. İbrahim, savaşa katılmıştır. Bu vesileyle Halime, babası Ahmet Cemal ile barışmış ve iki oğluyla yanlarına taşınmıştır.

Halime, İzmir işgal altından kurtulduktan sonra savaştan dönenlerden çok mutlu günler geçiremedikleri ve zaten hasta olan eşi İbrahim'in şehit olduğunu öğrenmiştir. Halime, bu yıkımı babasını desteğiyle ve çocuklarına tutunarak atlatmaya çalışmıştır. Halime bu zor günleri, Atatürk'ün İzmir'de olmasıyla, İzmir'in düşman işgalinden kurtulmasıyla kendisini teselli ederek azaltmaya çalışmıştır.

Romanda İzmir'in 1900-1922 arasındaki coğrafi, sosyokültürel, siyasi, ekonomik durumundan kesitler sunulmuştur. İzmir'deki Gayrimüslim tebaa ile Türklerin barış içinde yaşadıkları ve siyasi baskılarla birbirlerinden ayrıldığı noktalara temas edilmiştir. İzmir'in şu an adı değişmiş ya da hepten yok olmuş birçok semti semtlere özgü özelliklerle romanda mekân unsuru olarak kullanılmıştır.

Romanın baş kahramanları bundan önceki *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* ve *Düşlerde Kalan Mübadele / Sinesaf* romanlarında da geçen ortak kişiler ya da ortak kişilerle alakalı kahramanlar olduğundan, *Eleni'nin Kızı Halime*, aynı zamanda Girit mübadillerini ya da Mübadele'den daha önce kaçarak gelen genel olarak Girit Göçmenlerini anlatan bir romandır. Romanda Ahmet Cemal'in günlüğünün *Düşlerde Kalan Girit / Eleni*'deki günlükle bire bir aynı olarak verilmesi iki roman arasında tekrar meydana getirmiştir.

Romanda, tüm tarihi ve sosyal unsurların yanında Girit Göçmenlerini mübadelenden önceki Osmanlı zamanı İzmir'e uyum süreçleri e yaşantıları gözler önüne serilmiştir. Kapalı ada kültürünün özelliklerinin kahramanlar üzerinden karakterize edildiği ve göçmenliğin, vatan özleminin, iki dilliliğin getirmiş olduğu sonuçlar orya koyulmuştur.

Romanın sonunda, yazarın paylaştığı fotoğraf albümü ve aile tanıtımıyla *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* ve *Düşlerde Kalan Mübadele / Sinesaf* romanlarında yer alan karakterlerin, bahsi geçen romanlarda da söz edildiği gibi yazarın kendi

ailesinden kişiler olduğu belgelenmiştir. Bu tutumda da çalışmamızda daha önce de ifade ettiğimiz gibi iki ve nc kuşak mübadillerin nostaljik bir tavırla roman yazdıkları sonucunda götürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT MÜBADİLLERİNİ ANLATAN ROMANLARIN TEMA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Girişte, “Mübadelelinin Edebiyata Yansıması” başlığında Mübadele’nin tema olarak Türk romanına 1990’larda girip, 2000’lerde bu tür romanların sayılarının hayli arttığından söz edilmiştir. mübadele romanları içerisinde sadece Girit Mübadillerini anlatan romanların tasnifine gidildiğinde çalışmanın ikinci kısmında tanıtılan romanlar elde edilmiştir.

Çalışmada kullanılan “Girit Mübadilleri” tanımı genel bir tanım olmakla beraber Balkan Savaşı’yla ya da 1800’lerin sonunda Girit’teki huzursuz ortamdan kaçarak Anadolu’ya gelmiş ya da gelme aşamasında olan tüm Giritli Müslümanları kapsamaktadır.

Girit Mübadillerini konu edinen romanlar ana temalar açısından paralellik gösterse de her roman aynı temaları farklı kurgu ve zamanlarla ele almıştır.

Bazı romanlar Mübadele’den önceki dönemdeki Girit yaşantısını anlatırken, bazıları Mübadele ve sonrasındaki yeni vatana uyum süreçlerini anlatmaktadır. Bazı romanların kahramanları Mübadele’yi direk yaşayan kişilerden oluşurken bazı roman kahramanları köklerini arayan iki ve üçüncü kuşak mübadillerden oluşmaktadır.

Romanların yazarları büyük çoğunlukla Girit göçmeni ailelere mensup olup köklerinden gelen bir nostaljiyle eserleri kaleme almış yazarlardır. Gerek yazılması kolay olarak algılandığından gerek edebî eser yazmanın cazip gelmesinden, gerek uzun yıllardır popüler bir tür olmasından dolayı eserler “roman” olarak nitelendirilse de içlerinden pek çoğu anı türüyle iç içe geçmiş, bazı noktalarda dil ve anlatım, kurgu yönünden kusurlu sayılabilecek eserlerdir.

Bahsi geçen romanlar, sonraki bölümlerde romanlarda ele alınan temalar üzerinden incelenmiştir.

2.1. GÖÇ

Girit’teki Müslümanlar gerek Ada’daki Yunan baskısı gerek Balkan Savaşı sonucunda Girit’in elden çıkması, gerek Yunanistan yönetiminin ve ‘Kapetan’ denilen çete liderleri yönetiminde köylerin basılmasından dolayı Girit’i kendi imkânlarıyla terk etmişlerdir. Ada’yı terk etmeyenler ise 1923 yılında Lozan

Anlaşması'na bağlı Mübadele Sözleşmesi gereğince Batır Trakya'daki Türkler ile İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumları hariç Türkiye-Yunanistan arasında yapılan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile Girit'i terk edip göçmen olma durumunda kalmışlardır.

Her göç hadisesi gibi Giritli Müslümanların da süreç içerisinde Ada'yı terk etmeleri etkisi ikinci hatta üçüncü kuşaklara kadar sürecek etkileşimler, yansımalar, sosyolojik ve psikolojik birtakım hadiseler meydana getirmiştir.

Çalışmada Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelendiğinde göç ve etkileri: "Girit'e Duyulan Özlem" alt başlığıyla ele alınmıştır.

2.1.1. Girit'e Duyulan Özlem

Romanlarda göç haberi, göç hazırlıkları, göç süreci ve gemi yolculuğu çok sık ifade edilmekle beraber göç sonrasında Girit'e duyulan özlem de sıkça ifade edilmiştir. Girit'teki Müslümanlar, her ne kadar Anadolu'yu vatanları olarak görüp içlerini rahatlatmaya çalışmışlarsa da aslında kuşaklar boyu Girit'te yaşadıklarından vatanlarının Girit olduğunu bilmektedirler.

Savaşın Çocukları romanında Aynakis Hasan, göç etmek zorunda olduklarını büyük bir şaşkınlık içerisinde Binbaşı Kemalettin Bey'den öğrenmiş ve doğduğu topraklardan koparılmaya fikri onu sapsarı yapmıştır:

"Kemalettin, beni şaşırtan, çok acı gelen şeyleri ise son anda söyledi:

'Ada'da henüz yayılmayan bir haber aldım ben,' dedi. 'Barış olursa gelir bulurum seni dedim az önce ama gerçek şu Hasan: Bu yurt parçasının elimizden çıkmasına neden olan son isyanların başlatıcısı, yönlendiricisi Venizelos, Yunan tarafının temsilcisi olarak, Lozan adlı bir İsviçre şehrinde bizim Türk tarafıyla bir anlaşmaya imza koydu; bizden de İsmet Paşa. Kısacası, pabuçlarını bırakarak kaçtukları, yıllar süren bir savaştan sonra, teslim bayrağını çekmeleridir bu. Gel gör ki zaferden sonra, siz ada Türkleri bir kez daha yerinizden sökülüp alınacaksınız. Yani nüfus değişimi olacak. Şöyle anlatayım sana: Anadolu'da kalmış aşağı yukarı bir-bir buçuk milyon kadar Rum verilecek, karşılığında buradaki sizler, Makedonya'da bulunan Türkler alınacaksınız. Sararma birader! Yunanistan'ı genişletmek, zenginleştirmek heveslisi Avrupa'nın oynadığı yanlış oyunun faturasını, sen ben ödüyoruz, daha da ödeyeceğiz. Bu kadar basit bu iş.'

'Seni kaybetmenin acısına bir acı daha ekledin, perişan ettin beni!''⁶⁵

Kritimu ya da *Girit'im Benim* romanında romanın başkahramanı İbrahim, Mübadele edileceklerini Girit'ten daha önce ayrılıp eşini kendilerine emanet ederek Anadolu'ya kaçan Doktor Ragıp'ın mektubuyla öğrenmiştir. Akabinde Mübadele

⁶⁵ Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, ss.123-124.

yapılacağı Girit'te yankılanmıştır. Romanda bu haberin yayılma süreci ve gerginlik şu satırlarla ifade edilmiştir:

“İbrahim, mektubu kimseye göstermeye fırsat bulamadan haber, Girit'te bomba gibi patladı: Mübadele edileceklerdi!

Önce sadece bu cümleyle düşündüler. Herkes birbirine 'mübadele' diyor, önünü arkasını düşünemiyordu. Ancak birkaç gün sonra işin içinde başkalarının da olduğunu kavradılar. Bu defa, 'Anadolu'dan da geleceklermiş,' diye konuşmaya başladılar.

Her lafı 'gelenler' diye açıyor, 'mübadele' diye bitiriyorlardı. Yine ondan ötesi yoktu; akıllarına gelmiyordu. Şaşkınlık düşünmelerini engelliyor, herkesi aptal ediyordu.

Korku, ilk duydukları andan itibaren mi kol geziyordu içlerinde, yoksa yavaş yavaş mı çörekleniyordu, belli değildi. Endişe fikre eşlik ediyordu. Yanına bilinmezlik, fakirlik, yokluk, güçlük halleri ekleniyor, güvensizlik, çaresizlik gibi korkular geliyor, hepsi birden bir tek hale, bir tek hisse dönüşüyordu: dehşet!

Girit, dehşet içindeydi.

Sık sık kavga çıkıyordu aralarında. Belirsiz bir geleceğe itilmek çileden çıkartıyordu herkes; sabırları tükenmişti.

Kış yaklaşıyordu. Bağ bahçe, çift çubuk zamanı değildi; köyler durgundu. Köyde kalınacak zaman da değildi. Yağmalanmaktan korkuyorlardı. Toplanmaya başladılar.

Üç-beş hafta içinde Hanya'nın, Kandiye'nin, Resmo'nun köyleri yollara döküldü. Dar patikalar, taşlı, topraklı geçitler insandan, eşyadan görünmez oldu. Geceleri yol almıyor, uygun yerlere saklanmaya çalışıyorlar, sabaha sağ çıkarlarsa gece için dua ederek ilerliyorlar, nihayet dört-beş günde şehirlere varıyorlar, o zaman da nereye sığınacaklarını, nerede barınacaklarını bilmiyorlar, yollarda sağ kalanlar, şehirlerde ölüyorlardı.

96 kıyametine benzemişti her yer. Yarı çıplak, çoğu aç çocuklar, evsiz barksız kadınlar, sefil erkekler, hastalar geziyordu ortalıkta. Darmadağınlardı.

Haber, ocak sonunda geldi. Kalyoncuzade Aziz Bey günlerce masasının başında kalkmadı. Gözünü kırpmadan Yunan makamlarına gelecek Reuters haberini gözlüyor, el altından öğrendiği ne olursa kapıp geliyor, düzgün Fransızcasıyla derhal çeviriyor, duyuruyordu. Anlaşmayı da ilk o duyurdu. 'Lozan'dan bizim için çıkan kararı okuyorum,' dedi, bir-iki öksürdü, yavaş sesle tane tane okudu:

Türk topraklarına yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayarak mecburi mübadelelerine girişilecektir.”⁶⁶

Yine Saba Altınsay'ın *Kritimu* romanında Giritlilerin Mübadele karşısında duydukları endişenin, Anadolu'yu daha önce hiç görmemeleri, Türkçe bilmeyip Giritçe konuşmaları birçok kafa karışıklığına, güçlülere sebep olmuştur. İlgili durum romandan alınan kesitte şu şekilde verilmiştir:

“Bundan sonrası zorlukları düşünmekti ki ona kimselerin verecek cevabı yoktu. Mallarının bu zamanda para etmeyeceği, buradakinin oradakini tutup tutmayacağı, yolculuk, hastalar, yaşlılar, tek kelime Türkçe bilmeyişleri,

⁶⁶ Altınsay, ss. 262-263.

'oraların' havasının suyunun yabancılığı, hepsinin omuzlarına devasa bir yük gibi biniyor, eziyordu.'⁶⁷

Ertuğrul Erol Ergir'in *Giritli Mustafa* romanında Mübadele öncesinde Ada'daki huzursuz ortamdan, Anadolu'ya kaçmak isteyip de kaçamayan kişilerin orada kalma sebeplerinden, Türkçe bilmemeleri ve bunun yarattığı gerginlik romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

*"Evini barkını paraya çevirebilen Türkler, Resmo'yu terk etmekte tereddüt etmiyorlardı. Yalnızca, malı mülkü çok olanlar veya hiçbir geliri olmayan, Türkçe bilemeyen kişiler Ada'da kalıyordu."*⁶⁸

Suyun Öte Yanı romanında Sıdika Hanım, romanda verilen tarihlere göre yaklaşık 75 yaşındadır. Cunda'da, Girit'ten çok uzun yıllar geçirmiş olsa da doğduğu toprakları bir nostaljiyle anımsar. Sıdika Hanım, Girit'e ve geçmişe duyduğu derin özlem duygusunun yanında Girit'ti göçe götüren süreçlerden de bahsetmiştir. Aslında göçün kaçınılmaz olduğunu gözler önüne sermiştir:

*"... Bize çok yaptılardı son zamanlarda. İnanamazsınız anlatsam... Çok gelinler öldü... Sıdika Hanım bunu söylerken eliyle artık kalmamış göğüslerini kesiyormuş gibi iki el darbesi yapıyor. -Göğüslerini mi kestiler? -Uçlarını... Her akşam bir laf dolanırdı, Kemal'i kestik... Kapi ardına siner beklerdik, babamız sağ döner mi diye!"*⁶⁹

Farklı romanlardan alınan kesitlerde, Girit'i Mübadele'ye götüren süreçte Giritli Müslümanların doğdukları, vatanları olarak saydıkları Girit'i terk etme fikrine zor da olsa alışmalarının güç olduğu görülmüştür. Bu güçlük her göç olayında bir bilinmeze gitmenin verdiği gerginliğin yanı sıra "Yabancılaşma ve Ötekileşme" başlığı altında "Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Dil Sorunu Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme" alt başlığında daha detaylı incelenmiştir. Giritli Müslümanların Türkçe bilmeme hadisesinin de kendileri üzerinde bir korku unsuru olduğu görülmüştür. Ancak Girit'te son dönemlerde yaşadıkları tehditler, kıyımlar bir nebze de olsa Giritli Müslümanlarda Mübadele'nin bir kurtuluş olarak algılanıp bu göçün kaçınılmaz olduğu fikriyle kendilerini teselli etmelerine vesile olduğu görülmüştür.

Mübadele'yi mecburen kabullenip göç hazırlıklarına başlayan Giritli Müslümanların ilerleyen dönemlerde Girit'e her şeyiyle büyük bir özlem duydukları

⁶⁷ Altınsay, ss. 266-267.

⁶⁸ E. Erol Ergir, *Giritli Mustafa*, Tükelmat A.Ş. İzmir, 2000, s. 50.

⁶⁹ Çiçekoğlu, ss. 33-34.

romanlarda görülmüştür. Doğup büyüdüleri Girit'in topraklarıyla, sokaklarıyla, anılarıyla ve en önemlisi yanlarında götüremeyecekleri ata mezarlarıyla vedalaşmalarının hayli trajik olduğu görülmüştür. Giritli Müslümanlar yerleşecekleri yeni vatanlarına yanlarına alabildikleri sınırlı eşyanın yanında kimi zaman evlerinin bahçelerinden, kimi zaman yakınlarının mezarlarından toprak alarak beraberlerinde götürmüşler ve ölene dek bu toprakları saklamışlardır. Bazen de saklanan Girit toprağı Anadolu'da vefat eden bir Giritlinin mezarına serpilmiştir. Bu hadiseler birçok romanda yer almıştır.

Ulya romanında Hüseyin Efendi, Anadolu'ya birçok eşya getirebilecekken özlem gidermek için ya da vefat edecek olan bir yakınının mezarına serpmek için eşyaların arasına bir torba Girit toprağı ilave etmeyi ihmal etmemiştir. Bu durum romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Bunların içinden bir tek Lura lâkaplı Hüseyin Ağa, öteki mübadillerden farklı olarak, Girit usulü ağzı kaytanla sıkılarak kapatılan iki avuç büyüklüğündeki bez torbaya (sakuli) Hanya'nın, Akrotiri'sindeki sebze bahçesinden toprak almış, eşeğinin eğerine asmış, yetmemiş, bağlamıştı. Eşek eğerinin o kısmına ufak tefek ev eşyası asabilecekken, küçük torbadaki toprağı götürmeyi yeğlemişti. Koklamak, gerekirse yeni yerlerinde ölecek bir yakınının mezarına serpmek içindi herhâlde. Bu torbanın farkına varan aynı köyden hemşerileri:

'Hüseyin Ağa,' diyorlardı; 'bir parça toprak diyorsun... Peki ne olacak bu kadarlık toprak? Ne yapılabilir ki bununla?'

Ama o, bu soruya gülerek:

'Vallahi ben de bilmiyorum!' diyerek yanıtlıyordu. 'Gideceğimiz yerde bulacağımız topraklar, bilemeyiz, belki daha bereketlidir, bize kök söktürecek berbat bir şey de olabilir... Her ne halle karşılaşsaksak karşılaşalım, torbadaki toprakla burasını, yurdumuzu anarız! Bu iki avuç toprakla bahçivanlık yapacak halimiz yok ya... Anlayacağınız benimkisi anmalık oluyor, anmalık.'

Anlaşılan bu yanıtı, kendisine de doyurucu gelmemişti ki kasketini çıkarıp eline aldı, başına hava aldırıldı sanki ve gülümsemeye çalışarak, tamamladı söyleyeceklerini:

'Girit'i sayıklaya sayıklaya ölecek bir yakınımızın mezarına da serpmek gerekebilir... Ya kısmet diyelim biz ha ne dersiniz?''⁷⁰

Kritimu romanında İbrahim, Mübadele'den kısa bir süre önce Hanya Mezarlığı'na giderek anne ve babasının, eski eşi Cemile'nin ve arkadaşı Piçiriko'nun mezarlarını son kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin son oluşunun idrakinde olması kendisi için son derece travmatiktir. İbrahim, kendisinin ve diğer Türklerin Ada'yı terk etmeleriyle ölülerinin yalnız kalmalarına, mezarlarının talan edilmelerine sebebiyet verdiğini düşünmektedir. İbrahim'in Hanya Mezarlığını son ziyareti romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

⁷⁰ Yorulmaz, *Ulya*, s. 8-9.

“Hanya Mezarlığı sessizdi. Serviler rüzgarla eğiliyor, sallandıkça uğulduyorlardı. Ağaçların arasına saklanmış bir kuş lüzumsuz bir neşeyle ötüyor, susuyor, tekrar ötüyordu. İbrahim bakındı kuşu bulmak için. Göremedi. Vazgeçti aramaktan.

Çok mezar vardı.

...

Sık sık gelirdi buraya. Yıldan yıla genişlediğini görür, hüzünlenirdi. Artık kimse gömülmeyecekti. Yalnız kalacaklarına üzüliyordu. Ziyaretlerine alışmışlardı; bekleyeceklerdi gelişini. Bu çok dokunuyordu İbrahim’e. Elinden gelse çıkarıp götürecekti onları da. Hadi hayattakiler başlarının çaresine bakarlardı ama bu gariplere kim bakacaktı şimdi?

...

Annesiyle babasına uğradı. Otlar yeni temizlenmişti; olsun, topraktan başını çıkaranları da ayıkladı. Testiyle su taşıyıp üstlerine döktü. Defalarca okudu. ‘Garipten say bizi,’ dedi Mustafa Efendi’ye.

Cemile’ye gitti. Çiçekli biberiye dalı daldırdı toprağa. ‘Ben yokum artık Cemile,’ dedi. ‘bu kalsın bari.’ Oturdu. Uzun uzun anlattı:

‘Gelmiyor diye kızma e mi? Emir çıktı. Kalabilen yok. Yalnızlık çekeceksin, bilmez miyim? Yeminle söylüyorum, gitmesi çok fena. Bir korkuyorum ki kemiklerim titriyor. Gelse elimden... Gelmez ki. Kurbanın olayım, üzülmeye yokum diye. Helalleş benimle, bir başına gitmeyeyim. Helalleş n’olursun, ahirete kadar bekleyemem.’

Başını taşa dayamıştı. Yavaşça çekildi. Taşı okşadı ayrılırken. Yürürken sık sık arkasına döndü.

Piçiriko’ya geldi. Ayakucuna oturdu. Ezan sesi duyuldu aşağıdan, rüzgar geliyordu. Dinledi. ‘Son ezanın Piçirikom,’ dedi. ‘İdare edeceksin bununla.’

...

‘Yine gelirim diyemem Piçiriko, gelemem artık.’ Yüksek sesle söyledi bunları. Etrafına bakındı kimse var mı diye. Yoktu, ıssızdı mezarlık.”⁷¹

Kritimu’da İbrahim’in Hanya Mezarlığına gidip veda etmesine benzer bir diğer durum da *Girit Toprağından Tarsus’a / Çilek Kokulu Üzüm* adlı eserde geçmektedir. Ali Bey, Mübadele tarihi yaklaştıkça Girit’le, bağlarıyla ve aile mezarlarıyla trajedik bir vedalaşma içerisinde görülmektedir. Geride bırakacağı ata mezarları aklına geldikçe geride bırakacağı mallarını dahi çok önemsemez. Bu durum eserde şu satırlarla ifade edilmiştir:

“Ali Bey’in mezarlık aklına geldiğinden beri bağ bahçeyi bırakmak evi bırakmak daha kolay gelir olmuştu. Atalarının mezarlarını bir daha görememek... Savaşta ölmüşler diye düşündü... Aklına başka bir teselli gelmedi. Ayakları bir türlü mezarlığa doğru gitmek istemiyor bu vedayı geciktirmek istiyordu. Birden aklına yeni bağ geldi. Son olarak görmek istedi. Yolda otlar diz boyu büyümüştü. At arabasının geçtiği yerdeki tekerlek izinden yürümeye başladı. Yeni bağa gitmek, hep sevinç verirken şimdi her adım atışı üzüntüsünü daha da arttırıyordu.

...

Mezarlığa gitti. Tek tek hepsiyle vedalaştı. Gün kararmaya başlamıştı, rüzgâr akşama doğru daha kuvvetlenmişti. Rüzgâr hep ona iyi gelirdi. Ada

⁷¹Altınsay, ss. 286-287.

demek rüzgâr demektir. Ada'da doğan her çocuk rüzgâra alışık olurdu, hiç kesilmezdi ki!”⁷²

Yine *Girit Toprağından Tarsus'a / Çilek Kokulu Üzüm* eserinde Ali Bey, mezarlığa giderken bağına son kez uğramış, arkadaşı Dimitri'nin ona hediye ettiği çilek kokulu üzüm asmalarından çubuk kesip yeni vatanına götürüp dikmeyi düşünmüştür. Eser, adını Girit'ten fideleri getirilerek Tarsus'a dikilen çilek kokulu üzümlerden almıştır. Eserde ilgili bölüm şu şekilde ifade edilmektedir:

“Komşusu Dimitri vermişti bu bağın çubuklarını.

'Ali, yetiştir bak göreceksin, çilek kokulu üzüm verecek!' demişti.

Dimitri ile aynı yıl doğmuşlar, birlikte büyümüşlerdi. Çocukluk, delikanlılık derken yıllar beraber akıp gitmişti. İkisi de evlenmiş ve çoluk çocuğa karışmışlardı. O da bağa ve zeytine çok meraklıydı. Ali Bey gibi bağında çeşit çeşit üzüm olsun isterdi. Eğer yeni bir çeşit bulurlarsa birbirlerine verir, yetiştirip mahsul alıncaya kadar tekrar beklerlerdi.

Dimitri de Ali Bey de kendilerine yeni bir bağ yapıp diğerlerinden ayırmışlardı. Bu asmaların diğerleriyle karışmasını istemiyorlardı. Hiç bilinmeyen balığı tutmak, hiç çıkılmamış dağa çıkmak gibi heyecan duyuyorlardı. Birkaç tanesi hariç bütün çeltikler tutmuştu. Bu yaz ilk üzümü alırlardı.

Bağın arasında dolaştı, çakısını çıkardı, seçtiği çeltiklerden çubuklar kesti, kendine bir demet yaptı. Uzun otlardan kopararak sınımsız bağladı.”⁷³

Giritliler, yakınlarının mezarlarıyla ve bağ-bahçeleriyle hüznü vedalar yaşarken yeni vatanlarına yanlarında oralardan doğal bir unsur olarak, kimi zaman *Çilek Kokulu Üzüm*'de olduğu gibi yeni topraklarda yeşertecekleri fideler, bağ çubukları kimi zaman yakınlarının mezarlarından ya da bahçelerinden aldıkları toprakları, kimi zaman da bir saksı çiçeği götürmek istemişlerdir.

Kritimu romanında Yarmakamis İbrahim Beylerin komşuları Kadriye Hanım'ın Mübadele edilmeden önce kızının mezarından toprak alarak yanında götürmesi romanda şu satırlarla ifade edilmiştir:

“Birkaç gün sonra alt kattaki Kadriye Hanım'la kocası Samsun'a iskân edileceklerini öğrendiler. Zaten pek az olan eşyalarını iki denk yapıp sırtlarına vurdular. Kadriye giderken tek kelime konuşmuyor, ağlıyordu. Kızının mezarından aldığı toprağı mendile sarmış, göğsüne sıkıştırmıştı. Elini göğsünden çekmiyordu. Dönüp dönüp Fatma'ya sarılıyor, kocası kıpkırmızı gözlerle İbrahim'e bakıyordu. Boğazı yumruk gibi şiştiğinden konuşamadı. Kadınların helalleşmeleri hepsine yetti. Daha doğrusu Kadriye'den kelam çıkmadığı için Fatma'nın sözleriyle idare ettiler.”⁷⁴

Bir benzer toprak getirme hadisesi de *Suyun Öte Yanı* romanında Mübadele'den 60-70 yıl kadar sonra Nihal ve Ertan'ın Cunda'daki metruk kiliseyi

⁷² Güler Göfer, *Çilek Kokulu Üzüm*, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, ss.198-199.

⁷³ Göfer, s.198.

⁷⁴ Altınsay, s. 271.

ziyarete gittiklerinde tanıdıkları, adı verilmeyen, yaşı hayli ileri, zihni biraz bulanık, Girit mübadili yaşlı bir kadında görülür. Romanda yaşlı kadının Girit'e, çocukluk günlerine duyduğu özlem, boynuna asıp hiç çıkarmadığı Girit toprağı şu satırlarla ifade edilmiştir:

“Nihal, anne lafını fırsat bilip nineyi gösteriyor:

‘Anneniz mi?’

‘Yok’ diyor kadın, ‘kayınvalidem.’

Kadın, Nihal ve adam, nineye bakıyorlar bir an. O da kaldırıyor gözlerini; ilk kez onlar bahçeye girdiklerinden beri ve uzun uzun bakıyor, olup biteni algılamak ister gibi. Sonra gözünde tuhaf bir ifade yanıp sönüyor ve gelinine dönüyor.

‘Kalk gidelim,’ diyor biraz küskün. ‘Kalk gidelim eve, geç olmuş bak, yabancılar geliyor. Hem babam döner birazdan. Kim çekecek çizmelerini? Su verdin mi atlara, doldurdun mu yemliklerini?’

Nihal ne diyeceğini bilemeden dikilip duruyor öyle. Geline bakıyor. Bir şeyler söylese, bir açıklama yapsa... Gelin hiç oralı değil. Mavi, eflatun çiçekli bir penye giysiyi hamaratça ters çeviriyor. Teki portakal, teki yeşil iki plastik mandalla, bordo, leylak, lacivert, yollu bir havlunun yanına eteklerinden tutturuyor. Umursamıyor nineyi.

‘Eviniz burası değil mi?’

Neden sonra fark ediyor Nihal’in sorusunu ve aynı umursamazlıkla son kot pantolonu asarken veriyor Nihal’in daha sorarken bildiği yanıtı:

‘Girit’i söyler, yaşlandı artık, bulandı zihni. Gitgide geriye gitti. Yalnızca çocukluğudur şimdi.’

Nine, düşmanca bakıyor, yabansı. Kurumuş göğüslerinin arasında boynuna bağlı ipten sarkan şişkince keseyi sımsıkı avuçluyor kemikleri fırlamış elleriyle. Göğsüne bastırıyor, birileri kapacakmış gibi. Adama tehdit dolu bir bakışla şikayetleniyor geline:

‘Elletmem hiçbir yerimi!’

Ertan da şaşırıyor, tuhaf bir suçluluk geliyor üzerine. Dönüp geline, ‘Ben ne yaptım?’ diye soruyor gözleriyle. ‘Siz değil,’ diyor kadın ‘Çok hastalandı geçenlerde, doktor geldi ateşine baksın diye. Koydurmadı dereceyi koynuna. Korkar, kesesini alırlar diye.’

Ertan sesli soruyor bu kez:

‘Ne var kesede?’

‘Topraktır kesedeki. Girit toprağı.’⁷⁵

Suyun Öte Yanı romanında Ertan, Nihal’le gidişinden beş yıl sonra siyasi kaçak olarak tekrar Cunda’ya gitmiş, Sıdika Hanım’ın pansiyonuna yerleşmiştir. Bir gün Nihal’le gittikleri metruk kiliseyi tekrar ziyarete gitmiştir. Ertan’ın asıl amacı kilise ziyaretinden ziyade kilisenin bahçesinde boynunda Girit toprağı asılı yaşlı kadını görmektir. Ziyaretinde yaşlı kadının Girit’i tekrar göremeden öldüğünü ve boynunda taşıdığı toprağı da mezarına serptiklerini, keseyi de beraberinde gömdüklerini öğrenir. Ertan bu gerçeği öğrendikten sonra kiliseyi gezmek bile istemez. Romanda Ertan’ın yaşlı kadının geliniyle yaşadığı diyalog şu şekilde geçer:

⁷⁵ Çiçekoğlu, ss. 45-46.

“‘Anneniz yok mu?’
‘Annem mi?’
Bir an algılamadan bakıyor kadın.
‘Şu servinin dibinde oturan yaşlı bir hanım vardı geçen gelişimde...’
‘Annem değil, kaynanamdı. Öldü, sizlere ömür.’
Anahtarı evirip çeviriyor Ertan. Kilise gizemini yitirdi şimdi. Çekip gitmeli, başka bir şey sormadan çekip gitmeli.
‘Ya kesesi? Ne yaptınız kesesini?’
‘Aaa... Kesesini de hatırlarsınız... Serpeledik toprağı üzerine, keseyi de gömdük birlikte, ne yapalım...’
Ertan anahtarı uzatıyor. Eli belli belirsiz, onun gıyabında vedaya benzer bir selam veriyor kadına. Kaçar gibi mi çıkıyor kilisenin bahçesinden? Kadın ardından sesleniyor mu gerçekten yoksa Ertan yalnızca sesleneceğini düşündüğü için mi duyuyor onun sesini?
‘Gezmeyecek misiniz kiliseyi?’”⁷⁶

Ertan, siyasi kaçak olduğundan Midilli’ye kaçmak üzere Cunda’ya gitmiştir ve yaşlı kadının çektiği vatan özlemiyle kendisi daha vatan topraklarını terk etmeden çektiği vatan özlemini benzetmiştir. Ertan, kendi karmaşık ruh halini yaşlı kadının Girit’e duyduğu vatan özlemiyle, Cunda’ya siyasi kaçak olarak gelen, Sıdika Hanım’dan öyküsünü dinlediği, Yunan avukatın sıla özlemiyle birleştirir. Bu durum romanda şu şekilde aktarılmıştır:

“... Ayaklar duruyor, onu o yüksekçe yerden alıp bir çukura atıyorlar. Çukurun kenarında toprak yığınları. Yığınların üzerine tırmanan ayakları görüyor. Ayakların sahiplerini görebilmek için başını kaldırmaya çabılıyor, yüzüne toprak serpeyorlar. Gözlerine kaçıyor toprak. Gözleri dehşetli yanıyor. Bağırmak için ağzını açıyor, sesi çıkmıyor. Hâlâ toprak serpeyor üzerine. Keseyi görüyor o zaman. Kilisenin önündeki ninenin boynunda asılı olan kese. Keseyi tutan eli de görmüşlüğü var gibi. İnceuzun parmaklı, narin bir erkek eli. Hayır, keseyi tutmuyor el. Selam veriyor ona. Ne kese var ne toprak ortalıkta...”⁷⁷

Benzer bir durum *Düşlerde Kalan Girit / Eleni* romanında geçmektedir. Roman kahramanlarından Cemal, Girit’ten Anadolu’ya kaçacağı zaman arkadaşı Panayotis, kendisine memleket hasretini gidermesi için bir avuç Girit toprağı verir ve bu olay romanda şu satırlarla ifade edilmektedir:

“Panayotis eğildi, yerden bir avuç toprak aldı. Cebinden çıkardığı para kesesini boşaltıp içine doldurdu.
‘Girit’i özledikçe bakabileceğin, öpüp koklayabileceğin bir avuç toprak, inşallah sana ömrün boyunca şans getirir.’ dedi.”⁷⁸

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanında, Girit’ten toprak alamaya fırsat bulmadan Girit’ten kaçan Aynakis Hasan’a sevgili Kiriya Marigo Girit’ten Ayvalık’a

⁷⁶Çiçekoğlu, ss. 84-85.

⁷⁷Çiçekoğlu, s. 89.

⁷⁸ Ferda Bozoklar Ardalı, **Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni**, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014, s. 21.

gelerek Girit toprağı getirmiş ve Hasan'ın Girit özlemini dindirmeye çalışmıştır. Romanda ilgili bölüm şu şekilde geçmektedir:

“Bedriye, yolcu ettikleri misafirin ardından yatağının çarşafını, yastığının, ince yorganının kılıfını değiştirmek, ortalığı toplamak ve odayı havalandırmak amacıyla yatak odasına girdiğinde, komodinin üzerinde, avuç içinden küçük, üstünde Girit işi işlemeler bulunan, şişkince bir kese ve Yunanca yazılı bir kâğıt buldu. Rumca konuşabiliyor, ama okuyamıyordu. Keseyi aldı, aşağıya indi, Hasan'a gösterdi.

‘Bak ne buldum yatak odasında,’ dedi. ‘Unutmuş mu, özellikle mi bırakmış yoksa? Bak bakalım...’

Keseyi birlikte açtılar. Toprak vardı içinde. Hasan, notu, pencere kenarında ışığa tutarak yüksek sesle okudu:

‘Hasanaki, bu toprağı, bir daha görebileceğini hiç sanmadığım memleketinden getirdim, Girit’imizden... Çok az getirebildim ama, özlediğin ve hatırlamak isteyebileceğin anılarına yardımcı olacağını sanıyorum. Eh ne de olsa memleketinin toprağı... Üstelik bir bölümünü benim de bildiğim, çok anıları vardır sende!’⁷⁹

Sinesaf ya da *Düşlerde Kalan Mübadele* romanında Sinesaf ve ailesi Mübadele'den önce hazırlık yaparken Sinesaf'ın anneanesi Ayşe Hanım'ın birçok değerli eşya yerine sardunyasını, saksısı ve toprağıyla beraber yanında götürmek istemesi doğulan topraklardan bir parça götürülmek istenmesine farklı bir örnektir. Romanda ilgili bölüm şu şekilde geçmektedir:

“Sinesaf'ın anneanesi Ayşe Hanım, evden çıkmadan önce duvardaki kuranı alıp öptü. Koca kuranı, göğsüne mendil içinde tuttuğu altınların yanına bağladı. Mücevherlerini belindeki kuşağın içine doldurdu.

Arka bahçedeki sardunyasını bir gece önceden kapının önüne çıkarmıştı. Kapıdan çıkarken çarşafa sarındı.

‘Anne terleyeceksin, daha hafif bir şeyler giyseydin,’ dediyse de kızını dinlemedi. Sanki korunma mekanizması gibiydi o çarşaf onun.

...

Yerdeki eşyalara baktı hüznle.

Sandıklar, hurçlar, denkler, torbalar, bohçalar, saksılar... Sardunya saksısı...⁸⁰

Yine *Suyun Öte Yanı* romanında Sıdika Hanım, çocuk yaşlarda Girit'ten Cunda'ya iskân ettirilen ve doğduğu topraklara özlem duyan bir diğer bireydir. Pansiyon olarak işlettiği Rum evinde müşteri olarak kalan Nihal ile arasında geçen diyalogdan, Sıdika Hanım'ın yaşlılık yıllarında, halen doğduğu toprakları, Girit'i hasretle andığı, kendisine göre oranın bolluk, bereketi, yemekleri, zeytinyağı, nezaketi bile başka olduğu, Kahramanın Nihal'le kurduğu diyalogdan, Girit'le ilgili anlattıklarının gerçekten o kadar güzel ve cazip mi olduğu yoksa çocukluk

⁷⁹ Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, ss. 207-208.

⁸⁰ Ferda Bozoklar Ardalı, *Düşlerde Kalan Mübadele ya da Sinesaf*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014, ss. 88-89.

günlerinin, geçmişin daime güzel mi anımsandığının sorgulandığı ama sonuçta yıllarca süren bir vatan özleminin gözlemlendiği satırlar romanda şu şekildedir:

“-Sevmez miyim... Ne güzel olur Girit yemekleri...”
-Yalnız yemekleri mi? O meyveler, sular, sonra o nezaket, ne bileyim her şey işte... Aah, çok güzeldir Girit....”
-Kaç yaşındaydınız geldiğinizde?
-Vardım 15, 16... 24 Mübadelesi'nde geldik...
...
-Biz zeytinyağı kullanırdık Girit'te. Ama saf zeytinyağı. Salataya dökülünce mutfağı sarardı kokusu...
...
-Girit de öyle idi. Ne bolluk, her şey çok idi, her şey güzel idi. Belki çocuktum da bana öyle gelirdi.”⁸¹

Suyun Öte Yanı'nda Sıdika Hanım'ın duyduğu vatan, Girit, özleminin bir benzeri de Yaşar Kemal'in *Karınca'nın Su İçtiği* romanında Musa Kazım Ağa'da vardır. Musa Kazım Ağa romanda Girit'e duyduğu özlemi şu şekilde ifade eder:

“Ağa doluydu, boşalacak iki akıllı, okumuş delikanlı da bulmuştu, soluksuz, anlatmaya başladı. Girit'in taşından toprağından, güzelliğinden, insanların iyiliğinden, savaştan, göçten söz ediyordu da bir cümlecik olsun kendinden konuşmuyordu. Kızların anaları yolda ölmüştü. Bunu ağzından kaçırdı. Bu yüzden bir süre sustu.”⁸²

Musa Kazım Ağa, Girit'i överken henüz iskân edildikleri Karınca Adası'nda fazla yaşamayacaklarını, yeniden yasa çıkıp Girit'e geri döneceklerini kendi cümleleriyle ifade etmiştir:

“Biz çabucak geriye döneceğiz. İyi ki bu Ada'yı, iyi ki sizin gibi iyi insanları bulduk.”⁸³

“Beni Girit'te, söylemesi ayıp, Rum'u olsun, Müslüman'ı olsun çok severlerdi. Arap atı ve Girit kırması atların en güzellerini her zaman ben yetiştirdim. Ben, yalnız Girit'in değil, bütün Yunanistan'ın en güzel atlarını yetiştirmişim. Bütün generaller, çiftlik sahipleri, İngiliz lordları hep benim atlarıma hayrandı.’

Vasili dayanamadı sordu:

‘Ne oldu atlara?’

‘Hiçbir şeyimi satmadım. Ne çiftliğimi ne konağımı, ne de atlarımı ne de büyükbaş, küçükbaş hayvanlarımı sattım. Dostlarıma emanet ettim. Dönünce elimle koymuş gibi her şeyi yerli yerince bulurum. Çiftliğime, mallarıma benden iyi bakarlar. Çok uzun sürmez dedi benim general arkadaş... Bu ada da çok güzel bir yere benziyor.’”⁸⁴

Ferda Bozoklar Ardalı'nın *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni* romanında Girit'ten İzmir'e Mübadele öncesinde kaçan bir ailenin yolculukları ve maceraları

⁸¹ Çiçekoğlu, ss. 21-22.

⁸² Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s. 190.

⁸³ Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s. 190.

⁸⁴ Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s. 191.

anlatılırken ailenin İzmir'deki yaşantılarından da bahsedilmektedir. Roman, üçüncü kuşak Mübadil olan Fatma'nın, kahraman bakış açısıyla anlatılmaktadır. Romanda aynı zamanda kahraman anlatıcı Girit'e, ailesinin izlerini bulmaya gitmektedir. Romanda kahraman anlatıcının babaannesiyile Mübadele günlerinde yaşadıkları acı, Girit'e duyulan özlem babaannesinin Giritçe ağırlıklı konuşması ve aksanlı Türkçesiyle şu şekilde ifade edilmektedir:

“... ‘Çok zor günlerdi onlar kızım, hatırlamak bile istemiyorum.’ derdi her defasında, değiştiremediği Giritli aksanıyla. Bir türlü düzeltememişti şivesini: ‘ı’lara ‘i’, ‘a’lara ‘â’ demeye devam ederek. Yarı Türkçe, yarı Rumca konuşarak doğduğu yerlere bir daha gidmeden tüketti ömrünü.”⁸⁵

Alınan kesitte üçüncü kuşak bir mübadil torununun babaannesine Girit'le ve Mübadele ile ilgili bir soru yöneltmesiyle, Giritçenin Türkçe aksana etkileri, göç eden bir insanın Türk ve Müslüman kimliği taşıyıp anavatanına göç ettiği savunulsa da farklı ülke sınırları içinde kalan doğduğu topraklara özlem duyması dışı vurulmuştur.

Yine *Düşlerde Kalan Girit/Eleni* romanında Fatma, büyük bir özlemle atalarının izini sürmeye, Girit'e giderken yaşadığı bir monolog şu şekilde romana yansımıştır:

“ ‘Evet, atalarım bir adalıydı, Girit Adası'ndandı, hatta Türkçe bilmeyen Müslümanlardı.’ diye geçiriyorum içimden.”⁸⁶

Ertuğrul Erol Ergir'in *Giritli Mustafa* romanı, aslen Girit mübadili bir aileye mensup olan yazarın, gerçek anılarıyla harmanlanmış bir roman niteliğindedir. Roman, Girit'in Resmo şehrinden Karşıyaka'ya ve Cunda Adası'na yerleşen mübadillerin yaşadıkları uyum problemlerini anlatılmıştır. Aynı zamanda dil meselesi ve beraberinde getirdiği sonuçlarının göç dalgası çıktıktan sonra Giritliler üzerindeki etkileri verilmiştir. Eserde, Cunda Adası anlatılırken Ada'nın demografik ve filolojik yapısı baz alınarak 1940-1950'li yıllarda sosyokültürel çerçevede değerlendirilmiştir. Giritlilerin Mübadele'nin üzerinden uzun süre geçmesine rağmen sanki Girit'ten hiç gelmemiş gibi orada yaşıyormuşçasına yaşamaları romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

“Sanki burası Türkiye Cumhuriyeti değil de Yunanistan'mış gibi, Girit Rumcasıyla laflayıp duruyorlardı. Başımı çevirip kendilerini tanıyıp tanımayacağımı araştırdığımı görünce de çekinmişlerdi ve Rum şivesiyle zoraki Türkçe konuşmaya başlamışlardı.”⁸⁷

⁸⁵Ardalı, *Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni*, s. 7.

⁸⁶Ardalı, *Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni*, s.19.

⁸⁷Ergir, s. 96.

“Cundalılar, Türkçe bilmiyorlardı. Resmolu haricinde kimseyi de görmediklerinden, Türkçe öğrenmek ihtiyacı da duymuyorlardı.”⁸⁸

“Giritli Mustafa”da Giritlilerin göç sırasında yaşadıkları birçok sıkıntının başında Türkçe bilmemelerinin geldiği ifade edilmiştir. Mübadele’de iskân işlemleri sırasında kendilerini Türkçe ifade edemedikleri için haksızlığa uğramaları romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilir:

“Mübadele komisyonu Resmolulara adil davranmamıştı. Doğru dürüst Türkçe konuşamamaları da onların hak aramalarını önlemişti. Kaderciler olup çıkmışlardı.”⁸⁹

Yaşar Kemal’in *Bir Ada Hikâyesi* roman dörtlemesinin ikinci romanı olan *Karınca’nın Su İçtiği*’nde Karınca Adası’na, Giritli mübadillerin gelişi de yer almıştır. Giritli mübadillerin geliş hikâyeleri ve profilleri, ilahi anlatıcı ve Giritli mübadillerin kendilerinin diyaloglarıyla romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kadri Kaptan, onları görünce teknedeki atlardı, yanlarına kadar koştu, soluk soluğa:

‘Bunlar Girit muhacirleri,’ dedi. ‘Ellerinde de evlerinin tapusu. Evlerinin hangi ev olduğunu Vasili bilir.’”⁹⁰

...

“Öndeki kırmızı kuşaklı, şalvarlı, ipek mintanlı adam:

‘Bizler Girit’ten geldik. Biz Ada’dan ayrılırken köylülerimiz, kasabalılarımız hep arkamızdan ağladılar. Bizi göndermek istemediler ya hükümet dinlemedi.’

Vapur küçük, eski, çürük bir vapurdu. En ince bir dalğada bile her bir yanından çatırtılar geliyordu. Ağzına kadar göçmenlerle doluydu. Yolda sıtmadan, ishâlden, çok çocuk, çok yaşlı öldü. Genç kızlardan delikanlılardan da ölen oldu. Ölenleri törenle denize attılar. İmam, denizin topraktan hiçbir farkı yok, dedi. Denizdekilerin de ruhu topraktakilerin ruhu gibi göklere uçar, orada yaşarlar. Karada ölenleri toprağa gömerler, denizde ölenleri suya gömerler. Topraktakileri yılanlar, çıyanlar, böcekler yerler, denize gömülenleri de balıklar...

Son üç günde yiyecekleri tükendi. İzmir’de karaya ayak basar basmaz çeşmelere koştular. Önce hastalara su verdiler. Ardından çocuklar, yaşlılar su içtiler. Sonra da ötekiler.

Birkaç ay içinde Girit’ten İzmir rıhtımına gelen göçmenler, yolda çok zayıf vermişlerdi, vapurda ağlamayanlar karaya ayak basar basmaz hemencecik hep bir ağızdan hüngürdemeye başlıyorlardı. Ağıt faslı bittikten sonradır ki yöreye şaşkınlıkla bakıyorlardı. İzmirliyle onlarla konuşmaya çalışıyor, göçmenler karşılık veremiyorlardı. Bir kısmı da Türkçe bilmiyordu.”⁹¹

⁸⁸ Ergir, s. 98.

⁸⁹ Ergir, s. 98.

⁹⁰ Kemal, *Karınca’nın Su İçtiği*, s. 183.

⁹¹ Kemal, *Karınca’nın Su İçtiği*, s. 184.

2.2. YABANCILAŞMA VE ÖTEKİLEŞME

Çalışmanın bu bölümde Giritli Mübadilleri ele alan romanlarda “yabancılaşma” ve “ötekileşme” kavramları üzerinde durulmuştur. Öyle ki romanalar göz önünde bulundurulduğunda Giritliler diye de tabir edilen Giritli Müslümanlar göç öncesi ve sonrasında farklı şekillerde yabancılaşma ve ötekileşmeye maruz kalmışlardır. Romanlar incelendiğinde bu sonucu doğuran sebeplerin başında dil etkeni gelmektedir. Giritli Müslümanlar, Girit’te yaşadıkları dönemde Türkçe bilmedikleri gibi Anadolu’ya geldiklerinde de Yunancanın Girit şivesi ya da ağzı olarak tabir edilen Giritçe konuşmuşlardır.

Dil ve kültür birbirinden ayıramayacak iki toplumsal unsur olduğundan Giritli Müslümanlar sentez bir toplum haline gelmişlerdir. Oluşan bu sentez toplumun dinî algıları, ibadet biçimleri, sosyokültürel yaşamları farklı olduğundan Girit’te yaşadıkları dönemde Yunanlar, Anadolu’da da Türkler tarafından ötekileştirilmiş ve yabancılaştırılmıştır.

Çalışmanın bu bölümü: “Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Dil Sorunu Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme, Giritlilerin İslam Algısı ve Dini İnanışlarının Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme, Giritlilerin Gelenek-Göreneklerindeki Farklılıklar Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme” olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

2.2.1. Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Dil Sorunu Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme

Çalışmanın bu bölümünde incelenen romanlarda daha çok Giritli Mübadiller göç etmeden ya da göç ettirilmeden önceki dönemde, henüz Girit’te yaşarken geçen hayatlarında kendilerinin varoluşlarını sorgularken karşılaştıkları dil açmazı ve bunun sonuçlarında ortaya çıkan yabancılaşma ve ötekileşme kavramları üzerinde durulmuştur.

Romanlarda, Giritli Müslümanların Giritçe konuşmalarının sebepleri bazen yazarın araştırma ya da yorumlarıyla, bazen yazarın ilahi bakış açısı ile anlatımıyla bazen ise roman kahramanlarının diyaloglarıyla ifade edilmiştir.

Girit’ten Cunda’ya ya da *Aşkın Anatomisi* romanında Giritlilerin henüz Girit’te yaşadığı yıllardan, Mübadele öncesinde kimlikleriyle tezatlık gösteren dil

algıları ve zamanla asimile olarak değişen yaşam ritüelleri, Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşamları şu şekilde ifade edilmektedir:

“Oysa birlikte mis gibi de geçinip gidiyorlardı. Hatta öyle ki bir avuç kalburüstü Türk hariç bu insanların çok büyük kesimi dillerini bile unutmuşlar: “Türküm, elhamdülillah Müslümanım!” biçimindeki kalıplaşmış cümlenin bile yarısını Türkçe yarısını Rumca söylüyorlardı. Halkın çoğunun Türkçe sözcük hazinesi, yirmi-otuz sözcüktü. Namazlarını, belleyegeldikleri Kur’an sureleriyle kılıyorlar, dualarını Rumca yapıyorlardı.”⁹²

Romandan alınan kesitte görüldüğü üzere Giritli Müslümanların çoğu Türk ve Müslüman olduklarını ifade ederken dahi Giritçe konuşmaktadırlar.

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanında da romanın başkahramanı Aynakis Hasan tarafından Girit’te yaşadıkları dönem Türkçe bilmemelerine rağmen Türkçeyi ana dilleri gibi kabul etmeleri anlatılır. Dil bilmedikleri için zaman zaman hayıflandıkları, köyün imamının dahi duayı Rumca yaptığı gibi şeklen tezat görülen durumlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Biz dilimizi bile bilmiyorduk mülazımım. Güler misin ağlar mısın... Köyün imamı bile dil bilmiyordu! Sayılı kelimler bilmek iş değildir ki... Arapça olarak ezberlediği Kuran’ı okur, okutur, Kuran’dan okuduklarıyla namaz kıldırır, ayetler okur, duayı ise Rumca yapardı! Anam anamdı ama hepten babamdan da cahildi! Babam Anadolu’dan gelen Osmanlı askerinin oğludur, kökü Konya olur, Amasyalı olur, Muğlalı olur, Arnavut olur, Rumelili olur... Hasılı Osmanlı tebaasından bir Türk’tür o fakat anam için böyle bir şey söylemek zor. Namaz kılan, oruç tutan, kocasına saygılı, çocuk yetiştiren, kadere inanan bir kadın... Ama kökü? Bilmiyoruz... Tıpkı Osmanlı padişahlarının anaları gibi Kuzey Afrikalı bir Berberi mi, Venedik artıklarından mı, yoksa Bizans kalıntılarından mıydı? Tanrı bilir.”⁹³

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanından alınan kesitte Türkçe kelimelerin sınırlı olarak bilinmesinin hayıflanılacak bir unsur ve buna bağlı olarak camilerde Arapça namaz kılındıktan sonra duaların Rumca yapılmasının tezat bir durum olduğu ifade edilir. Aynakis Hasan, annesinden yola çıkarak yine Girit’in tarihten o zamana dek süregelen kozmopolit yapısı, buna bağlı oluşan insan prototipini anlatmıştır. İki farklı dinden yapılan evlilikler sonucu kadınların zamanla Müslüman olan kadınların, asıllarının Hristiyan olduğu ifade edilmiştir. Yunan bir kadın evlilik sebebiyle ismini değiştirip Müslüman olsa da dili bir çırpıda öğrenememiş, çocuklarına Giritçe (Yunanca) öğretmiştir. Farklı dinlerden yapılan evlilikler ve sonuçları “Aşk ve Cinsellik” bölümünde daha ayrıntılı incelenecektir.

⁹²Yorulmaz, *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 33.

⁹³Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 52.

Ahmet Yorulmaz'a ait *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık*, *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı*, *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi* nehir romanlarının kiminde baş kahraman kiminde ikinci dereceli kahraman olarak geçen ve daha önce de yaptığımız alıntılarda adı geçen Aynakis Hasan, Giritli Müslümanların Türkçe bilmemelerinden adeta yakınmakta, utanç duymaktadır.

Savaşın Çocukları ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında Aynakis Hasan kendisi gibi diğer Giritli Müslümanların Türkçe bilmemeleri hakkında şu cümleleri kurmuştur:

*“Dil konusunda geveleyip duruyorum, en kabadayımızın elli kadar Türkçe sözcük bildiğini söylersen, sakın ayıplamayın beni. Hele okuryazar olanlarımız o kadar azdı ki iki elin parmaklarını geçmezdi sayıları”*⁹⁴

Yine *Savaşın Çocukları*'nda, Girit'te esir düşen Üsteğmen Kemalettin Bey ile Aynakis Hasan arasında Hasan'ın Türkçe bilmemesi üzerine şu muhavere geçer:

“Hasan” dedi. “Türkçen yok gibi bir şey. Olmaz bu. Ayıp şey!”
“Ne yapayım Kemalettin Bey?” dedim. “Köyde kentte bu kadarını öğrenebildim.”
*“Otuz kırk sözcükle Türkçeyi biliyor sayılmazsın. Bunu ilerletmemiz gerekiyor.”*⁹⁵

Aynı olay Ahmet Yorulmaz'a ait *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanı, *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanıyla nehir roman olarak devam ettiği için Aynakis Hasan'ın Türkçe bilmemesinden duyduğu hayıflanma ve Üsteğmen Kemalettin Bey ile bu konuda aralarında geçen ifade romandan alınan kesitle şu şekilde aktarılabilir:

*“... Arkadaşlık ettik. Bu arkadaşlıktan büyük yararlar sağladım. Ondan hayatı öğrendim, mantık ve en önemlisi dilimizi öğrendim. O da nasıl oldu bak ... Kendisini ikinci, üçüncü ziyaretimdeydi, Türkçemin ne denli az, yetersiz ve gülünç olduğunu, zabitliğiyle hemen kavradı. ‘Hasanaki’ dedi bana, arada hemen belirtiyim, Girit'te bana öyle sesleniyorlardı; neyse efendim, ‘Bildığın on beş yirmi kelime Türkçeyle bir yere varamazsın; hem Türk olup da dilini bilmemek ayıbın ayıbıdır.’ Dedi. ‘Bir daha gelişinde defter kalem getir; patronundan da dilini öğreneceğini söyleyerek izin al! Haftada iki gün sana birer-ikişer saat izin verirse, çok güzel çözeriz bu problemi.’”*⁹⁶

Bunun üzerine Üsteğmen Kemalettin Bey, Aynakis Hasan'a Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. Girit'te yaşayan bir Türk'ün Türkçe bilmemesi o kadar ileri derecededir ki Aynakis Hasan Anadolu'dan gelen bir askerden bire bir ders alarak Türkçe öğrenmiş, Arap harfleri ile Türkçe yazmayı ve okumayı öğrenmiştir.

⁹⁴Yorulmaz, *Savaşın Çocukları ya da Girit'ten Sonra Ayvalık*, s. 14.

⁹⁵Yorulmaz, *Savaşın Çocukları ya da Girit'ten Sonra Ayvalık*, s. 79.

⁹⁶Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, ss. 55-56.

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı*'nda Aynakis Hasan, Kemalettin Bey'e kendisine Türkçe öğretmesinden dolayı müteşekkire iken annesinin Türkçe bilmeyip namaz kıldıktan sonra Kemalettin Bey için de dualarını eksik etmeyip bu duaları Yunanca yaptığını şu şekilde ifade etmiştir:

*"Ulusçuluk bilincimi pekiştiren, bana dilimi öğreten sensin! Biliyor musun, ayetleri Arapçasından okuyarak namazını kıldıktan sonra, duasını Rumca sözcüklerle yapan rahmetli anam bile seni dualarından eksik etmiyordu.: 'Yarabbi, Türk askerini kafirlerin elinden kurtar, hayırlısıyla evlerine dönsünler.' derdi."*⁹⁷

Girit Türklerinin Giritçe konuşmaları kendi içlerinde bir sorun meydana getirmese de sonraki bölümlerde de bahsedilecek olan *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni* romanında da günlüklerle geriye dönerek 1800'lerin sonunda Girit'te yaşamış Cemal'in yeni tanıştığı arkadaşıyla yaşadığı diyalogda Türkçe bilmemesini adeta Yorulmaz'ın nehir romanlarında karşılaştığı gibi utanç olarak nitelendirmesi romanda şu şekilde geçmektedir:

*" 'Arkadaşım Cemal Türk'tür' diyerek tanıttı beni tanıtırken Moris.
'Çok memnun oldum seninle tanıştığıma. Ben de Türkiye'den geldim. Türkçeyi Rumcadan daha iyi konuşuyorum' demişti büyük bir samimiyetle.
'Türkiye'deki Museviler Türkçe mi konuşuyorlar?' diye hayretle sormuştum.
'Aramızda Ladino konuşurduk lakin Türkiye'de yaşadığımız için günlük hayatta hep Türkçe konuşmak zorunda kalıyorduk tabii ki. İstiyorsan seninle bundan sonra Türkçe konuşabiliriz bana Rumcadan daha kolay geliyor.'
Utanarak 'Ama ben Türkçeyi iyi konuşamıyorum, Girit Rumcası konuşuyorum' diye cevap vermiştim.
'Sen ne biçim Türk'sün? Türkçe konuşmayan Türk olur mu?'
'Burada yaşayan Rumlar da tam Elenika konuşamıyor. Biz burada içinde çok az Türkçeyi çokça da Rumca olan Girit Rumcası konuşuyoruz.'
'Ben sana Türkçe öğreteyim, sen de bana Girit Rumcası öğret olur mu?' dediğinde çok memnun olmuşum."*⁹⁸

Alınan kesitte görüldüğü gibi Girit'te yaşayan Cemal, İzmir'den Girit'e taşınan Musevi bir arkadaşıyla dil meselesinde ikileme düşmüş ve Girit'e gelen bir Musevi Girit'te Türk kimliğiyle yaşayan bir Müslüman'ın Türkçe bilmemesine hayretle bakmıştır. Bu durum karşısında Cemal utanmıştır. Yaşanan durum, daha önce de çalışmada bahsedilen Yorulmaz'ın nehir roman serisinde Üsteğmen Kemalettin Bey ve Ayankis Hasan'ın yaşadığı diyalogla oldukça benzerlik göstermektedir. Sonucu da benzer olan olaylarda aynı Kemalettin Bey'in Aynakis

⁹⁷Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 60.

⁹⁸Ardalı, *Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni*, s. 136-137.

Hasan'a Türkçe öğretmesi gibi, İzmir'den gelen çocuk da Cemal'e Türkçe öğretecektir.

Hüseyin Adıgüzel'in *Elveda Girit* romanı tamamen Girit'te geçmekte olup kahramanlar Anadolu'ya gelmeden vefat etmişlerdir. Diğer Mübadele romanlarına göre farklı olarak bu romanda olaylara Anadolu'dan Girit'e taşınan ve Girit'te Türklük ve Müslümanlığın savunuculuğunu üstlenen Bektaşî Tekkesi çerçevesinden bakılmıştır. Romanda, Bektaşî Tekkesinin ulusal bilince, dile ve İslam'a sahip çıkması, yaygın olarak kullanılan Giritçenin Türk ve Müslüman kimliğine sahip kişilerce kullanılmasının üstü örtülü bir şekilde doğru olmadığını anlatılması, romandan alınan kesitlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Baba Erenler bir an düşündü; bu tekke, ada Türklerinin neredeyse tümünün, Sünnisi ve Alevi-Bektaşîsi ile tek ümit kaynağı idi. Türkçenin gittikçe kullanımından düşürülmeye çalışıldığını ilk fark eden ve her yerde Türkçe konuşulmasını isteyen ilk ocaktı. Rum isyanlarında ilk sığınan yerdî. Bir bakıma Ada'da Türklüğün kalesi tekkelerdi.”⁹⁹

“Zaten yıllar boyu, Ada'da Türklüğün ve Türkçenin tek savunucusu olan tekkeler, bugün de görevlerini hakkıyla yerine getiriyordu.”¹⁰⁰

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanında Girit'ten Ayvalık'a yerleşen Kavas Ahmet'in lisanındaki kırıklıklardan yola çıkarak Girit'ten Ayvalık'a hatta Anadolu'ya gelen tüm Giritlilerin çok az (30-40sözcük) Türkçe bildiklerinden söz edilir. Giritçe konuşmalarının ve bazı yaşam alışkanlıklarının farklı olduğundan dışlanıp “Yarım Gavur” olarak nitelendirildikleri ve bu sebeple içe dönük bir kültür yaşadıkları anlatılır. İçe dönük kültürün tabii sonucu olarak da Türkçeyi tam anlamıyla öğrenemedikleri, Giritçe etkisiyle aksanlı konuştukları söylenmiştir. Giritlilere özgü Türkçeye ait birkaç kelimenin özellikleri romandan alınan kesitte şu şekilde anlatılmıştır:

“Kavas'ın yarım yamalak Türkçesinin kulağa hoş gelen yerleri de vardı. Bazı sözcükleri yarım söylemesinden bu hoşluk... Ama yerine 'ma' gel yerine 'cel' diyordu. Acayip bir 'Yok yahu!..' deyişi vardı. Keskin ve gür bir sesle 'Yok yahu!' derken aynı anda başını öne arkaya sallıyor, gözlerini açıyordu. Girit mübadillerinin çoğu böyle konuşurdu. Giritliler yıllar yılı kuşatma altında yaşamışlar, İstanbul hükümetinin koruma ve desteğinden uzak kalmışlar, dinleriyle milliyetleri dışında her şeylerini yitirmişlerdi. Yirmi-otuz Türkçe sözcükle anavatana ayak basmışlarsa, bu sayı geçen zaman içinde en fazla altmış yetmişe çıkmıştı. Çünkü Girit'teki yaşamları burada da uzun yıllar aynı şekilde sürmüştü. Oradaki Hristiyan'ın 'Turkos, Muhammetyanos, Musulmanos' diye küçümsemişti. Çünkü Giritlilerle buradakiler de aynı ırktan, aynı dinden olanlar alay ettiler... Dilleriyle alay ettiler, alışkanlıklarıyla alay ettiler... Bu dışlama, Giritlinin içedönük yaşamını daha da pekiştirdi. Mahalle

⁹⁹Hüseyin Adıgüzel, *Elveda Girit*, İleri Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 25-26.

¹⁰⁰Adıgüzel, ss. 245.

kahvesinde Giritli Giritliyle oturmaya özen gösterdi sohbetini hemşerisiyle yaptı, sorunlarını onunla halletmeye çalıştı. Anayurda geldikleri hâlde böyle itilip kakılmaları yüzünden gurbette gibiydiler.”¹⁰¹

Yine *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanında Giritli Müslümanların Mübadele sonrasında dil bilmedikleri için toplumun yanı sıra devlet kurumlarında dahi hak ettikleri malları istemek ya da elde etmek şöyle dursun devlet kurumları tarafından ötekileştirilmeleri, “Yarım Gavur” olarak nitelendirilmeleri romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Yani büyük zeytinliklerin, fabrika vesaire gibi büyük işyerlerinin, görkemli evlerin tahsisleri ve bunlar için gerekli kombinezonlar, büyüklerin işiydi. Dedikodular dalga dalga yayılıyordu ama halk çaresizdi, mübadil olmanın ezikliği ve korkaklığı içindeydi. Giritli, Türkçeyi bilmemenin ezikliği içinde, devletle baş edilemeyeceğini düşünerek suskundu.”

“... Ama fakir halk, bu umursamazlığa tepki göstermeyi gavur olmakla eşanlamli sayıyor, ‘Huçumete karışılmaz!’¹⁰² deyip köşeye sınıyordu.”

“1944 zelzelesinde evi yıkılan Giritli, Kızılay’dan yardım malzemesi alabilmek için birilerine bir dilekçe yazdırıp Kaymakam’a götürdüğünde, sorulan bir-iki soruya yanıt veremeyince, ne ‘yarım gavur’luğu kalmıştı ne de sütü bozukluğu! ‘Vah benim ırkdaşım, dindaşım! Osmanlı ne kadar ihmal etmiş seni! Ne hallere düşmüşsün! Kim bilir ne eziyetler çektin?..’ diye bağırmasına basacağına, kapılardan kovalanmıştı.”¹⁰³

Mübadele sırasında bir başka ötekileştirme olayı da *Sinesaf* romanında karşımıza çıkmaktadır. Bu ötekileştirmenin de çıkış noktası büyük oranla dil sorunudur. Mübadiller kendilerine Türkçe söylenenleri anlayamadıkları için hakarete varan söylemlerle karşılaşmışlardır. İlgili durum romandan alınan şu kesitle ifade edilmiştir:

“Kadınlar sağ kapının, erkekler sol kapının önünde sıraya girsinler. Sıranız gelince içeriye girip üstünüzdekileri çıkaracaksınız orada bulunan dönen dolaba bırakacaksınız.

Herkesin içeride soyunacağını duyan Hatice, ağlamaya başladı yine. Ali Efendi, ağlayan Hatice’nin elini tutup yanına çekti:

“Sen, erkekler tarafına gideceksin, bırak küçük kızın elini,” diye gürlledi adam.

Bu insanların dilini anlamamak en acısıydı onlar için.

Çoğu, Türkçe bilmedikleri için, söylenenleri anlamıyor, birbirlerinin yüzüne bön bön bakıyordu.

Arkadan, onları seyretmeye gelen çarşafli bir kadın “Ayol bu gâvurlar aptal da aynı zamanda. Giritliler bunlarmış demek. Tüh tüh! Vay memleketin haline, bunlarla dolduruyorlar vatani. Bu Giritliler başımıza dert olacak ileride,” dedi.

Görevliler,

‘Gâvurlar, buraya gelin,’ diye bağıyorlardı.

Sinesaf da Hatice gibi ağlamaya başladı.

¹⁰¹Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, ss. 29-30.

¹⁰²Hükümete karışılmaz.

¹⁰³Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, ss. 41-42.

'Hani biz Türk'tük anne! Onun için gelmedik mi buraya? Bunlar bize gâvur diyorlar. Bizi aşağıyorlar. Orada mı kalsaydık. En azından doğduğumuz yerde ölürdük.'

...
Görevliler onların Rumca konuştuğunu duyunca daha da sinirleniyorlardı.

Atike Hanım, çocuklarının halini gördükçe buraya geldiğine isyan ediyor, çaresizlikten dudaklarını kanatırcasına ısırıyordu.

Bu aşağılanmalar, hepsinde derin yaralar açmıştı.

*Yıllarca konuşmamaya, geçmişlerini saklamaya yemin ettiler sanki.*¹⁰⁴

Yine *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanında Ayankis Hasan'ın ablası Nazire, kardeşinin yaptığı işler, yaşamdaki başarılarıyla övünürken kardeşinin Türkçe bilmesi de kendisi için bir kıvanç kaynağıdır:

*"Nazire, Hasan'ın Hanya'da içine girdiği ve kısmen de kendisinin yarattığı dünyayla iftihar ediyordu. 'Kardeşim ne kadar da güzel şeyler öğrenmiş! Ne güzel Türkçe konuşuyor!' diyerek hep alkışlamıştı onu ama o Türkçe değil, Rumca söylerdi bunları."*¹⁰⁵

Girit'ten Cunda'ya ya da *Aşkın Anatomisi* romanında *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* 'ndan yapılan alıntıda da bahsedilen aynı zamanda *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında da adı geçen Aynakis Hasan'ın ablası Nazire, Ayvalık'a yerleştikten sonra Türkçe öğrenemeyişini Aynakis Hasan'ın sevgilisi Marigo'dan olan ve daha sonra babasının izinden giderek Ayvalık'a yerleşen oğlu Haralambos ile yani yeğeniyle yaptığı bir konuşmada şu şekilde ifade etmiştir:

*"Yeni geldin oğlum. İnsan tanımazsın, yol yordam bilmezsin. Türkçeyi iyi öğrenip geliştirene dek çok zaman geçer. Bak ben geleli yirmi beş yıl oldu ama dili tam öğrenebilmiş değilim hâlâ..."*¹⁰⁶

Yine *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi* romanında Ayvalık'ta yaşayan bazı Giritlilerin konuştuıkları dillerin halk tarafından isimlendirilmesi, günlük hayatta Giritçenin yaygın bir dil olduğu ve Giritçenin Türkçe aksanda etkilendiği bazı kelimler alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

"Kahvecisi de garsonu da Rumca konuşuyorlardı. Giritliler bu dile 'Kritika' (Giritçe), Midilliler ise Rumca diyorlardı. Ocaktaki kahveci Giritli, garsonuysa Midilliydi."

"Dikkatini çeken, merak ettiği bu adamı, üşenmedi, kalktı gitti, Giritli ocakçıdan sordu.

*Komşu... Eyisin... Suçur Allahıma ben de iyiyim... Celdi, citti*¹⁰⁷
şeklinde, Türkçeyi Girit Türkleri ağızıyla konuşan, Yusuf adında bir balıkçıydı;

¹⁰⁴ Ardalı, Sinesaf, ss. 143-144.

¹⁰⁵ Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 175.

¹⁰⁶ Yorulmaz, *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 203.

¹⁰⁷ İyisin... Şükür Allahıma ben de iyiyim... Geldi, gittii...

Hanya'nın Kumkapı semtinden, Libya kökenli bir Müslüman olduğunu öğrendi."¹⁰⁸

Romandan alınan kesitte görüldüğü üzere mübadelenin üzerinden yirmi beş-otuz yıl gibi bir süre geçse de Ayvalık'ta yaşayan Giritliler Türkçeyi öğrenememiş ya da öğrendikleri Türkçede kaçınılmaz hâlde Yunanca aksan olduğu görülmektedir. Aynı romandan alınan başka bir kesitte ise Giritlilerin aksanlı Türkçesi ve Midilli Mübadillerinin de kendilerine has aksanlı Türkçeleri şu şekilde incelenebilir:

"Yine Haralambos, grupların yanlarından geçerken ya da Ali Efendi'nin kahvesinde oturanlardan kimileyin Midilli ağızıyla:

'Kimdir kız, Aşşe'nin kızı Hanife'nin yanındaki oğlancık?.. Nişanlıdırlar yoksam?..' tarzında bir dedikodu ya da Orfanöz'un Kahvehanesi önünden geçerken Girit şivesiyle:

'Ksanikse, Huseyin Kaptan ceçiyor! Çağır ona!'¹⁰⁹ denilerek çağırılmak istendiğini duyacaktı."¹¹⁰

Ahmet Yorulmaz'a ait *Ulya* romanı, başından birkaç evlilik geçen ve en son Hüseyin adlı bir Türk'le evlilik yapan Yunan asıllı Ulya'nın hikâyesidir. Ulya, Yunan tebaasından olmasına rağmen bir şekilde Mübadele gemisine binerek İstanbul'a gelmiş ve daha sonra Ayvalık'a iskân ettirilmiştir. Ulya, Anadolu'ya ayak bastığında kendisi Türkçe bilmediği gibi Türk olmasına rağmen eşi ve diğer gelenler de Türkçe bilmemektedirler. Bu nedenle iskân işlemlerinde iletişim kurmakta güçlük çekmektedirler. Romandan yapılan alıntılarda Türkçe bilmemelerinin iskân ettirilmelerinde ve iskândan sonraki yaşantılarında ne gibi sonuçlara yol açtığı şu şekilde ifade edilmiştir:

"Görevlilerin önüne sırayla gelen mübadiller, örneğin 'Kahvecis Ali, tu Reşit'i yos'¹¹¹ diyerek işlerinin biteceğini santıyorlardı. Memurlar bu kadarını anlıyorlardı anlamasına, 'Reşit oğlu kahveci Ali'yi, bu söyleme biçimiyle anlıyorlardı ama ötesi yoktu! Türkçeyi tam bilmeyişlerinin sıkıntısını çekiyorlardı. Bu nedenle, Mübadele Komisyonu'nun Tuzla'daki memurları, sinir içindeydiler. Türkçeyi doğru dürüst bilmeyen, Türk soyundan geldikleri söylenen bu Müslümanlarla nasıl baş edeceklerdi? Karısı vardı, çocukları vardı, iki karış toprağı, evi-barkı vardı. Bunları nasıl anlayacaklar, önlerindeki listeyle nasıl bir uygunluk kurabileceklerdi..."¹¹²

Ulya'da, Girit'ten Mübadele'den önce kaçarak Tuzla'ya gelen Vafi Efendi'nin Ulya ve ailesine yardım ederken Türkçe konuşacak olmasından mütereddit oluşu şu şekilde ifade edilmiştir:

¹⁰⁸Yorulmaz, **Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi**, s. 163.

¹⁰⁹Bak, Hüseyin Kaptan geçiyor, çağır onu.

¹¹⁰Yorulmaz, **Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi**, s. 198.

¹¹¹Reşit'in oğlu Kahveci Ali.

¹¹²Yorulmaz, **Ulya**, s. 110.

“Türkçeyi tam bileceklerinden şüpheliydi, Giritçe konuştu: ‘Efendi hoş geldin!... Hanım hoş geldin!... Hanım, bu efendi beni tanımaz, çok yıl oldu ama sen herhâlde hatırlarsın diyorum...’¹¹³

“Kendisinde Türkçe diye, kapısını çalacaklarla konuşabileceği fazla bir şey yoktu. Bildiği, üç aşağı beş yukarı bu kadardı. Günlerce ezberlemeye çalışmıştı.”¹¹⁴

Yine *Ulya* romanında Giritlilere Türkçe bilmeyişleriyle ilgili olarak daha önceki bölümlerde de söz edildiği gibi Hristiyan kökenli oldukları atfedilmesi şu şekilde aktarılmıştır:

“Bu memurların bazıları Giritlilere, Türkçeyi tam bilmeyişleriyle nedeniyle kızdıklarından, olayların tarihsel gelişim çizgisine ters, kasıtlı hikâyeler uyduruyorlardı. Örneğin onlara göre Giritliler, aslında Hristiyan olup sonradan Müslümanlaştırılmışlardı.”¹¹⁵

İşkân işlemleri sırasında Türkçe bilmemelerinden dolayı Giritli Mübadillerle ilgilenen memurların Yunanca konuştukları bazı romanlarda geçmektedir. Ancak Giritçede ile Yunanca arasındaki aksan farklılığından bazı sözcüklerin anlamlarının farklı olması sonucunda, Giritlilerin mağduriyetleri *Kritimu* romanında şu şekilde ifade edilmiştir:

“İçlerinde iyi Rumca konuşanlar vardı ama anlaşmak zor oluyordu bazen. Giritlilerin ‘tarla’ dediğine onlar ‘arazi’ diyor, ‘çift’ dediğini ‘zeytinlik’ diye yazıyorlardı. İhtiyar heyetlerine çok iş düşüyordu böyle zamanlarda.”¹¹⁶

Yine *Kritimu* romanında Giritlilerin İşkân Heyeti’ndeki memurlarla mübadiller arasında Giritçenin bazı telaffuz özelliklerinin Yunancadan farklı olmasından dolayı yaşanan birtakım sıkıntılar şu şekilde verilir:

“Komisyondaki adam başkasına dert anlatıyordu. Rumcası temizdi temizliğine ama Giritlilerin kimi kelimelerde ‘ç’ diye çıkardıkları sesi bu peltek bir ‘t’ ile söylüyor, iyiden iyiye anlaşılmaz oluyordu.”¹¹⁷

Kritimu romanından alınan kesitlerde görüldüğü gibi Türkçe bilmeyen Giritlilere Yunanca yardımcı olunmak istense de Giritçenin farklı bir aksan olmasından bu çabalar da çok olumlu sonuçlar vermemiştir. Giritli mübadiller öyle arada kalmışlardır ki kendilerine Türkçe yardımcı olunamadığı gibi Yunanca bilen kişiler de faydalı olamamışlardır.

Düşlerde Kalan Girit ya da *Eleni* romanında, Fatma, babaannesinin annesi ve babaannesinin dil temelli sıkıntılarında şu şekilde bahsedilmektedir:

¹¹³Yorulmaz, *Ulya*, s. 15.

¹¹⁴Yorulmaz, *Ulya*, s. 16.

¹¹⁵Yorulmaz, *Ulya*, s. 29.

¹¹⁶Altınsay, s. 270.

¹¹⁷Altınsay, s. 271.

“Babaannemin annesini hatırlıyorum. Gözlerinde hep bir hüzn vardı. Dalar dalar giderdi. Bir tek kelime Türkçe bilmediği için torunuyla bile anlaşamazdı. Ben dizinin dibine oturdum, beni okşayarak, Rumca masallar anlatmaya çalışırdı.

Ben Rumca bilmediğimden masaldan hiçbir şey anlamazdım. Buna karşın onun şefkatli okşayışlarına bırakırdım kendimi. Neden onun hiç gülmediğini, gözünde akmaya hazır damlaların neden daima durduğunu anlamazdım bir türlü. O insanlar, geldikleri yerin kültürüyle yoğrulduklarından gittikleri yerde yabancılık çektiler, uyum sağlayamadılar. Babaanneme, Türkçeyi çok aksanlı konuştuğu için her alışverişe gittiğinde gâvur diyorlardı. Babaannem çok üzülüyordu, alışverişe çıkmaktan nefret ediyordu.”¹¹⁸

Giritlilerin Mübadele sonucunda Anadolu’ya ilk ayak bastıkları andan itibaren hijyen, ten rengi ve daha birçok farklı noktadan ötekileşmeye maruz kalmaları *Sinesaf* ya da *Düşlerde Kalan Mübadele* romanından alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

“Çanakkaleliler gelenleri merak ediyor, sahile iniyorlardı. Üç gün yıkanmamış, tıraş olmamış insanları görünce; garip yaratıklarım gibi süzüp seyrediyorlardı onları. Günlerdir yıkanmamaktan, yazın kavurucu sıcağından tenleri esmere dönmüştü. Güvertede yatmak zorunda kalanlar ise güneşten daha fazla kararmıştı.

Hassas tenlilerin ciltleri, dağlanmış yara olmuştu.

Oranın yerlileri, Giritlileri ilk gördüğünde, onları siyahi zannettiler.

Kalabalıktan sesler yükseliyordu

“Aaa ne pislermiş!”

“Ne kadar da kara suratlılar!”

“Bunlar gâvurca konuşuyor, Türkçe de bilmiyorlar.”

“Hem gâvur hem de pisler.”

“Desene buradaki gâvurlar gitti öbür gâvurlar geldi.”

Sinesaf, Fula’dan öğrendiği yarım Türkçesiyle söylenenlerin bazılarını anlıyor, kendini aşağılanmış duyumsuyordu.

Hanya’da titizliğiyle ünlü Atike Hanım’la kızları, her zaman şık, temiz, akça pakça kızlardı.

Hayatlarında böyle bir muameleye Girit’te düşmanlarının yanında bile maruz kalmayan mübadiller, geldiklerine geleceklerine pişman olmuşlardı.”¹¹⁹

Yine *Sinesaf*’ta, mübadillerin Anadolu’ya geldikten sonra ötekileşmeye maruz kalmaları, dil bilmediklerini gizlemeleri, kapalı bir kültür yaşamaları romandan alınan şu kesitle ifade edilmiştir:

“Yıllarca konuşmamaya, geçmişlerini saklamaya yemin ettiler sanki.

Giritli oldukları bilinmesin istiyorlardı ama aksanlı konuşmaları onları ele veriyordu.

Türkiye’de doğan, burada okula giden çocukları, Giritli ebeveynlerinden utandı. Evde, Rumca konuşulsun istemiyorlardı ama Atike Hanım, Ali Efendi gibi yaşları geçkin olarak gelenler, bir türlü Türkçe öğrenemediler. Birbirleriyle Rumca konuşmaya devam ettiler. Başkaları

¹¹⁸Ardalı, **Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni**, s. 148.

¹¹⁹Ardalı, **Sinesaf**, s.142.

tarafından ayıplanmasınlar diye eşlerini, dostlarını hep kendi çevrelerinden seçtiler.”¹²⁰

Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* romanında Sıdika Hanım'ın Yunan aksanlı Türkçesi ve araya karıştırdığı Yunanca kelimeler, Nihal ve siyasi suçlu olan eşi Ertan'ın dikkatlerini çeker. Romanda Sıdika Hanım'ın konuşmasıyla ilgili şu satırlar yer almaktadır:

“‘I’ harfi yok, Sıdika Hanım’ın dilinde, cümleler biraz devrik ve ancak karşısındaki anlamıyorsa arınmış Rumcadan.”¹²¹
*“Buraya getirirken kirildi mermeri”*¹²²

Sıdika Hanım, Girit'ten geleli yaklaşık 70-80 yıl olmasına rağmen konuşmasındaki aksanı atamamış, romandan alınan kesitte görüldüğü gibi “ı” harfini “i” olarak telaffuz etmektedir.

Aynı romanda Sıdika Hanım, Nihal'in ailesinin Karaferya'dan geldiğini öğrenince Giritçenin, Yunanistan'ın diğer bölgelerinde konuşulan Yunancadan farklı olduğunu ifade etmek için:

*“Onların dili farklıdır bizden. Elenika¹²³ derler. Siz bilir misiniz?”*¹²⁴

Sıdika Hanım, Mübadele ile ayrıldığı ilk aşkı Arap Mustafa'ya ithafen “Arap” adını taktığı kedisine, Giritçe seslenir:

*“Arapaçiim, ela ela Arapopulo, Arapopulo...”*¹²⁵”¹²⁶
*“Ela do, Arapopulo, ela do!”*¹²⁷”¹²⁸
...
*“Arapopula, pedakimu...”*¹²⁹”¹³⁰

Sıdika Hanım, yıllardır konuşmadığı ve Cunda'da yaşayan ilk aşkı Arap Mustafa'ya siyasi kaçak olan Ertan'ı Midilli'ye kaçırmaması için yıllar sonra gittiğinde Girit'te yaşadıkları dönemdeki gibi Giritçe konuşurlar:

*“İnce, narin bir el, taş bir evin kapısını çalıyor usulca.
‘Mustafa... İrtha...’*¹³¹
...
Ahşap kapının aralığı. İşlemeli örtünün çevrelediği bu yüz...

¹²⁰Ardalı, **Sinesaf**, s.144.

¹²¹Çiçekoğlu, s. 17.

¹²²Çiçekoğlu, s. 23.

¹²³Çağdaş Yunanca

¹²⁴Çiçekoğlu, s. 22.

¹²⁵Gel Arapçıgım...

¹²⁶Çiçekoğlu, s. 15.

¹²⁷Gel buraya Arap çocuğu, gel buraya...

¹²⁸Çiçekoğlu, s. 16.

¹²⁹Arap çocuğu, oğulcuğum...

¹³⁰Çiçekoğlu, s. 16.

¹³¹Mustafa, Geldim...

*'Matyamu...'*¹³²
Mustafa'nın iki gözü Sıdıka'sı...
*'Kalos irthes... hrisomu...'*¹³³ ¹³⁴

Ulya romanında Giritlilerin Ayvalık'a geldikten sonra Türkçe öğrenmede güçlük çekmeleri, Türkçe kelimeleri Giritçeye göre uyarlamaları her alanda olduğu gibi dilde de kuşatılma yaşamaları, romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

*"Türkler, her konuda olduğu gibi dilde de öylesine bir kuşatılmışlıkta yaşıyorlardı ki dış mahalle anlamına gelen varoş adı bile ağızlarından, Rumların söylediği gibi 'varusi' şeklinde çıkıyordu. O evlerin öteki müdavimleri bir-iki kez Hüseyin'e rastlayınca, adını 'yinekas'a çıkarmışlardı."*¹³⁵

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikâyesi* dörtlemesinin üçüncü romanı olan *Tanyeri Horozları*'nda da Girit mübadili Musa Kazım Efendi'nin Anadolu'ya iskân edildikten sonra Rumca konuşması şu şekilde ifade edilmiştir:

*"...Musa Kazım laf arası macerasını anlatmaya başladı. Rumca konuşuyor, Sait Rahmi de birçok İstanbul yerlisi gibi Rumca biliyordu. Musa Kazım macerasını, at çiftliğini, sürgün vapurunun macerasını, ardından da Anadolu'da çektiklerini, bundan önce anlattıklarından daha kapsamlı, en küçük ayrıntısına kadar her şeyi anlattı. Konuşması bir saatten fazla sürdü. Sefir de Sair Rahmi de çok duygulandılar..."*¹³⁶

Girit'ten Tarsus'a / Çilek Kokulu Üzüm eserinde, Giritlilerin Türkçe bilmemeleri ya da aksanlı Türkçe konuşmaları yüzünden ötekileştirilmeleri ve sosyal yaşamda yaşadıkları güçlükler şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Yalnız Tarsus halkının onları kabul edişi hiç beledikleri gibi olmamıştı. Tarsuslular; beyaz tenli, mavi ya da ela gözlü bu insanlara alışmamışlardı. Dillerini anlamıyorlardı. Rumca konuşuyorlardı. Türkçe bilenlerin ise kırık Türkçe ile konuşmaları, şiveleri onları kendilerinden görmelerine engel oluyordu. Rum kırmaları diye anıyorlardı kendi aralarında... Duyuyor ama inanmıyordu Ali Bey 'Rum Kırmaları!' lafına. Bu kadar mücadeleden sonra gelinen vatan toprağında bunları duymak kanına dokunuyordu. Dayılarla birlikte oğullarına söz verdirtmişti, bu laflara hiçbir şekilde karşılık vermeyeceklerdi."*¹³⁷

Giritli Mustafa romanında da Giritlilerin Türkçe bilmemelerinden dolayı eleştirilmeleri hatta ötekileştirilmeleri romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

¹³²Gözlerim...

¹³³Hoş geldin, Altınım.

¹³⁴Çiçekoğlu, s. 94-95.

¹³⁵Yorulmaz, s. 69.

¹³⁶Kemal, *Tanyeri Horozları*, s. 57.

¹³⁷Göfer, s. 206-207.

“Halbuki Çanakkale, Edremit, Burhaniye gibi yerlere yerleştirilenler belki daha çabuk Türkçe öğreniyorlardı ama yerli halkın kendilerine ‘Yarım Gâvur!’ diye hitap etmelerini önleyemiyorlardı.”¹³⁸

2.2.2. Giritlilerin İslam Algısı ve Dini İnanışlarının Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme

Giritli Mübadillerin ötekileşme ve sonucunda yabancılaşmaya maruz kaldıkları önemli bir diğer dokta da din sorunsalıdır. Giritli Mübadiller pek çok farklı sebepten farklı yaşadıkları dinî duyguları yönünden dışlanmışlardır. Bu durum da incelenen pek çok romanda yaşanan sorunlar arasında gösterilmiştir.

Savaşın Çocukları ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında, Giritli Müslümanların sosyal yaşamlarındaki, din algıları ve dinî vecibelerini yerine getirmedeki farklılıklar olduğu ifade edilmiştir. Türk olduklarını savunup Türkçeyi ana dilleri olarak nitelendirmelerine rağmen Yunanca konuşmalarının etnik köken sorunsalıyla ilişkilendirilmesi, romandan alınan bir kesitte Aynakis Hasan tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“En önemlisi eklemeyi unuttum: Din duygumuz. Biz Girit Türklerinin, tek tek ya da toplu biçimde işlenen cinayetlerden yılmamızı önleyen, bu din duygusu olmuştur. Köylerimizin kuşatılması, ırktaşlarımızın öldürülmesi, papazlarla ve okullarla yapılan Rumlaştırma girişimleri, temelde hep boşa çıkmıştır. Gerçi, yaslarımızda onlara bakarak karalar giydik; Rumcaıy anadilimiz yerine koyduk ama dinimizle Türklüğü hiçbir zaman unutmadık. O denli ki, Girit Türkü'ne, hem de Rumca olarak. ‘Türk müsün Mehmet?’ yanıtı hem Rumcadır hem de hazindir: ‘Meryem adına yemin ederim ki Türk'üm.’ Bu iki şeye sarıldık hep. Siz dilediğiniz kadar bir ulusu ulus yapan niteliklerin ilki dil birliğidir, deyin. Genel olarak elbette ki böyledir. Ama biz Giritliler, bu kuralın -olumlu anlamda- dışında kalmış bir topluluktuk. “Biz Türk'üz!” diyor da başka bir şey demiyorduk. Öteki Türk topluluklarını küçümsemek için değil de din ve ulus inançlarımızın ne denli güçlü duygular olduğunu belirtmek amacıyla söylüyorum bunları... Giritlinin kendini tamamen Türk hissetmesinin nedenleri hakkında bir örnek vereceğim: 1645'te adaya çıkan Türk askeri, yanında kadın taşımamız olamazdı; sonradan Anadolu'dan, Rumeli'den Türk kadını gelmiştir, getirilmiştir; fakat kadından yana topumuzun kökeni, Anadolu ve Rumeli kadını değildi herhâlde. Padişah III. Ahmet'in annesi bile Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan, Giritlidir. Girit'in alınması 1669'da tamamlanır, III. Ahmet'in doğumu ise 1673'tür. Bu, şu demektir: Sonradan Valide Sultan olacak kadın, Girit'in zaptı tamamlanmadan çok önce saraya gönderilmiş bir savaş ganimetidir; Venedik, Bizans ya da Kuzey Avrupa kökenlidir.

Adaya çıkan Osmanlı Türkü'nün soyundan gelmiştir; demek ki ataerkildir Girit Türkü. İşte bu ataerkillikti bizi ayakta tutan, kadına egemen olan, çocuğunu Türklük-Müslümanlık duygularıyla yetiştirmesini sağlayan.”¹³⁹

¹³⁸Ergir, s. 99.

¹³⁹Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, s. 15-16.

“Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme” başlığı altında da inceleyip aynı bölümden alıntı yaptığımız *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında Giritlilerin kendilerine göre algıladıkları İslam algısı ve bu durumun beraberinde getirdikleri tezatlar ifade edilmiştir. Bu tezat durumlar dil unsuru da göz önüne alınarak romanda, tarihi kökene ait birtakım çıkarımlara yapılmıştır. Girit'te var olan düzenin ataerkil bir düzen olduğu ifade edilerek geçmişte yaşanan ihtida olayları hiçe sayılmış, Giritli Müslüman Türklerin dinî ve milli kimlikleri adeta müdafaa edilmiştir.

Benzer bir durum Yorulmaz'ın *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi* romanında dil ve din kavramlarındaki karmaşa şu kesitle ifade edilmiştir:

“Oysa birlikte mis gibi de geçinip gidiyorlardı. Hatta öyle ki bir avuç kalburüstü Türk hariç bu insanların çok büyük kesimi dillerini bile unutmuşlar: “Türküm, elhamdülillah Müslümanım!” biçimindeki kalıplaşmış cümlelerin bile yarısını Türkçe yarısını Rumca söylüyorlardı. Halkın çoğunun Türkçe sözcük hazinesi, yirmi-otuz sözcüktü. Namazlarını, belleyegeldikleri Kur'an sureleriyle kılıyorlar, dualarını Rumca yapıyorlardı.”¹⁴⁰

“Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme” başlığı altında *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanından aldığımız bir kesitte Aynakis Hasan tarafından Girit'te yaşadıkları dönem Türkçe bilmemelerine rağmen Türkçeyi ana dilleri gibi kabul ettikleri ifade edilmiştir. Türkçe bilmedikleri için zaman zaman hayıflandıkları, köyün imamının dahi duayı Rumca yaptığı gibi durumlar ifade etmiştir. Alınan kesitte görüleceği gibi Giritlilerin Türkçe bilmemeleri, İslam dininin ibadetlerini yerine getirmekte de sorun olarak karşılırlarına çıkmıştır. Bu durum da kadınların Hristiyanlıktan İslamiyet'e geçiş yapmalarıyla ilişkilendirilmiştir:

“...Biz dilimizi bile bilmiyorduk mülazımım. Güler misin ağlar mısın... Köyün imamı bile dil bilmiyordu! Sayılı kelimler bilmek iş değildir ki... Arapça olarak ezberlediği Kuran'ı okur, okutur, Kuran'dan okuduklarıyla namaz kıldırır, ayetler okur, duayı ise Rumca yapardı! Anam anamdı ama hepten babamdan da cahildi! Babam Anadolu'dan gelen Osmanlı askerinin oğludur, kökü Konya olur, Amasyalı olur, Muğlalı olur, Arnavut olur, Rumelili olur... Hasılı Osmanlı tebaasından bir Türk'tür o fakat anam için böyle bir şey söylemek zor. Namaz kılan, oruç tutan, kocasına saygılı, çocuk yetiştiren, kadere inanan bir kadın... Ama kökü? Bilmiyoruz... Tıpkı Osmanlı padişahlarının anaları gibi Kuzey Afrikalı bir Berberi mi, Venedik artıklarından mı, yoksa Bizans kalıntılarında mıydı? Tanrı bilir.”¹⁴¹

¹⁴⁰Yorulmaz, *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 33.

¹⁴¹Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 52.

Girit'ten Cunda'ya ya da *Aşkın Anatomisi* romanında, Giritli Türklerin din algısına ve bu din algısının ilerleyen yıllarda ötekileşmeye varabilecek sonuçlarına iki farklı dinden yapılan evlilikler kaynak gösterilerek değerlendirilmiştir:

“Bazı Türk erkekleri, cilveli Rum kadınıyla evleniyor, doğan çocuklar Rum annenin aşıladığı görenek ve terbiyeyle yetişiyordu. Fakat kadın, kocasının ve çocuğunun dinsel inançlarına karışmıyor, karışamıyordu çünkü aile yapıları ataerkildi yani erkek egemendi ailede. Türk toplumundaki katı kurallardan bunalmış ergenlik çağındaki kızların da Rum erkeğine âşık olmalarının yolları açıldı; böyleleri de kilisede evlenerek Rumlaşıyordu.”¹⁴²,

Girit'ten Cunda'ya ya da *Aşkın Anatomisi* 'nden alınmış kesitte birlikte yaşayan iki toplumun birçok konuda birbirlerini etkilemelerinin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu etkilenmelerinden biri de kadın- erkek ilişkileridir. İlgili konu “Aşk ve Cinsellik” başlığında, “Türk ve Yunanların Arasındaki Aşk İlişkileri” alt başlığıyla daha detaylı incelenecek olsa da Türk-Yunan toplumundan yapılan evlilikler aile temelini, din ve dili etkilediğinden ilgili başlık altında da değerlendirmeye alınmıştır. Romanlarda, Giritlilerle ilgili Kadın-erkek ilişkilerinde de birbirlerinden etkilenip aile kurumunu nasıl kurduklarını ve iki farklı milletten ortaya çıkan melez aile yapısının nasıl oluştuğu hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Ancak her ne kadar kurulan ailelerin ataerkil düzene sahip oldukları vurgulansa da evlenen Hristiyan kadın evlilik sırasında din değiştirsin ya da değiştirmesin aile kurumuna beraberinde getirdiği dili bir çırpıda değiştirememiştir. Kadın, Çocuklarına dille birlikte içinden geldiği kültürü ve kendince algıladığı İslam'ı aşılamıştır. Kadınlar, Girit'te buldukları çevrede Türkçenin az bilinmesinden Türkçe öğrenememişlerdir. Bunun yanında eski yaşantılarındaki gelenek-göreneklere sürdürmeleri de karma bir kültür oluşturmuştur. Kültürü oluşturan en önemli unsurun dil olduğu göz önünde bulundurulursa bu karma kültürde yine iki dillilik ya da Türkçeye uyum sorunları ile karşılaşmaktadır.

Düşlerde Kalan Girit ya da *Eleni* romanında, roman kahramanı Fatma ile Yunanistan'a yaptığı uçak yolculuğu sırasında tanıştığı bir akademisyenle arasında geçen diyalogda, Giritli Müslümanların dil ve dinlerindeki farklılığın temelini aslen Yunan olmalarına rağmen Osmanlı Girit'i aldıktan sonra zorla Müslüman yapılmalarıyla ilişkilendirilmiştir. İlgili durum romanda şu şekilde geçmektedir:

“Kartvizitinizde Güneydoğu Avrupa Tarihi Profesörü yazıyor ama siz Türkleri tanımıyorsunuz. Birkaç kere Yunanistan'a geldim, İngiltere'de de kaldığım sürece çok Yunanlı arkadaşım oldu. Gördüğüm kadarıyla Türk ve

¹⁴²Yorulmaz, *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 33-34.

Yunanlılar hem karakter hem de kültür açısından birbirlerine çok benziyor. Sofra kültürümüz öyle örtüşüyor ki, çoğu yemeğin adı bile aynı. Bizi ayıran tek unsur dillerimiz ve dinlerimiz.'

'Siz Symirnalı olduğunuzu söylediniz değil mi? Symirna'da asırlarca Yunanlılar yaşamış. Türkiye'nin batısı tamamen Yunan kültürünün etkisindedir.'...

... *'Size ilginç bir şey söyleyeyim mi? Girit'te yaşayan pek çok Müslüman aslında Türk değildi. Osmanlı işgali altındaki Girit'te pek çok insan aç kalmamak, yurtlarından kovulmamak için Müslüman olmuştu. Vallahas diye bir terim duymuş muydunuz? Koskoca köyler, papazlarıyla birlikte Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiler, özellikle Venedikliler. Bunların bir kısmı Osmanlılar gittikten sonra tekrar Hristiyan oldu, bir kısmı ise dinlerini değiştirmeyerek mübadeleyle ya da kaçarak Anadolu'ya göçmek zorunda bırakıldılar.'*

Bunu duymak beni düş kırıklığına uğrattıysa da renk vermemeye çalışıyorum.

'Orada bulunan Müslümanların ataları yeniçerilerle, Konya'dan Karaman'dan göçen Türklerdir.' Diyorum.

*'Yeniçeri kim? Sizin benden iyi bilmeniz gerekir. Hepsi devşirme... Hristiyan çocukların Osmanlı tarafından ailelerinden koparılarak, Müslümanlaştırdıkları askerler. Okuduğum kadarıyla Girit'te yaşayan yerli Rum erkekleri, Müslüman olunca yeniçeriliğe kabul edilmiş. Bu yüzden çoğu ihtida etmiş.'*¹⁴³

2.2.3. Giritlilerin Gelenek-Göreneklerindeki Farklılıklar Sonucunda Göç Sonrasında Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme

İncelenen romanlarda, Giritli Mübadillerin tarihsel süreçte kendilerine özgü dil ve dinî algılarının olduğu, bunların da farklı etnik ve sosyal sebeplere bağlandığı diğer başlıklarda görülmektedir. Sosyal yaşam denince, toplumlarda dil ve din gibi kavramların yanı sıra dini inanışa, coğrafyaya, tarihsel geçmişe, kültüre, ekonomiye bağlı olarak günlük yaşamdaki pek çok alışkanlık, ritüel, yaşam tarzı, folklorik birçok unsur farklılık göstermektedir. Romanlarda incelenene göre Giritli Müslümanlar Girit'te Yunanlarla farklı dinî ve milli yapılara sahip olmuşlardır ancak bazı dinî ritüeller hariç neredeyse homojen ya da çok benzer sosyokültürel öğelere sahiplerdir. Bu sebeplerden Giritli Mübadiller, Anadolu'ya geldiklerinde bu özelliklerden dolayı yabancılaşma yaşamışlar ve ötekileşmeye maruz kalmışlardır.

Savaşın Çocukları romanında Aynakis Hasan "Giritlilerin İslam Algısı ve Dini İnanışlarının Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme" başlığında değerlendirdiğimiz din ve dil kavramlarını anlatırken Müslüman kadınların,

¹⁴³Ardalı, **Sinesaf**, s. 27-28.

Hristiyan kadınlar gibi matemlerinde siyah kıyafetler giydiklerini ifade etmiştir. İlgili durum romanda şu şekilde geçmektedir:

“...Gerçi, yaslarımızda onlara bakarak karalar giydik; Rumcaı anadilimiz yerine koyduk ama dinimizle Türklüğü hiçbir zaman unutmadık. O denli ki, Girit Türkü'ne, hem de Rumca olarak. 'Türk müsün Mehmet?' yanıtı hem Rumcadır hem de hazindir: 'Meryem adına yemin ederim ki Türk'üm.'”¹⁴⁴

Romandan alınan kesitte görüldüğü gibi Girit'teki Müslüman Türkler neredeyse asimilasyona varacak denli farklı bir kültür içindedirler. İslamiyet'te matem tutmak Allah'a şirk koşmakla ilişkilendirilirken, Hristiyanlıkta bu durum tam tersidir. Giritli Müslümanlar da aslında dinlerine ters bir durum olsa da etkileşim ya da Hristiyan köklerini bırakamama gibi sebeplerden matemden dolayı siyah giyinmişlerdir.

Kritimu romanındaki bir olayda da Girit'teki erkeklerin matem için başlarına siyah mendiller taktıkları ifade edilmiştir. Romandaki ifade şu şekildedir:

“...Kimsenin ağzını bıçak açmamıştı. Koçinebotu'nun karısı, 'Erkeklerimiz Hristiyanlar gibi siyah mendil sarsınlar başlarına,' demişti, 'biz de matemdeyiz artık beyaz bizim nemize?'”¹⁴⁵

Romandan alınan kesitte görüldüğü gibi Girit'te Yunanlarla sorunlu oldukları dönemde dahi Giritli Müslümanlar, üzüntülerini Yunanlar gibi siyahlar giyerek yaşamışlardır.

Savaşın Çocukları'nda Girit özerkliğini kazanmadan önce Ada'da çıkan çatışmalar sonucu yaşanan kayıplar ve beraberinde getirdiği acılar sonucu Müslümanların karalar giyip mateme bürünmesi romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir gün öncesi cumaydı. Türk köylerinde cami çıkışı bir yığın cinayet işlenmiş, benim dindaşlarım, benim ırktaşlarım yok edilmişti! Nice aile yine karalar giymiş, kan ağlıyordu. Ama bu haberleri, dinsel, ırksal bağnazlıkların üstüne çıkmış, insan sevgisiyle yoğrulmuş bu iki yaşlıya, o veda yemeği masasında söylemem, gaddarlık olurdu.”¹⁴⁶

Romandan alınan Aynakis Hasan'ın monoloğunda hem Yunanlar tarafından Türk katliamı yapıldığından söz edilmiş, hem de Türklerin bu durum karşısında Yunanlara ait bir gelenek olan siyah giyerek matem tutulmasından söz edilmiştir. Bunun yanı sıra Aynakis Hasan, anne-baba gibi sevdiği Kir Viladmiros ve eşi Kiriya Evangiliki'ye bu durumdan suçluluk duymamaları için bu katliamdan bahsetmemiştir.

¹⁴⁴Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, s.15.

¹⁴⁵Altınsay, *Kritimu*, s. 44.

¹⁴⁶Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, s. 108.

Türk Olmak romanında 1800'lerin sonunda Girit'ten Anadolu'ya kaçarak gelirken gemide iki kızlarını kaybeden Mehmet Ali Bey ve eşi Hatice, mütemadiyen bir matem havası içindedirler. Bunun sembolü olarak Hatice sürekli siyah kıyafetler giymektedir. Romanda ilgili bölüm şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Hatice, iki yavrusunu aynı günde kaybettiğinden beri siyahtan başka renk giymiyordu.”*¹⁴⁷

Suyun Öte Yanı romanında Nihal, Müslüman ve Türk kimliğine sahip olsa da Sıdika Hanım'ı çocukluğunda İstanbul'da beraber yaşadıkları Yunanlara benzetmektedir. Benzerlik ilişkisini kurmada da Sıdika Hanım'ın Giritlilere has genel hal ve tavrıyla koyu renk giyimi etkili olmuştur. İlgili bölüm romanda şu şekilde geçmektedir:

*“Saçları biraz dağınık, sırtı hafifçe kambur, ama çok değil. Siyah çorapları, topukları aşınmış siyah kadife terliği, fûme eteği ve bordo yeleği görünüyor. Bir de önlüğü... ‘Futası’ diyesi geliyor Nihal'in. Bakkal Despina'nın önlüğünü anımsıyor birden. Despina bile olabilir, yüzü henüz yok. Pekâlâ komşuları Evgeniya Teyze olabilir ya da Madam Zina. Onlar biraz gençtiler galiba, ama yaşlanmışlardır ne de olsa.”*¹⁴⁸

Yine *Suyun Öte Yanı*'nda belli bir zaman geçişinin ardından Sıdika Hanım anlatılırken şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Kapıda koyu renk elbisesiyle dikilip kalmış hüznü Sıdika Hanım.”*¹⁴⁹

Ulya romanında mübadiller, karantinada beklerken Giritli kadınların giyimleri yine siyahlarla tasvir edilmiştir:

*“Kara giysili, kara ya da beyaz başörtülünü çenelerinin altına bağlamış ya da siyah yemenilerini başlarına dolamış genç ve yaşlı başlı kadınlar arasında duruyordu Ulya.”*¹⁵⁰

Savaşın Çocukları'nda Hacara lakaplı Giritli bir Müslüman anlatılırken Giritli erkeklerin o dönem giydiği yöresel kıyafetler tasvir edilmiştir. Romanda Hacara, şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Hacara, başında alnını sıkan Girit işi file, belindeki kuşakta iki hançer, ayağında dizine kadar gelen, vrakia denilen şalvarı ve çizmeleriyle değişik bir insandı.”*¹⁵¹

¹⁴⁷Tevfik Yener, **Türk Olmak**, Sayfa-6 Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 234-235.

¹⁴⁸Çiçekoğlu, s. 15.

¹⁴⁹Çiçekoğlu, s. 76.

¹⁵⁰Yorulmaz, **Ulya**, s. 14.

¹⁵¹Yorulmaz, **Savaşın Çocukları**, s. 116.

Kuşaklar romanında, Mübadele sonrasında Ayvalık'ta yaşayan Giritlilerin şekil itibariyle farklılık göstermeleri, Doktor Şekip'in Osman Çavuş adlı Giritli bir Türk'ü ilk kez görmesi sonucunda tasvir edilmiştir:

“Şekip, yaşamının kalan kısmını geçireceği Ayvalık'a geldiğinin ilk gecesinde, rakısını bitirene kadar, Kavas'ın meyhanesindekiler birer-ikişer çekip gitmişlerdi. Kayzervari bıyıkları, gür sesiyle dikkatini çeken, kulağına çalınan konuşmalardan adının Osman Çavuş olduğunu öğrendiği, uzun boylu, iriyarı, yeleşinde köstekli saat bulunan, kasketli, külot pantolonlu Girit mübadili, masasının önünden geçerken güleç bir yüzle hem Türkçe, hem Rumca selamlamıştı onu:

'İyi geceler Doktor Bey... Kalinihta!'

*Adamın Türkçesi de Rumcası da ötekilere göre daha iyiydi; bu ilgisini çekti.*¹⁵²

Savaşın Çocukları romanının girişinde de Aynakis Hasan kendi kıyafetini tasvir ederken *Kuşaklar* romanındaki Osman Çavuş'un kıyafetine benzer bir şekilde tasvir etmiştir. Bu bağlamda kıyafetlerin bireysel tarzdan ziyade geleneksel olduğu bu durumun da Anadolu'da dikkat çekebileceği düşünülebilir. Aynakis Hasan kendini şu şekilde ifade eder:

“Doğrusunu isterseniz, bana 'Aynakis' Hasan demelerinin nedenini bir türlü anlayamamışımdır. Tertemiz çizmelerimden, hâki külot pantolonumdan, bastanumdan, başımdaki kırmızı festen miydi acaba?”

Kimbilir, belki boğaz kısmını parlak taşlı, uzun bir iğneyle tutturduğum gömleğimin yakasındaki kravattandı, belki de sağ elimin küçük parmağındaki, şarap renkli taşıyla ilgi çeken yüzüğümden... Sonra buna da aklım yatmıyor, yeleşimdeki altın köstekli, ince, zarif saatimden diye düşünüyorum bazen.

...

*Ya da karanfil bıyığım, esmer tenim, orta boyum için mi böyle diyorlardı? Bulamıyorum. Ayna sözcüğündendi, bu sözcükten türemeydi diyorum bazen; ayna, aynaya benzeyen...*¹⁵³

Sinesaf romanında Zehra'nın düğününde Giritlilerin düğün geleneklerinden ve giyim tarzlarından bahsedilmiştir. Özellikle erkeklerin giysileri *Kuşaklar* romanındaki Osman Çavuş ve *Savaşın Çocukları* romanındaki Aynakis Hasan'ın giyimiyle örtüşmektedir. Erkeklerin giydiği siyah şalvar ya da külot pantolon, siyah körüklü çizme, başlarına sadece Giritli Yunanların doladıkları “kefi” adı verilen siyah, püsküllü başlık yöresel kıyafet olarak romanda işlenmektedir:

“Kadınlar en güzel giysileri içindeydi. Erkekler ise Girit'teki düğünlerde adet olduğu üzere, dizlerine kadar uzanan çizmeleri, siyah bol pantolonları, uzun kollu gömlekleriyle şıklıkta birbirleriyle yarışıyorlardı.

Zehra, etekleri yerleri süpüren, kendisine çok yakışan bir gelinlik giymişti. Krem rengi bir duvakla yüzünü örtmüştü.

¹⁵²Yorulmaz, **Kuşaklar**, s. 34.

¹⁵³Yorulmaz, **Savaşın Çocukları**, ss. 11-12.

Damat Mustafa da tüm Giritli damatlar gibi siyah şalvarını çekmiş, beline sardığı geniş ipek kuşağının üstüne işlemeli yeleşini giymişti. Uzun çizmelerinin iki yanında şeritler vardı. Bu kıyafet, çok da yakışıklı olmayan adamı olduğundan daha kelli felli gösteriyordu.

Yöresel bir topluluk, yerel çalgılar eşliğinde Girit halk şarkılarını söylüyorlardı. Nesibe, bütün neşesiyle kahkahalar atıyor, şarkılar söylüyordu.

Erkekler başlarına bağladıkları saçaklı bantlarıyla, üzerinde uzun kollu gömlekleri, siyah şalvar gibi bol pantolonları ayaklarında dizlerine kadar uzanan çizmeleriyle kendilerinden geçmiş, ayaklarını yere vurup arada omuzlarını da birbirlerine tokuşturarak pendozalis dansını ediyorlardı.”¹⁵⁴

2.3. AŞK VE CİNSELLİK

Çalışmada Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelenirken romanlar mübadele ve göç temeline oturtulmuş olsa da insanın doğası gereği kadın-erkek ilişkilerine tematik olarak incelenecek kadar yer verilmiştir.

Çalışmada bu tema aşk ve cinsellik olarak başlık altına alınmıştır. Türk ve Yunan toplumundan bireylerin aşk ilişkileri ve cereyanı ve romanlarda karşılaşılan cinsel unsurlar ayrı alt başlıklarda incelenmiştir.

2.3.1. Türk ve Yunanların Arasındaki Aşk

Girit'te Türk ve Yunanların birlikte yaşamasının doğal bir sonucu olarak iki milletten karşılıklı gönül ilişkileri kurulmuş, evlilikler yapılmıştır. Romanlarda ifade edildiği üzere Girit, Osmanlı tarafından alındığında Osmanlı askerleri Ada'ya bırakılmış ve Ortodoks kızları Müslüman yaparak evlenmeleri meşru kılınmıştır. İlgili durum o dönemin aile yapısını ve sosyokültürel yapısını da etkilemiştir. Bu durumun, sentez bir kültür oluşturduğundan ortaya çıkan farklılıklar sonucunda Mübadele sonrası yabancılaşma ve ötekileşmeye neden olmuştur. İlgili sentez kültür ve sonucunda yaşanan birtakım sıkıntılar “Yabancılaşma ve Ötekileşme” başlıklı bölümünde de ifade edilmiştir.

Savaşın Çocukları romanında Aynakis Hasan bir monoloğunda kendi annesi üzerinden ihtida sonucu yapılan evliliklere ve köken meselesine şu ifadeyle atıfta bulunmuştur:

“O çocukluk ve okumamışlık çağında, büyükbabalarımın Anadolu denilen bir yerin Konya kesiminden geldiklerini söylemişti bize. Anadolu, Konya... Dünyayı bilmeyen, hiç değilse ülkelerin nerelerde bulunduğunu bilmeyen benim gibi çocuklar için, düşsel birer sözcüktü bunlar. Annemin

¹⁵⁴Ardalı, *Sinesaf*, s. 53.

kökenini bilemiyorum; atalarının kim oldukları, nereden geldikleri konusundan hiç söz etmemişti. Sakin, uysal bir kadındı. Babamın ağzına bakar, kimileyin 'Efendi' ama çoklukla da 'Ağa' derdi ona."¹⁵⁵

İki milletten ve dinden yapılan evliliklere sebep olan bir durum da yine *Savaşın Çocukları* romanında Aynakis Hasan'ın bir dönem patronu olan matbaacı Kir Vladimiros tarafından ifade edilmiştir. İfadeye göre Venizelos da Türkleri Ada'dan kovmak yerine Türk erkekleri ile Yunan kızlarının evlendirilerek Türklerin asimile edilebileceği fikrini öne atmıştır. Romanda ilgili bölüm şu şekilde yer almaktadır:

"Venizelos tabii Giritli Rumların en akıllısı, 'Türkleri kovmayı bir yana bırakın artık, erkeklerini Rum kadınlarıyla evlendirin!'" dedi meclislerinde."¹⁵⁶

Devlet politikalarıyla güdümlü evliliklerin yanı sıra romanlarda zaman içinde iki toplumdan kişilerin gönül ilişkileri de ortaya çıkmıştır. Birçok Mübadele romanında ikinci tema olarak karşımıza çıkan aşk, Ahmet Yorulmaz'ın nehir roman serisi *Savaşın Çocukları*, *Kuşaklar*, *Girit'ten Cunda'ya* romanlarında Aynakis Hasan ve Kiriya Marigo'yla ortaya koyulmuştur. Aynakis Hasan Girit'te Kir Vladimiros'un yanında çalıştığı dönemde, Kiriya Marigo isimli dul kadın kendisine iş teklifi götürür ve birlikte çalışmaya başlarlar. Bu süreçte aralarında bir aşk meydana gelir. Daha sonra bu ilişkinin toplumu rahatsız etmesi üzerine Hasan'ın Anadolu'ya kaçması gerekir. Marigo'nun yardımıyla Ayvalık'a kaçar. Hasan Marigo'nun kendisinden hamile olduğunu uzun yıllar bilmemiştir. *Kuşaklar* romanında Marigo, Hasan'ı görmeye Girit'ten Ayvalık'a geldiğinde bir oğulları olduğunu söyler. Hasan, Marigo'yu eşi Bedriye ve kızlarıyla beraber evinde misafir eder. Marigo Hasan'a para ve Girit toprağı bırakarak ayrılır. Hasan ve Marigo ikisinin de din değiştirmemesi sonucu ayrı hayatlar geçirmek zorunda kalmışlardır. *Savaşın Çocukları* romanında Kiriya Marigo ile Aynakis Hasan'ın bir diyalogu şöyledir:

" 'Hasan,' dedi, 'doğup büyüdüğün bu Ada'yı seviyorsun, hem de delicesine. Aile büyüklerinin mezarları da burda ve birbirimizi seviyoruz. Hristiyan ol, burada kal, evlenelim, mutlu bir yaşam sürelim. Şimdi kininle gebeliği önliyorum, evlenirsek önlem almam, kaç çocuk istersen doğururum sana, güveniyorum kendime.'

'Olanaksız bu Marigo,' dedim. 'Girit'i de seni de çok seviyorum ama yapamam, başışla beni. Irk ve din duygularım engel buna. Sen gel, birlikte gidelim, Anadolu'da evlenelim. Hem dilerse dininle de yaşarsın, inancına karışmam ben.'

'Her şeyi göze aldım ben, bu nedenle sana yansıtmadım ama bağnaz bazı Rumlar beni, Papaz Agapios'a şikayet etmişler, bir Türk'le, seninle

¹⁵⁵Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, s. 23.

¹⁵⁶Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, s. 109.

*yaşıyorum diye!Senin yazıhanede bulunmadığın bir gün geldi, nasihat etti ve tabii sonunda da tehdit! Seni sadece Ada'dan değil, koynumdan da söküp götürcekleri güne kadar yani göç gününe kadar dayanacağım, sonrasını Tanrı bilir.*¹⁵⁷

Kiriya Marigo ve Aynakis Hasan'ın oğlu Haralambos da nehir roman üçlemesinin son romanı olan *Girit'ten Cunda'ya* romanında annesini kaybettikten sonra babasını, Aynakis Hasan'ı, bulmaya Ayvalık'a gelmiştir. Haralambos, Cunda Adası'na yerleşmiştir. Haralambos Türk vatandaşlığına geçmiş ve bir inanç sistemine çok dahil olmasa da Müslüman olup babasının adını almıştır. Haralambos'un Yunanistan'da Despina ve Madam Kilo ile ilişkileri olmuş ancak Cunda'ya yerleştikten sonra Elfiye Öğretmen'le aralarında bir aşk cereyan etmiştir. Elfiye kendisini eş olarak kabul edeceğini ancak Haralambos'un Yunan kimliğine yani özüne geri dönmesini istemiştir. Nehir roman serisinin sonunda, Haralambos ve Elfiye'nin aşkı üzerinden adeta Aynakis Hasan ve Kiriya Marigo'nun din ve milliyet sebebiyle kavuşamamalarına sebep olan farklı dönem koşulları eleştirilmiştir. Haralambos (Türk kimliğiyle Hasan) ile Elfiye'nin mutlu sonu romanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Şimdi evlenmesine evlenecekler, Hasan'ın bin bir düşünle satın alıp onardığı eve yerleşeceklerdi (Hasan'ın mutluluğunu amaçladı burada). İki yıl sonra da 1950'de yapılacak seçimle, halkın çok büyük ölçüde istediği değişim gerçekleşecek, demokratik bir ülke vaat eden Demokrat Parti ülkeyi yönetmeye başlayacaktı. Yasalar hemen değişmeyecekti ama o dönemin o partinin getireceği hazımlılık ve özgürlük havası içinde Hasan rahatça yargıya başvurarak adını yine Haralambos olarak değiştirecekti. Sonradan edindiği Müslümanlığı da bir kenara bırakacak, kurallarını yerine getirmese de eskisi gibi Hristiyanlığı benimseyecekti. Sadece İstanbul'da değil, İzmir'de, Ankara'da Hristiyan yurttaşlarımız yok muydu? Çok! (Planın bu ikinci aşamasıyla da Elfiye mutlu olacaktı).¹⁵⁸

Bir başka aşk hikâyesi de *Eleni* romanında işlenmektedir. Cemal ve Eleni, Aynakis Hasan ve Kiriya Marigo'nun aksine toplumsal normlara meydan okuyarak Girit'ten birlikte kaçmışlardır. Hamile olarak gemi yolculuğuna çıkan Eleni, henüz İzmir'e gelmeden Sakız Adası açıklarında kızı Halime'yi dünyaya getirir ve Çeşme'ye yanaşırken vefat eder. Romanda Cemal ile Eleni toplumsal normlara karşı durup Girit'ten kaçmışlar ancak İzmir'de yaşayacaklarını düşündükleri mutlu hayatı gemide zor şartlarda yapılan doğum sonucu Eleni'nin ölümü gölgelemiştir. İlgili olay romanda Cemal'in anıları arasında şu şekilde yer almaktadır:

¹⁵⁷Yorulmaz, **Savaşın Çocukları**, s.138-139.

¹⁵⁸Yorulmaz, **Girit'ten Cunda'ya**, s. 237.

“Karşıdan Çeşme kıyıları görünüyordu. Onu kucığıma aldım, güverteye çıkardım.

‘Bak sevgilim, karşıtı Türkiye... Bundan sonra yaşamımızı süreceğimiz yer... Vatanımız...’

‘Seni çok seviyorum Cemal, yaptığım hiçbir şeyden pişman değilim. Yine gerekse seninle her yere gelirim.’

‘Ben de seni çok seviyorum. Ömrümün sonuna kadar da seveceğim’ dedim terden ıslanmış saçlarını okşarken.

Tekne usul usul yaklaştı anavatanın topraklarına. Derin bir nefes aldım. Deniz ve yosun kokusu... Tanıdık kokuyu çektim içime.

...

‘Gördün mü? Nihayet gelebildik. Çok şükür!’ Eleni’yi öptüm. Eleni gözlerini yarı baygın açmıştı ki tekrar kapadı, başı kaydı. Bacaklarının arasından süzülüp yere dökülen al sıvıya dehşetle baktım.

Kandı...

‘Eleni, Eleni gözlerini aç!’¹⁵⁹

Aşk temasının ön planda olduğu bir başka roman ise *Mübadele Günlerinde Aşk* romanıdır. Girit’in Resmo şehrinde yaşayan ve samimi iki ailenin çocukları olan Sare ve Adras, ailelerin tüm samimiyetine rağmen Sare’nin babası Reşat Bey’in bu evliliğe karşı çıkmasından dolayı kaçmak zorunda kalırlar. Kaçtıktan kısa süre sonra Sare’nin hastalığından dolayı geri dönerler. Adras’ın çetelere katılması, Sare’nin de oradan uzaklaştırılmak için İzmir’e yollanmasıyla iki âşık bir daha kavuşamazlar. Aradan belli bir zaman geçip Mübadele de gerçekleşikten sonra Sare rüyasında Adras’ı görmeye başlar. Adras, ona âşık olan Behiç’le evlenmesini söyler. Sare, Adras’ın öldüğünü öğrenerek Behiç’le evlenir. Oğlu Kemal dünyaya gelir. Kemal de genç yaşta baba olur ve Sare’nin torunu Elay doğar. Elay, doğduğunda babaannesi dünyada değildir. Elay, Sare’nin reen Karnesi gibi davranır. Sürekli rüyalar görür ve garip davranışlar sergiler. Bu rüyaların sonucunda Girit’e gitme kararı alır. Orada Adel isimli ressam bir gençle tanışır. Elay, Adel’in çocukluğundan beri rüyalarında gördüğü, birlikte büyüdüklerine inandığı çocuk olduğuna inanır. Aynı zamanda Adel’in, babaannesi Adras’ın torunu olduğunu öğrenince ilişkileri tamamen perçinlenir. Roman hayalperest bir kurgu ile ele alınarak farklı milletlere mensup iki âşığın o dönemin şartlarında kavuşamamaları ve sonucunda bu kişilerin torunlarının yıllar sonra birbirlerine farklı toplum ve dinlerden kavuşturulması anlatılmıştır. İlgili olay romandan bir kesitle şu şekilde özetlenebilir:

“... Bu sırrı çözmem, neyi anlamam gerektiğini öğrenmem gerekiyordu. Kendimi senin odanda buldum. İznin olmadan örtülü resmini gördüm. Adel mucizenin en inanılmazı oradaydı. Rüyamda görüp çizdiğim resmin aynısıydı. Babaannemin, Sare ile Adras’ın yemin ağaçlarının önünde yemin edişleri. Bu nasıl olurdu? Sen bunu nasıl yapabiliydin? Sen... Sen kimsin Adel?

¹⁵⁹Ardalı, **Eleni**, s.11.

*Adel de aynı şekilde bana bakıyordu.
'Sare senin babaannen mi?'
'Evet babaannem. Buraya onun için, ondan ve Adras'tan izler bulmak için geldim.'
'Allah'ım şimdi sana ve kadere bir kez daha inanmam için bundan daha güzel bir neden olabilir mi?'
'Adel neler oluyor? Kimsin sen, nasıl böyle bir şey olur?'
'Elay... İnan benim için de bir mucize. Adra benim dedem.'
'Aman Allah'ım!'
'Ben Sare ile Adras'ın yaşadıklarını, aşklarını dinleyerek büyüdüm. Aşkları öyle bir efsaneydi kibenim için, kimseye âşık olamadım. Kelimelere dökemediklerimi, öğrendiklerimi çizerek yaşattım...''¹⁶⁰*

2.3.2. Göç Sonucu Ayrılan Âşıklar

Suyun Öte Yanı romanında yetmişli yaşlarda olan Sıdika Hanım ile Arap Mustafa'nın aşkı Girit'te başlamış ancak her ikisi de Cunda'ya iskân edilmelerine rağmen hayatları birleşmemiştir. Sıdika Hanım, evlilik yapmış ve aile kurmuşsa da Arap Mustafa, Cunda Adası'nın arka denizinde bir kulübede yapayalnız yaşamıştır. Mustafa, Sıdika'yı anmak için sürekli, lavtasıyla ikisinin şarkısı olan *Samyotisa* şarkısını söylemiştir. Aynı Ada'da birbirlerine hasret yaşayan Sıdika ve Mustafa yıllar sonra siyasi kaçak olan Ertan'ın Yunanistan'a kaçırılması gerektiğinden Sıdika'nın Mustafa'ya gitmesiyle bir sonuç bulmuştur. "Giritlilerin Göç Öncesi ve Sonrasında Dil Sorunu Sonucunda Yaşadıkları Yabancılaşma ve Ötekileşme" başlığında da Mustafa ve Sıdika'nın Giritçe geçen diyalogları alıntı yapılsa da romanda ilgili bölüm daha geniş alıntı yapılarak bu başlık çerçevesinde tekrar incelenmiştir:

*"Mustafa... İrtha..."¹⁶¹
...
Ahşap kapının aralığı. İşlemeli örtünün çevrelediği bu yüz...
'Matyamu...'¹⁶²
Mustafa'nın iki gözü Sıdika'sı...
'Kalos irthes... hrisomu...'¹⁶³
Konuşuyor mu Arap Mustafa gerçekten, yoksa yüzyılın ilk çeyreğinden mi geliyor sesi?
Okşayamamıştı geçen kez. Geçen kez... Girit'te. Başında yine bu örtü, o düğün günü... Olmaz ki herkesin içinde. İşte, yanı başında şimdi... Sıyrırsa örtüyü, okşasa saçlarını."¹⁶⁴*

¹⁶⁰Belgin Karabulut, **Mübadele Günlerinde Aşk**, Cinius Yayınları, İstanbul, ss. 232-233.

¹⁶¹Mustafa, Geldim...

¹⁶²Gözlerim...

¹⁶³Hoş geldin, Altınım.

¹⁶⁴Çiçekoğlu, ss. 94-95.

2.3.3. Cinsellik

Giritli Mübadillerini konu alan romanlar incelenirken bazı romanlarda cinsellik temasıyla yan tema olarak karşılaşılmıştır. Özellikle Ahmet Yorulmaz'ın nehir roman üçlemesinde ön plana çıkan cinsellik teması, genelde toplumda yasak ilişki olarak karşılanacak ilişkiler cinsindedir. Bazı kaynaklarda cinsellik, Yunan kadınlarla bağdaştırılsa da *Savaşın Çocukları* romanında Aynakis Hasan, para karşılığı birkaç Yunan kadınla birliktelik kurduğu gibi Müslüman kimliğine sahip Süslü Hüsniye ile de beraberlik yaşamıştır. Bu durum da toplumca yasak sayılan bazı kavramların sadece Hristiyan karakterlere mal edilmemesiyle ilgili bir örnek teşkil etmektedir. Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*'nda, Aynakis Hasan'ın, Süslü Hüsniye'nin evine ilk gidişini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çekingen ayak seslerimi arkasında duyunca döndü, daha ona değmeden, dokunmadan durdurdu beni:

‘Ben getirdim kahveni,’ dedi. ‘Gelmeseydin.’

Kör kuyu gibi derinliğine çeken gözlerine, istekle baktım:

‘Seni daha yakından görmek, sesini daha çok duymak için geldim.’

‘Hatice Hanım her an gelebilir, rezil oluruz sonra!’

Bu mazeret, sudan bir mazeret gibi geldi bana. Gerçekle hiç ilgisi yoktu sanki. Hiç tanımadığın elin adamına lakap takacaksın, derdini evin kapısında söyleyeceğine, onu içeri buyur edecek, o da yetmez, konuşurken ikide bir eline koluna değeceksin, bu da yetmez, süzgülün süzgülün bakacaksın, bunlar da yetmez, adamın geleceğini bildiğin saatte kadını bir bahaneyle ev dışında göndereceksin, sonra da adam bir yerini tutmak istediğinde Hatice Hanım'la korkutacaksın. Olur şey değildi bu. İki elimle ince belini yakalayıp kendime çektim, ağzının kenarından yanağına sıcak, uzun süren bir öpücük kondurdum. Sesi, soluğu kesildi, yemek masasının yanındaki sandalyeye yığılircasına oturdu, derin derin nefes almaya başladı...”¹⁶⁵

Aynakis Hasan'ın önce patronu, sonra sevgilisi olan Marigo ile birlikteliği de toplumdan gizlenmeye çalışılsa da daha önce de bahsedildiği gibi romanın sonunda ayyuka çıkmıştır. Aynakis Hasan ve Marigo'nun dikkat çekmemek için Hasan'ın evinde buluşmaya gidişleri romandan alınan kesitte şu şekilde anlatılmaktadır:

“Biz Türklerin yaptığını yaptık: Erkek olarak ben bir-iki adım önde, kadın olarak o arkada... Alandan değil, arka sokaklardan, Venetika Stena'daki evime yollandık.

...

‘Nihayet geldik,’ dedim. ‘Kimselerin fark ettiğini de sanmıyorum.’

İki elini tutarak, kızarık yüzünde iki kara boncuk gibi parıldayan gözlerine bakarak, sürdürdüm konuşmamı:

‘Evime hoş geldin Kira Marigo. Bu akşamı hiç unutmayacağım. Bana verdiğin heyecanın titremesi, bunun doğurduğu gevşeme hâlâ sürüyor.’

...

¹⁶⁵Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, ss. 88-89.

*Ellerini benimkilerden kurtardı, kollarını boynuma doladı, konuşmadan, beni şaşkınlıklar içinde bırakan, eriten bir saldırıya geçti: Yüzümü, ağzımı, boynumu, her yanıma öpüyor, öpüyordu.*¹⁶⁶

Kuşaklar romanında Aynakis Hasan, Ayvalık'a yerleşmiş bir arkadaşının yeğeni olan Bedriye ile evlenmiştir ancak eşinde, Marigo ile yaşadıklarını bulamamıştır. Romanda ayrıntılı anlatılan bu durum romandan alınan bir cümleyle açıkça ifade edilmektedir:

*"Marigo'nun o ateşli sevişmelerini Bedriye'de bulamamıştı..."*¹⁶⁷

Kiriya Marigo, yıllar sonra Ayvalık'a Aynakis Hasan'ı görmek için geldiğinde ilerleyen yaşlarına ve Hasan'ın evli olmasına rağmen kilisede birlikte olmuşlardır. Romanda ilgili durum şu şekilde geçmektedir:

*"Marigo, hemen oracıkta, güneş altında, toprak tümseğe uzanarak verdi kendini Hasan'ına. Yıllar süren özlemlerinden miydi, yoksa yaşlarının etkisiyle mi bilinmez, çok terlemişler, nefes nefese kalmışlardı."*¹⁶⁸

Ahmet Yorulmaz'ın nehir roman üçlemesinin son romanı olan *Girit'ten Cunda'ya* romanında cinsellik teması önemli bir yer tutmaktadır. Marigo, Aynakis Hasan'ın Girit'ten ayrılması üzerine hamile kaldığını herkesten gizleyerek Hanya'dan Aya Nikola'ya taşınmıştır. Hasan'ı çağırıştırın diye adını Haralambos koyduğu oğlunu orada büyütür. Haralambos, ergenlik çağına geldiğinde daha iyi bir eğitim alması için onu İyerepetra'ya, Sipiridakis ailesinin yanına para karşılığı yerleştirmiştir. Sipiridakislerin kızı Despina, Marigo için bir tehlike olarak addedilmiştir. Kiriya Marigo, oğluna olan sevgisinde kendisine bile itiraf edemese de kimlik karmaşası yaşayıp onu zaman zaman sevgilisi yani oğlunun babası Aynakis Hasan yerine koyar. Kiriya Marigo, oğlunun başka bir kadınla cinsel birliktelik yaşaması fikrinin doğal olduğunu bilse de hisleri onu Despina'yı kötülemeye itmektedir. İlgili durum, romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

"Diyebiliriz ki aslına Marigo, Despina'nın güzelliğinin ve ev hanımlığının ayırdına varmasıyla, paniğe kapıldı. Oğlunu bu eve yerleştirirken, çocuğun ilk gençlik ateşlerini evin kızıyla söndürebileceğini, dolayısıyla bu liman kentindeki kötülüklerden korunacağını hesaplamıştı. Ama şimdi gidişatı başka görüyordu; ya Haralambos Despina'nın hamaratlığından etkilenir de gönül verirse, ne yapardı! Evet, kendisinden hayli büyük olmasına karşın, oğlu bu yetenekli kızda "anne-sevgili imgesini yakalarsa ne olacaktı? Kız sağlıklı ve her halinden anlaşılıyor ki ateşli ve bu kösnül haliyle oğlanı kendisine bağlayabilirdi... Kız yeme pişirme merakıyla, annesinden öğrendiklerini daha da geliştirmiş, adeta sanata dönüştürmüştü; Haralambos'ta da iyi yemek yeme

¹⁶⁶Yorulmaz, **Savaşın Çocukları**, s.133.

¹⁶⁷Yorulmaz, **Kuşaklar**, s. 188.

¹⁶⁸Yorulmaz, **Kuşaklar**, s. 197.

merakı bulunduğuna göre, iş, ilerde tehlikeye binerdi. Yani kız, bir yanıyla oğlunun midesine, bir yanıyla da gençlik isteklerine yanıt verecek, böylelikle biricik yavrusunu elindne alacaktı! İyisi mi, açık vermeden, ufak ufak işleyerek kızı gözden düşürmeli, oğlanın bir ilgisi varsa, soğutmaya başlamalıydı!

Kiriya Marigo, bu tasa ve hesaplarla, Haralambos özellikle lise son sınıftayken, kıza yönelik acımasız eleştirilere girişmişti. Yalnız, oğlunu babasız büyüten, bilinçaltında çocuğuna baba, koca kimliğini yakıştırdığının farkında olmayan Marigo, harekete geçmekte geç kalmıştı. Hem de üç yıl.”¹⁶⁹

Alınan kesitte de ifade edildiği gibi Haralambos ve Despina arasındaki cinsel birliktelik ayrıntılı anlatılmış ve aynı zamanda Despina'nın Niko ile cinsel birlikteliği de ele alınmıştır. Haralambos ve Despina cinsel birliktelik yaşasalar da Despina aynı zamanda Haralambos'a anaç tavırlar içerisindedir. Kendisinin her türlü hizmetini görmekle beraber ona kurallar da koymaktadır. Bu durumun da Haralambos tarafından bir rol kamaşasına neden olduğu düşünülebilir.

Haralambos, öğrenimini tamamladıktan sonra askere gitmiş, askerliğini annesinin bağlantıları sayesinde Aleksandrapolis ve Atina'da rahat geçirmiştir. Haralambos Atina'da Madam Kilo adında, yaşı neredeyse annesine yakın bir kadınla tanışmış ve beraber olmuştur. Bu beraberlik bir dönem devam etmiştir. Madam Kilo, dul bir kadındır ve cinsel arzularını tatmin ettiği Haralambos'a aynı zamanda bir anne şefkatiyle yaklaşmıştır. Madam Kilo'nun bu fikri tuhaf bir hâlde ileri giderek Haralambos'u kızıyla evlendirmek istemiştir. Bu durumu Haralambos'un yadırgaması üzerine ilişkileri sona ermiştir. Haralambos, Despina'dan sonra yine annelikle kavramıyla rol çatışması olan bir birliktelik yaşamıştır. Haralambos, iznini annesinin yanına, Girit'e giderek değil de Atina'da Madam Kilo ile geçirmiş ve bu durumu bazen annesine ihanet olarak addetmiş bazense hakkı olduğunu düşünmüştür. Haralambos'un kurduğu birliktelikler ve annesiyle karşılaştırması, iç karmaşaları Oeidipus kompleksiyle ilişkilendirilebilir. İlgili durum romandan alınan kesitle daha ayrıntılı incelenebilir:

“Haralambos, çelişkili duygular içinde bulunduğu annesine, iznini Atina'da geçirmeye isteklendirdiğinden gönül borcu duydu. Ama ne ki gönül borcunu düşünürken, annesine ihanet ettiği duygusu da bir yerlerden sökün ediyordu. Bazen ona olan bağlılığı, sevgisi nedeniyle yaşadıklarını ihanet sayıyordu. Bazen de hiç ilgisi yok, neden ihanet olacaktı diyerek kendi kendini eleştiriyor, rahatlıyordu.

Hasılı o günü yaşadı, gelecek zamanlarda da askerliğini bitirinceye dek de yaşayacaktı fakat tam anlamıyla içine sindirmeden çünkü her şeyiyle kendisini biricik oğluna adanmış bir kadının yani annesinin bu sahiplenmeleriyle, lisedeki edebiyat öğretmeni Frangulakis'in ısrarla okuttuğu, Yunan tragedyelerindeki kahramanlara benzeyebileceklerinden endişelenmiyor

¹⁶⁹Yorulmaz, **Girit'ten Cunda'ya**, ss. 57-58.

değildi hani... Marigo zaman zaman, Oedipus'taki anne-kraliçe oluyordu sanki. Bu nedenle, titizliklerinden, hep beraber olmayı istemesinden, artık gizlemez olduğu ama kibarlığıyla ince ince ifade ettiği kiskâncılıklardan korkmaya başlamıştı Haralambos. Nitekim, çok seyrek de olsa, 'Üff anne, lütfen yeter artık!' diyerek bazı baskıcı titizlenmelerini önlediği bile olmuştu."¹⁷⁰

"Haralambos, annesiyle yaptığı konuşmaları, tartışmaları Kilo'yla da sürdürme olanağı bulmuştu. Kilo'nun, annesiyle aynı düşünsel paralelde bulunduğunu saptaması, heyecanlandırmıştı onu. Hatta kimileyin, parasal işler dışında, annesinden daha cesur buluyordu sevgilisini. Türk ve Yunan ulusları arasındaki sürgit çekememezliklerin, nefret ve savaşların bir yerde son bulmasını dilediğinden, ne yapıp etmiş, bir cumartesi akşamı konuşmasını bu konuya kaydırdı."¹⁷¹

Haralambos'un cinsel birliktelik yaşadığı ve daha sonra da hayatını birleştigi Elfiye Öğretmen, *Girit'ten Cunda*'ya romanında Haralambos'un cinsel birliktelik yaşadığı son kişi olarak ele alınmaktadır. Haralambos, Elfiye Öğretmen'den çok etkilenmiş ve cinselliğin ötesinde kendisine hisler beslemiştir. İlgili konudan "Aşk" başlığında da değerlendirilmiştir. Haralambos, bir monoloğunda hayatından geçen tüm kadınları ve en sonunda Elfiye Öğretmen'i şu şekilde değerlendirmiştir:

*"... Burada iş de kurabileceğim; evet derse, Elfiye'yle de evlenebileceğim. Fakat bu Elfiye'nin evet dememesi halinde çok üzülürüm... Hadi gelip geçicileri saymayayım; rastlantıyla ya da Kira Marigo hayranlığımla hepsi benden büyük olmuştu. Bana haz kapılarını açmış Despina'dan, nerdeyse annem yaşındaki koket Kilo'dan sonra, müthiş bir kadın bu Elfiye... İçten ve duyarlı sevişmeleriyle, yatakta açtığı lepiska saçlarıyla diri ve uyumlu bedeni olağanüstü bir istek uyandırıyor bende. Antik dönem kadın heykelleri gibi kavisleri, çok diri teni ve göğüsleriyle..."*¹⁷²

2.4. EKONOMİK SORUNLAR

Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelendiğinde karşılaşılan doğal sonuçlardan biri de ekonomik problemlerdir. Girit'ten Anadolu'nun farklı bölgelerine iskân ettirilen Giritli Mübadiller, her ne kadar kendilerine iskân malları verilse de yeni vatanlarına uyum sürecinde farklı ekonomik güçlükler yaşamışlardır. Bu durumla da incelenen bazı romlarda yan tema olarak ekonomiyle karşılaşmıştır.

Suyun Öte Yanı romanında Sıdika Hanım, Girit'ten yeni geldikleri dönemde ev bulurken yaşadıkları güçlükleri, zenginlerin güzel evleri önceden aldıklarını ve günden güne yoksullaştıklarını romandan alınan şu kesitle anlatmıştır:

"Hep kan izleri vardı evlerde. Girit'ten ilk geldik, boş evin kapisına bir mendil asan o eve yerleşti. Sonra çok terk eden oldu, kanlari görüp. Biz de şu

¹⁷⁰Yorulmaz, *Girit'ten Cunda*'ya, s. 120.

¹⁷¹Yorulmaz, *Girit'ten Cunda*'ya, s. 126.

¹⁷²Yorulmaz, *Girit'ten Cunda*'ya, s. 233-234.

yukarıda büyük bir eve girmiştik. Annem mutfaktaki lekeleri görünce çok ağladı, ben burada oturamam diye. Babam dedi, boyatırız, güzel evdir, gitmeyelim. Ama annem... ben o zaman tek başıma giderim deyince... Sonra yoksullaştı bizinkiler, e iyi evler hep tutulmuş idi... ”¹⁷³

Ahmet Yorulmaz’ın *Kuşaklar* romanında yoksul mübadillere de iskân malı dağıtımını sonucunda bu mübadillerin kendilerine verilen malları az bulup malları satarak daha da yoksullaşmaları şu şekilde anlatılmıştır:

“Devlet, Girit’te hiçbir şeyi olmayan yoksullara, yani belge getirip de oradaki malına karşılık zeytinlik, tarla, ev, dükkân gibi o zamanki adıyla ‘tefviz’ yoluyla, bir şeyler alamayanlara, başlarını sokabilecekleri bir evle, kişi başına yirmi ağaç zeytin vermişti. Buna ‘İskân-ı âdi’ deniyordu; yani sıradan bir ‘barındırma, yurt edindirme’ işlemi... Tabii Midilli mübadilleriyle, kuzey Yunanistan’dan Kavala, Drama, Selanik gibi yerlerden gelenler de bu kadarını almıştı. İçlerinde gerçekten çok yoksul olanlar vardı; başlangıçta planlandığı gibi, kişi başına yüz ağaç verilmiş olsaydı hem bunların sefaleti son bulacak, hem de karamsarlığa kapılarak, ‘Bu kadarcık ağacın gelirinden ne olur ki, a lanet olasıcalar!’ deyip öfkeyle satıp savıp acıklı durumlara düşmeyeceklerdi. Az da olsa karınları doyacaktı... ”¹⁷⁴

Mübadele’den sonra ekonomik sıkıntı yaşayan Giritlilere bir örnek de Ahmet Yorulmaz’ın nehir romanlarında yer alan Aynakis Hasan’dır. Aynakis Hasan, Girit’teki malını mülkünü elden çıkararak Mübadele’den de önce gelmiş, Ayvalık’ta Girit’teki yaşamının aksine türlü ekonomik zorluklar yaşamıştır. *Kuşaklar* romanında Aynakis Hasan’dan şu şekilde bahsedilmiştir:

“Kavas daha sonra Mübadele’nin acularından söz açmıştı. Aynakis orada, memlekette üç ev sahibiyken, kaçış hazırlıklarına başladığında birini ablasına bağışlamış, diğer ikisini göz ağrısı Madam Marigo’ya satmıştı. Belge getirememesi yüzünden burada ancak bir tane ev alabilmişti; işi orada tıkrındayken, buradaki nüfus, dolayısıyla iş azlığından, çoğu zaman sağa sola borçlanarak yaşayabiliyordu... ”¹⁷⁵

¹⁷³Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, ss. 34-35.

¹⁷⁴Yorulmaz, *Kuşaklar*, ss. 39-40.

¹⁷⁵Yorulmaz, *Kuşaklar*, ss. 28-29.

SONUÇ

Giritli Mübadilleri konu alan romanların Türk edebiyatındaki yerini belirlemek adına yapılan çalışmada ilgili romanların tematik incelemesi yapılmıştır. Mübadilleri konu alan romanlar 1990'lara kadar bazı Türk romanlarında bahis konusu olarak geçerken Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* romanı, Giritli Mübadilleri anlatmasıyla somut bir çıkış yapmış, aynı adlı filmi de bu konuya dikkat çekmiştir. Daha sonra Yaşar Kemal yazımına 1990'larda başlayıp 2000'lerde de yazımına devam ettiği *Bir Ada Hikâyesi* roman dörtlemesinde Mübadele'ye ve Giritli Mübadillere de yer vermiştir. 1990'lı yıllarda Mübadele'yi işleyen bir diğer yazar da Ahmet Yorulmaz'dır. Ahmet Yorulmaz *Savaşın Çocukları*, *Kuşaklar*, *Girit'ten Cunda'ya* nehir romanlarında Giritli Mübadilleri pek çok yan temayla birlikte işlemiştir. Bahsedilen romanların açtığı yoldan 2000'li yıllarda ve 2010'lu yıllarda pek çok Mübadele romanı yazıldığı tespit edilmiş, bunların çoğunun da Giritli Mübadilleri konu aldığı görülmüştür.

Mübadele, geniş bir coğrafyayı kapsadığından her roman Yunanistan'ın belli bir bölgesinden gelen Mübadilleri anlatmakla beraber romanların bazıları Mübadele öncesinde Balkan Savaşı'yla hatta ondan bile önce kendi imkânlarıyla gelen göçmenleri anlatabilmektedir. Bu noktada "Mübadele Romanı" kavramını yeniden tanımlamak gerekirse: Mübadele romanı diye tabi edilen ve tarihî romanın bir alt türü sayılabilecek olan bu roman türü, sadece 1923 Zorunlu Nüfus Mübadilesi'ne tabi Mübadilleri değil, bu Mübadele'den önce de Yunanistan'ın farklı bölgelerinden Anadolu'ya kaçan ve daha sonra mübadillerle aynı yasalara tabi tutulan kişileri de işlemektedir. Kozmopolit bir Ada oluşundan Mübadele'den önce Girit'ten kaçarak gelen Müslüman sayısı da çoktur. Dolayısıyla ilgili romanlar incelenirken genel olarak Girit'ten gelen tüm Müslümanlar ve geliş olayları tematik olarak incelenmiştir.

Belirlenen romanlar incelendiğinde romanların yazarları arasında profesyonel yazarların bulunduğu gibi genelde ikinci ve üçüncü kuşak Mübadillerden oluşan yazarların azımsanmayacak sayıda olduğu görülmüştür. Profesyonel sayılamayacak bu yazarların, romanları nostalji duygusuyla yazdıkları ve zaman zaman roman tekniklerinin dışına çıktıkları tespit edilmiştir. İlgili romanlar, Millî Mücadele yıllarına, Mübadele'ye, Girit'ten Anadolu'ya yerleşen insanların yaşantılarına,

kökenlerine, yaşadıkları güçlüklerle, Mübadele yıllarında ve takip eden yıllarda Türkiye'nin ekonomisine, sosyokültürel ve siyasi yapılanmalarına kaynaklık ederken daha önce de ifade edildiği gibi profesyonel olmayan kişilerce yazılan romanlarda roman tekniği açısından ve türe uygunluk açısından bazı eksiklikler olabildiği gözlemlenmiştir.

Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelenirken diğer Mübadele romanlarında da olduğu gibi göç, doğulan toprağa duyulan özlem gibi temalarla karşılaşılırken Giritli Mübadillerin dinî algı ve dil kaynaklı farklılıklardan daha yoğun yaşadıkları yabancılaşma, ötekileşme gibi temalarla karşılaşmıştır. Aşk ve cinsellik temaları da hayatın bir parçası olduğundan birçok romanda olduğu gibi ilgili romanlarda da karşılaşılan temalar arasında yer almıştır.

Çalışmanın birinci ana başlığı “Giritli Mübadilleri Anlatan Romanların Tanıtılması”nda incelenen romanlar alt başlıklar halinde, yazarları, yayın evleri vb. künye bilgileriyle tanıtılmıştır. İkinci ana başlığı “Giritli Mübadilleri Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi” başlığı “Göç”, “Yabancılaşma ve Ötekileşme”, “Aşk ve Cinsellik”, “Ekonomik Sorunlar” başlıkları altında yine alt başlıklarla değerlendirilmiştir.

“Göç” başlığı altında Girit'ten Mübadele ile ya da Balkan Savaşı ve öncesinde kendi imkânlarıyla Anadolu'nun farklı yerlerine göç eden Giritli Müslümanların göç algıları değerlendirilmiştir. Romanların bir kısmı göç öncesinde başlayarak Girit'te Yunanlarla birlikte yaşamı, sosyokültürel yaşamı konu edinmiş ve bu yerleşik düzenden göçe giden süreç konu edilmiştir. Kendilerini doğal olarak doğdukları topraklara ait hissedenden Giritli Müslümanlar, kökenlerini tam olarak bilmeksizin Türk ve Müslüman kimliğini benimsemişler ancak kendilerini o coğrafyaya ait hissetmişlerdir. Girit'te 1800'lerin sonunda başlayan ayaklanmalar, 1908'de Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmesi, 1913'te Osmanlı'nın Girit'i Yunanistan'a bağlaması Giritli Müslümanların yaşadıkları topraklarda yabancılaşmasına ve huzursuz olmalarına yol açmış bunun sonucunda da bazı aileler göç etme zorunluluğu hissetmiştir. 1913'ten 1923'e kadar küçük gruplar halinde Anadolu'ya yapılan göçlerin nihayetinde göçe cesaret edemeyen ya da gerekli imkânları sağlayamayan Giritli Müslümanlar da 1923 Nüfus Mübadelesi'yle Anadolu'ya göç etmiştir.

Romanlarda, ailelerin Anadolu'ya kendi istekleriyle göç etmek istemelerinde dahi hüznü bir durum olduğu gözler önüne serilmiştir. Aileler hiç bilmedikleri

Anadolu topraklarında nereye yerleşeceklerini, gelirlerini nereden sağlayacaklarını, coğrafi koşullarına nasıl alışacaklarını bilemediklerinden zorlu bir dönemden geçmişler, bu fikre kolay alışamamışlardır. 1923'e gelindiğinde Zorunlu Nüfus Mübadelesi onaylandığında Müslüman halk bu habere inanmak istememiş, kabullenememiştir. Anadolu'yu anavatan olarak öğrenmelerine rağmen aslında doğdukları toprakların, Girit'in, kendi vatanları olduğunun farkındadırlar. Birçok romanda sıklıkla, göçe tabi tutulan her insanda olduğu gibi Giritli Müslümanların da evlerini, tarlalarını, komşularını, aile mezarlarını, aşklarını bırakıp bilmedikleri yerlere ve bilmedikleri bir topluma gidecek olmalarının büyük endişelere yol açtığı görülmüştür.

Giritliler, göç ederken sınırlı sayıda eşya götürebileceklerinden yanlarına çok eşya alabilmişlerdir. Giritli Müslümanların yanlarında götürmeyi tercih ettikleri eşyaların yanında vatan özlemlerini dindirmek adına toprak götürmeleri birçok romanda konu edilmiştir. Bazı romanlarda Mübadillerin hatıra olarak aldıkları bu toprakları ölünce mezarlarına serpilmesi için aldıkları ifade edilmiştir.

Romanlar incelendiğinde yine pek çok romanda, göç etmeden önce Giritlilerin mezar ziyaretlerinde bulunmaları, bu ziyaretlerin son ziyaretleri olduğunu ve kendileri Ada'dan göçünce o mezarların yok olacaklarını bilmelerinin verdiği travma konu edilmiştir.

Seçilen romanlarda ortak olarak konu edilen olaylardan biri de Mübadele sırasında gemide ya da Mübadele'den önce kendi imkânlarıyla motorlarla Anadolu'ya göç ederken yolculuk sırasında meydana gelen doğum ve ölüm hadiseleridir. Genelde yaşlılar ve çocuklar daha zayıf bünyeye sahip olduklarından, hamile kadınlar da kan kaybından yolculuk sırasındaki imkân yetersizliklerinden vefat etmişlerdir. Yaşlıların ölümü, memleket hasretine dayanamayacaklarıyla, bu üzüntünün fazla gelmesinin sebep olmasıyla da ilişkilendirilmiştir. Yolculuk sırasında vefat eden yakınların kaybı, ölümlerinin zaten gemilerde hijyen koşullarının sağlanamamasından denize atılması hayatta kalan Mübadiller üzerinde ayrı bir travma etkisi yaratırken yolculukta doğan bebeklerin de kendilerine umut olduğu romanlarda karşılaşılan olaylar arasındadır.

Mübadiller, Anadolu'nun farklı yerlerine iskân ettirildikten sonra oralara uyum sürecinde yaşadıkları problemlerin yanında sadece göç etmenin ve göçün beraberinde getirdiği travmaların, aradan uzun yıllar geçse de özellikle yaşlılar tarafından aktarıldığı romanlarda tespit edilmiştir.

Çalışmada ilgili romanlar incelenirken “Yabancılaşma ve Ötekileşme” başlıklarında Giritli Mübadillerin göç sonrasında Anadolu’nun farklı bölgelerine yerleştirildikten sonra farklı sosyokültürel nedenlerden yabancılaştırılmaları ve ötekileştirilmeleri incelenmiştir. Giritli Müslümanlar daha önce hiç görmedikleri, sadece anavatanları olarak öğretilen Anadolu’ya geldiklerinde yeni bir yere alışmanın güçlüklerini hesaba katsalar da bunun şiddetini hesaplayamamışlardır. Pek çok romanda Giritlilerin anakaraya çıkar çıkmaz yerli halk tarafından ten renkleri, giyimleri, dilleri gibi unsurlardan dolayı küçük düşürücü tavırlarla karşılaşmışlar, “Gavur, Yarım Gavur” gibi tabirlerle karşılaşmışlardır. Mübadiller iskân ettirilip yerlerine yerleştikten sonra da uyum süreci çok kolay tamamlanmamıştır. Giritlilerin ötekileştirilmesi ve buna bağlı olarak yabancılaşmaları uzun yıllar sürmüştür. Bu olayların romanlarda, kimileri iki ve üçüncü kuşak Giritli Mübadil olan yazarların yer yer subjektif ifadeleriyle, diğer profesyonel yazarlar ya da ikinci ve üçüncü kuşak olup konulara daha objektif yaklaşan bazı yazarlar tarafından daha nesnel biçimde incelendiği tespit edilmiştir.

Giritli Müslümanların yabancılaşma problemi yaşamalarının en büyük etkeninin, Türkçe bilmeyip Giritçe (Yunanca) konuşmaları olduğu romanlarda sıkça konu edilmiştir. Giritli Müslümanların büyük çoğunluğu Anadolu’ya geldiklerinde Türkçe bilmezken, Türkçe öğrenmeleri zaman almış, doğan çocuklarına da Türkçe bilmediklerinden Giritçe öğretmek durumunda kalmışlardır. Giritlilerin, Öğrendikleri Türkçe sözcükleri doğru telaffuz edememeleri de yine birtakım alay unsurlarına sebebiyet vermesinden uyum süreci daha da zorlaşmıştır. Romanlardan elde edilen sonuca göre Girit mübadillerinin, ilk yıllarda yabancılaşarak kapalı bir kültür yaşadıkları tespit edilmiştir.

Giritli Müslümanların ötekileştirilmesine yol açan bir diğer durum ise İslâm dinini algılama biçimleri ve günlük sosyokültürel farklılıklarının Yunanlarla oldukça benzemesidir. İlgili durumlar, incelenen romanların çoğunda ortak tema olarak görülmektedir. Giritlilerin Müslüman olmalarına rağmen ibadet alışkanlıklarının az olması, dualarını Türkçe bilmediklerinden Giritçe yapmaları, ölümlerinde Ortodokslar gibi matem tutmaları ve siyahlar giymeleri yerli halk tarafından yadırganmıştır. Giritli Müslümanlar sürekli din ve milliyet müdafaası durumunda kalmışlardır.

İncelenen romanlarda ortak olarak karşılaşılan ve önemli yer tutan ötekileştirmeye sebebiyet veren kavramlara, özellikle Ahmet Yorulmaz

romanlarında, Giritli Müslümanların aslında Yunan ve Ortodoks kökenli olmalarının sebebiyet verdiği mesajı verilmiştir. Özellikle Yunan kadınların Müslüman yapılarak Türklerle evlendirildikleri bazı romanlarda bu duruma ayrıca vurgu yapılmış olup çalışma bir edebiyat tezi niteliğinde olduğundan ilgili iddiaların tarihi boyutlarına derinlemesine inilememiştir.

İki ve üçüncü kuşak Mübadillerin yazdığı romanlar göz önünde bulundurulursa, aile büyüklerinden dinlenen anılardan dolayı yaşanan uygulanan ötekileştirmenin ve yaşanan yabancılaşmanın, bu romanların yazılmasına sebep olan önemli faktörlerden biri olduğu düşünülebilir.

İncelenen romanlarda “Aşk ve Cinsellik” başlıklarında genelde Mübadele’den dolayı yarım kalan aşklara yer verilmekle beraber “aşk”, Mübadele’den sonra ikinci tema olarak belirgin biçimde birçok Mübadele romanında görülmektedir. İncelenen romanların bir kısmında Türk-Yunan halkları arasında gerçekleşen karşı cins münasebetleri konu edilirken, bir kısmında Türk-Müslüman kimliğe sahip kişilerin sevip de kavuşamama olaylarına yer verilmiştir. Ayrılıkların sebebi genelde göçe mal edilmiştir. Bazı romanlarda, farklı dinlere mensup kişiler zaten coğrafi olarak ayrılmak durumunda kalmış, kimi romanlarda Girit’ten beraber kaçarak âşıklar zorlu yolculuk sırasında ölümden dolayı ayrılmışlardır. Kimi sevgililer aynı yere iskân edilseler de yaşanan zorlu süreçlerden dolayı bir araya gelememişlerdir.

“Cinsellik” temasına her romanda bariz biçimde yer verilmese de yer yer hayatın bir parçası olduğuna genelde değinilmiştir. Ancak Ahmet Yorulmaz’ın romanlarında cinselliğe geniş yer verilmiştir. Özellikle Yorulmaz’ın *Ulya* romanının başkahramanı Ulya ve nehir roman üçlemesinin ikisinin başkahramanı Aynakis Hasan’ın cinsel yaşamından sıkça söz edilmiştir. Bu noktada Yorulmaz’ın romanları Mübadele’yi ve Giritlileri temel almakla beraber “aşk” ve “cinsellik” gibi insani temalara da yer verdiği tespit edilmiştir.

İncelenen romanlarda son başlık, “Ekonomik Sorunlar” başlığı olarak belirlenmiştir. Giritli Mübadillerin göç sonrasında yaşadıkları ekonomik sıkıntılar, barınma problemleri, geçim problemleri diğer temaların içine yayılmış olsa da bu başlıkta özellikle ele alınmıştır. İncelenen tüm romanlarda, Giritlilerin evlerini bırakarak yeni bir yere gidecek olmaları, yarılarında altın ve para götüremeyecek olmaları türlü ekonomik kaygılara ve olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Giritlilerin ve tabii diğer Mübadillerin bir kısmı Anadolu’ya geldiklerinde kendilerine uygun

evler, işler edinememişler ve yaşam standartları düşmüştür. Bu durum her romanda aynı şiddette olmasa da geçim sıkıntısı birçok romanda konu edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmamızda, Türk edebiyatında belki tarihî romanın alt dallarında yer alabilecek belki spesifik olarak değerlendirilebilecek Mübadele romanlarından sayıları azımsanmayacak ölçüde olan Giritli Mübadilleri anlatan romanlar tematik olarak incelenmiştir. Bu romanları kimlerin niçin yazdığını, hangi ortak ya da ayrılan temalar üzerinden yola çıktıklarını, Türkiye'nin sosyokültürel ekonomik yapısında ne gibi rol oynadıkları ortaya koyulmuştur. Tüm bu insani durumların edebiyatta nasıl yer aldığına ortaya koyulması adına incelemeler yapılmış, edebiyat tarihine katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Tematik Olarak İncelenen Romanlar

Adıgüzel, Hüseyin. **Elveda Girit**, İleri Yayınları, İstanbul, 2012

Altınsay, Sabâ. **Kritimu**, Can Yayınları, İstanbul, 2011

Ardalı, Bozoklar Ferda. **Eleni'nin Kızı Halime**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011

Ardalı, Bozoklar Ferda. **Düşlerde Kalan Girit/Eleni**, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014

Ardalı, Bozoklar Ferda. **Sinesaf/Düşlerde Kalan Mübadele**, Kanguru Yayınları, Ankara, 2014

Çiçekoğlu, Feride. **Suyun Öte Yanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2013

Ergir, Ertuğrul Erol. **Giritli Mustafa**, Tükemat Aş., İzmir, 2000

Göfer, Güler. **Girit'ten Tarsus'a Çilek Kokulu Üzüm**, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2015

Karabulut, Belgin. **Mübadele Günlerinde Aşk**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2014

Koparanoglu, Öztin Belkıs. **Karşı Kıyılardan Bodrum'a**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006

Yener, Tevfik. **Türk Olmak**, Sayfa-6 Yayınları, İstanbul, 2012

Yorulmaz, Ahmet. **Savaşın Çocukları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006

Yorulmaz, Ahmet. **Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006

Yorulmaz, Ahmet. **Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007

Yorulmaz, Ahmet. **Ulya**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010

Diğer Kaynaklar

Ahmet Midhat Efendi (Hazırlayan: Necati Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen), **Cinlihan-Taaffüf-Gönüllü**, TDK, Ankara, 2000

Akgün Atif, İsmail Alper. **Mübadil Türklerin Romanı**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018

Aktaş, Şerif. **Anlatmaya Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2013

Ali, Sabahattin. **Kuyucaklı Yusuf**, YKY, İstanbul, 2015

Ali, Sabahattin. “Çirkince” **Sırça Köşk**, YKY, İstanbul, 2016

Arı, Kemal. **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014

Aypak, Ayhan. “Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit” **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, 30 Ocak-1Şubat 2017 Tekirdağ, 2017, s. 667-686

Cumalı, Necati. **Yağmurlar ve Topraklar**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016

Cumalı, Necati. **Makedonya 1900**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016

Cumalı, Necati. **Viran Dağlar**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011

Çokişler, Nazım . **Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007

Demirözü, Damla. “Yunan Romanında 1922: Üç Yazar Üç Anlatı” **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, 30 Ocak-1Şubat 2017, Tekirdağ, 2017, s. 543-558

Doğruyol, Harun. **1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi**, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2016

Eroğlu, Mehmet. **Yürek Sürgünü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014

Gökçek, Fazıl. **Osmanlı Kapısında Büyüme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

Gökçaftı, Mehmet Ali. **Nüfus Mübadelesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

Güntekin, Reşat Nuri. **Akşam Güneşi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2010

Kazancakis, Nikos. **Zorba**, Can yayınları, İstanbul, 2015

Kazancakis, Nikos. **El Greko'ya Mektuplar**, Can yayınları, İstanbul, 2003

Kazancakis, Nikos. **Kaptan Mihalis**, Can yayınları, İstanbul, 1993

Kemal, Yaşar. **Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana**, YKY, İstanbul, 2016

Kemal, Yaşar. **Karıncanın Su İçtiği**, YKY, İstanbul, 2016

Kemal, Yaşar. **Tanyeri Horozları**, YKY, İstanbul, 2016

Kemal, Yaşar. **Çıplak Deniz Çıplak Ada**, YKY, İstanbul, 2016

Levi, Mario. **En Güzel Aşk Hikayemiz**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010

Levi, Mario. **Madam Floridis Dnmeyebilir**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014

Millas, Herkül. **Türk ve Yunan Romalarında “teki” ve Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Nenedakis, Andreas. **Büyükbaşlar-1922**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2005

Moran, Berna. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

Moran, Berna. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

Moran, Berna. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-3**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

Otyam, Fikret. **Pavli Kardeş**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2002

Politis, Kozmas. **Yitik Kentin Kırk Yılı**, Belge Yayınları, İstanbul, 1994

Sotiriyu, Dido. **Benden Selam Söyle Anadolu’ya**, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 2017

şengil, Salim. **Savrulup Gidenler**, Can Yayınları, İstanbul, 1987

Theotokas, Yorgos. **Leonis**, İstos Yayınları, İstanbul, 2013

Tukin, Cemal. **İslam Ansiklopedisi “Girit Maddesi”**, 1996, Cilt: 14

Venezis İllias, **Ege Hikâyeleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 2000

Venezis İllias, **Eolya Toprağı**, Belge Yayınları, İstanbul, 2013

Venezis İllias, **Numero 31328**, Belge Yayınları, İstanbul, 2015

